

Владислав ВЕРБЕЦЬ

**МЕТОДИКА
ОРГАНІЗАЦІЇ
ТА ПРОВЕДЕННЯ
СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Навчальний посібник

Березно – 2008

УДК 303.42(075.8)
В 31
ББК 60.5

Рецензенти:

- Тарасенко В.І.** – доктор соціологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України;
- Кралуок П.М.** – доктор філософських наук, професор, проректор з наукової роботи Національного університету „Острозька академія”;
- Карпенчук С.Г.** – доктор педагогічних наук, професор Рівненського державного гуманітарного університету.

В 31 **Вербець В.В. Методика організації та проведення соціологічного дослідження:** Навчально-методичний посібник. – Березно. - 2008. – 231 с.

У посібнику репрезентований навчально-методичний матеріал, який розкриває методику організації та проведення соціологічного дослідження. У ньому пропонуються методики та технології, що упродовж 2003-2008 років апробувалися в різних галузях соціальної практики – науки, політики, культури, дозвілля та навчально-виховного процесу освітнього закладу. Особлива увага приділяється визначенню основних умов та правил, дотримання яких забезпечує здобуття надійної та об’єктивної емпіричної інформації.

Мета практикуму – допомогти студентам здобути знання, уміння та навички для проведення конкретного соціологічного дослідження.

Видання може бути корисним студентам, магістрам, аспірантам, викладачам, а також усім, хто цікавиться інноваційними дослідницькими методиками, зокрема соціологічними дослідженнями.

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
(протокол № __ від __ 2008 р.)*

© **В.В.Вербець**

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	11
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	20
РОЗДІЛ 3. ТИПОЛОГІЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	36
3.1. Формування вибіркової сукупності в соціологічному дослідженні	40
3.2. Етапи відбору одиниць аналізу	41
3.3. Вірогідні вибіркові дослідження	44
3.4. Районовані вибіркові дослідження	46
3.5. Гніздовий відбір одиниць аналізу	48
3.6. Статистичний відбір одиниць об'єкта дослідження	49
3.7. Квотна вибірка	51
3.8. Типологічні дослідження	52
РОЗДІЛ 4. ВИМІРЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОБ'ЄКТА ДОСЛІДЖЕННЯ	53
4.1. Проста номінальна шкала	53
4.2. Порядкова шкала	55
4.3. Метрична шкала	57
РОЗДІЛ 5. МЕТОДИКА ЗБОРУ, ОБРОБКИ, АНАЛІЗУ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	61
5.1. Аналіз документів	61
5.1.1. Контент-аналіз документів	62
5.1.2. Вимірювання та кодування текстологічної інформації	64
5.2. Спостереження як метод соціологічного дослідження	66
5.3. Опитування в соціологічному дослідженні	67
5.3.1. Анкетування як спосіб збору емпіричної інформації	67
5.3.2. Інтерв'ю	72
5.3.3. Телефонне інтерв'ю	73
5.3.4. Фокусоване групове інтерв'ю	79
5.4. Експертні опитування	81
5.4.1. Метод експертних оцінок	81
5.5. Біографічний метод	83

РОЗДІЛ 6. СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕМПІРИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	85
6.1. Формування системи показників та індикаторів у соціологічному дослідженні проблем молоді.....	88
6.2. Соціологічні аспекти діагностики соціальної ситуації	103
6.3. Теоретична інтерпретація емпіричних даних	107
РОЗДІЛ 7. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ: МЕТОДИКА РОЗРОБКИ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ	113
ДОДАТКИ	125
ГЛОСАРІЙ	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	226

ВСТУП

Соціологія має відіграти визначальну роль у новітній інтелектуальній культурі та посісти центральне місце серед суспільних наук.

Ентоні Гіденс

Соціологія як соціально-гуманітарна наука розглядає суспільство як об'єктивний феномен, що має цілісний та структурно-системний характер, з'ясовує в ньому місце і функції кожного суспільного явища і процесу, допомагає індивіду і спільнотам визначити власні орієнтири у повсякденному житті. Водночас соціологія озброює суспільство своєрідним компасом у розумінні сенсу людських відносин, виконує прикладні та прогностичні функції як на рівні макросоціальних процесів і систем, так і на мікрорівні їх динаміки. Володіючи понятійно-категоріальним науковим апаратом, соціологія осмислює соціальне і конкретне всієї цілісності багатогранного процесу суспільного життя.

Варто зазначити, що сьогодні українське суспільство вступило в етап власного інноваційного державотворення, розпочався процес інституалізації соціології, зближення її теоретичної і прикладної диспозиції в царині вивчення економіки, політики, освіти, культури тощо.

Завдання побудови демократичного суспільства вимагають від соціології посилення її значущості у формуванні наукового світогляду, культури і мислення особистості, здатності розібратися у проблемах та негараздах державотворення, з'ясування логіки процесів соціального розвитку, концентрації уваги на розробці методології і методики емпіричного дослідження, категоріального апарату, концепцій, програм, евристичних моделей тощо. Водночас утвердження її соціального статусу забезпечить реалізація Указу Президента України від 25 квітня 2001 року „Про розвиток соціологічної науки в Україні”. Тому освоєння студентами основних соціологічних категорій і теорій стане важливою складовою частиною їхньої загальної професійної освіти.

Курс „Соціологія” є першою частиною звичайного для західних університетів курсу „Вступ до соціології”. У цій частині даються початкові теоретичні знання про предмет соціології, про її основні теоретичні напрями, дослідницькі методи, а також соціологічні уявлення стосовно культури і будови суспільства, соціальних структур і соціальних

груп, соціальних організацій і соціальних інституцій, стосовно соціалізації і соціальної взаємодії соціальних відхилень та соціального контролю. Продовження вивчення курсу „Соціологія” пропонується в другій частині – „Методика організації та проведення соціологічного дослідження”. Вагомою дослідницькою технологією цієї частини є соціальний моніторинг як синтезуюча методика соціологічного практикуму. У посібнику два рівні – теоретичний та емпіричний репрезентуються автором праці з використанням матеріалів проведених соціологічних та психолого-педагогічних досліджень проблем учнівської та студентської молоді.

Мета курсу „Соціологія”– набуття знань:

- з історії формування предмета соціології, відмінностей його від предмета інших дисциплін;
- про головні функції соціології, головні цілі застосування соціологічного знання;
- щодо уявлень про суспільство як складну систему соціально-культурних зв'язків та відносин;
- щодо пояснення того, що таке особистість, характеристик головних чинників, які формують особистість у процесі соціалізації, формування самосвідомості;
- про головні типи механізмів формування соціальних ідеалів, цінностей, сенс дій, норм, зразки поведінки;
- щодо понять соціальних статусів та соціальних ролей індивіда, розрізнювання приписаних та утримуваних ролей, уявлень процесів рольового навчання, рольового конфлікту;
- про головні типи соціальних рольових зв'язків, визначення сутності соціальної дії та соціальних відносин;
- стосовно уявлення про те, що таке соціальна спільнота, чим зумовлена специфіка особливих інтересів спільноти та як пов'язані її особливі інтереси з інтересами більших спільнот, частиною яких вона є;
- про головні закономірності, джерела виникнення і розвитку масових рухів та їх типологія;
- уявлень про відносини економічної нерівності у суспільстві як підвалину соціальної стратифікації, виокремлення та описання головних страт сучасного українського суспільства;
- щодо розуміння природи соціальних груп, знання їх класифікації;
- щодо змісту поняття „організація”, розуміння її цілей, структури, механізмів функціонування та зміни;
- стосовно характеристик функцій соціальних комунікацій, які становлять процеси інформаційної взаємодії, комунікаційних мереж, засобів комунікації, пояснень механізму зворотного зв'язку.

Уміння та навички студентів з предмета „Соціологія”:

- дати характеристику соціологічного підходу до розуміння культури, відокремлення складників культури, пояснення того, як вона регулює поведінку в групах та суспільстві;
- описування механізмів соціальних відхилень, відмінностей культурно-засуджуваних та культурно-схвалюваних відхилень, пояснення їхніх особливостей;
- визначення понять „соціальна інституція”, перелік різновидів і функцій соціальних інституцій, пояснення механізмів інституціоналізації на прикладі формування конкретної інституції;
- визначення та аналіз поняття „громадянське суспільство” на відміну від поняття „держава”;
- пояснення того, що таке „соціальна культура” та „соціальна стратифікація”, уміння виокремити головні елементи соціальної структури;
- уміння характеризувати зміст, форми і джерела соціального контролю;
- визначення поняття „соціальний процес”, відокремлення головних різновидів процесів: диференціації, інтеграції, мобільності, соціального конфлікту;
- аналіз конкретних процесів – змін у міграційних потоках, формування нових економічних і політичних структур, динаміки злочинності;
- пояснення природи та функцій, механізмів перебігу соціального конфлікту, сутності, природи й значення соціального консенсусу.

Навички з практикуму „Методика організації та проведення соціологічного дослідження”:

- використання методів наукового дослідження;
- формування різних типів вибіркового досліджень;
- використання методів аналізу первинної емпіричної інформації;
- опрацювання соціальної статистики, джерел інформації;
- складання аналітичного звіту про результати наукового дослідження й формування практичних рекомендацій.

Соціологічний практикум щодо аналізу соціальних проблем молоді – набуття знань:

- з історії формування предмета соціології потенціалу особистості, молодіжних спільнот і соціально-демографічних груп та відмінностей від предмета інших дисциплін;
- про головні функції соціології духовно-творчого потенціалу молоді як інтегрованого соціально-психологічного феномена, про домінуючі цілі в застосуванні соціологічного знання;
- про молодіжну спільноту як складну систему демографічних, психологічних, когнітивних, психофізіологічних елементів потенціалу особистості та соціально-культурних зв’язків і відносин;

- про те, що таке молодь, про характеристики головних чинників, які формують духовний потенціал та національну самосвідомість молоді в процесі соціалізації;
- про головні механізми формування соціальних ідеалів, цінностей, сенс дій, норм, зразків поведінки та життєвих планів;
- про поняття соціальних статусів та соціальних ролей індивіда, розрізнення приписаних та утримуваних ролей, уявлень про процеси рольового навчання, рольового конфлікту;
- про головні типи соціальних рольових зв'язків, визначення сутності соціальної дії та соціальних відносин;
- про те, що така соціальна спільнота, чим зумовлена специфіка особливих інтересів спільноти та як пов'язані її особливі інтереси з інтересами більших спільнот, частиною яких вона є;
- про головні закономірності, джерела виникнення, засади розвитку молодіжних рухів та їх типологію;
- про стосунки з іншими спільнотами, про нерівні стартові можливості студентської молоді у суспільстві як підвалини соціальної стратифікації, про виокремлення та особливості аналізу головних страт сучасного українського суспільства;
- про розуміння природи молодіжних соціальних груп, їх класифікації;
- про зміст поняття „молодіжна організація”, „соціальний потенціал” „духовно-творчий потенціал”, „професійний потенціал”, про зміст, структуру, механізми функціонування та формування ресурсів особистості;
- про характеристики функцій соціально-професійних комунікацій, які становлять процеси інформаційної взаємодії студентської молоді, комунікаційних мереж, засобів комунікації, пояснень механізму зворотного зв'язку.

Загальний курс „Методика організації та проведення соціологічного дослідження” охоплює спектр основних питань із таких тем: теоретичні питання соціології, методологічні проблеми соціологічного дослідження, основні етапи проведення дослідження, програма, методика та технології створення інструментарію, побудова вибірки та визначення способів відбору одиниць аналізу, використання різних методів збору, аналізу та інтерпретації емпіричної інформації, а також практики проведення соціологічного дослідження в різних галузях соціальної практики – політики, культури, пізнання, спілкування, дозвілля.

Мета вивчення курсу – формування у студентів системно-теоретичного уявлення про основні методологічні принципи, категорії, функції, форми і методи конкретно-соціологічних досліджень та їхні практичні можливості у пізнанні і прогнозуванні соціальних процесів на основі:

- знань про особливості функціонування соціальних об'єктів;

- аналізу соціальних процесів та явищ суспільного життя;
- отримання об'єктивної та достовірної соціальної інформації для побудови теорій, концепцій та розробки програм розвитку соціальних інститутів, організацій та закладів освіти, науки, культури тощо;
- формування різних типів вибіркового досліджень;
- використання методів збору та аналізу емпіричної інформації;
- аналізу соціальної статистики та математичної обробки отриманої емпіричної інформації;
- використання інформаційно-комп'ютерних технологій при проведенні соціологічних досліджень.

Уміння та навички студентів з предмета „Методика організації та проведення соціологічного дослідження”:

- складання аналітичного звіту щодо результатів наукового дослідження та формування практичних рекомендацій;
- захист концепції соціологічного дослідження та репрезентації результатів у друкованих засобах масової інформації;
- характеристика соціально-педагогічного та соціологічного підходу до розуміння соціальної та професійної культури студентської молоді, відокремлення складників культури, пояснення того, як відбувається регуляція поведінки у молодіжних групах та суспільстві;
- описання механізмів соціальних відхилень у молодіжному середовищі, відмінностей культурно-засуджуваних та соціально-схвалюваних відхилень, пояснення їхніх особливостей;
- визначення понять „соціальна інституція” як спектра різновидів і функцій інституцій, пояснення механізмів її створення на прикладі формування конкретної інституції молодіжного спрямування;
- аналіз та визначення поняття „духовно-творчий потенціал молоді” на відміну від дефініції – „соціальний потенціал молоді”;
- пояснення того, що таке „соціальна культура”, „соціологічна культура”, „психологічна культура”, „професійна культура” та „соціальна стратифікація”, уміння виокремити головні елементи соціальної структури суспільства;
- характеристика змісту, форм і джерел соціального контролю;
- визначення поняття „соціальний процес”, відокремлення головних різновидів процесів: диференціації, інтеграції, мобільності, соціального конфлікту;
- аналіз конкретних процесів – змін у міграційних потоках молоді, формування нових економічних і політичних структур у молодіжному середовищі, динаміки злочинності, вживання тютюну, алкоголю та наркотиків;
- з'ясування природи, функцій та механізмів перебігу соціальних, психологічних та статусно-рольових конфліктів у молодіжному середовищі, сутності, природи й значення соціального консенсусу;

- здійснення соціально-педагогічного моніторингу проблем пізнання, спілкування та діяльності учнівської і студентської молоді.

Навички з методики організації та проведення соціального моніторингу:

- використання методів різних наукових галузей – психології, педагогіки, соціології, соціальної психології тощо;
- формування різних типів вибіркового досліджень;
- упровадження соціологічних та педагогічних методів у процес аналізу первинної емпіричної інформації;
- опрацювання соціальної статистики, робота із джерелами інформації;
- упровадження засобів оперативної діагностики рівня знань, умінь та навичок;
- складання аналітичного звіту щодо здійснення соціального моніторингу та формування практичних рекомендацій.

Мета впровадження модульно - рейтингової системи:

- стимулювання мотивації та активної пізнавальної діяльності студентів;
- формування системності пізнавальної діяльності;
- підвищення об'єктивності оцінки знань, умінь та навичок;
- визначення рейтингу студентів у процесі оволодіння ними змістом навчальної дисципліни.

Об'єктом модульно-рейтингової системи є зміст навчального матеріалу різного характеру і рівня складності, визначеного програмою і структурованого у модулі, засвоєння якого перевіряється під час поточного та підсумкового контролю.

Методи оцінювання: поточне тестування, рейтингові оцінки за підготовку есе, рефератів та здійснення експертизи результатів соціологічного дослідження (вибірка n = 75).

Рейтинг: семінарські заняття – 20 балів; практичні заняття – 20 балів; самостійна робота – 20 балів; індивідуальна (самостійна) робота студента – 40 балів (проведення дослідження).

Система оцінювання за 100-бальною шкалою

Оцінка за 100-бальною шкалою	90-100	80-89	70-79	60-69	50-59	31-49	0-30
Оцінка ETS	A	B	C	D	E	FX	F
Оцінка за національною шкалою	відмінно	добре		задовільно		незадовільно з можливістю повторного складання	незадовільно з обов'язковим повторним курсом

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні надзвичайно зросли вимоги до соціологічної науки. Серед головних причин цього – масштабні зміни в суспільному розвитку нових незалежних країн, загострення соціальних, економічних, екологічних, демографічних та культурологічних проблем, складнощі перехідного періоду з радянської планової на ринкову модель економічного розвитку незалежної Української держави. Сьогодні надзвичайно динамічно зростають вимоги до особистості, до її активної соціалізації та суспільно-політичної активності, важливості здобуття знань, умінь та навичок конкретної професії, розвитку креативності в царині освітньої, наукової та художньої діяльності тощо.

Поряд з іншими науками (історією, філософією, психологією, культурологією, правознавством), які вивчають процеси становлення та розвитку суспільства, особистості, груп та спільнот у конкретних галузях, соціології належить особлива роль у визначенні місця та ролі суспільства, соціальних спільнот та груп у процесах соціалізації особистості, функціонуванні територіальних, етнічних, демографічних, професійних громадських формувань, вивченні явищ політичного, економічного, культурологічного життя суспільства, аналізу стосунків та масової поведінки тощо.

Сам термін „**соціологія**” буквально означає „наука про суспільство” (від лат. *societas* – суспільство і грецьке *logos* – наука). Разом з тим, визначень предмета соціології надзвичайно багато, подекуди вони спрощені або, навпаки, охоплюють надзвичайно багато проблем, які вивчаються цілою системою наук про суспільство.

Соціологія – це поліцентрична, поліпарадигмальна, з багатьма пізнавальними технологіями наука, що вивчає форми, закони та закономірності функціонування і розвитку соціальної реальності суспільства через їх переломлення у взаємодіях людських індивідів та спільнот, наука, що досліджує соціальні форми, закони та закономірності функціонування і розвитку суспільства через взаємодію індивідів і їх груп, спільностей [1].

Соціологію можна також розглядати як одну із найбільш загальних наук про суспільство, закономірності його функціонування та розвитку. Водночас соціологія – це наука про суспільство як цілісну, динамічну систему взаємодіючих соціальних груп, класів та взаємопов’язаних

соціальних інституцій. Соціологія – це наукове знання про суспільство, його соціальну структуру та суспільні відносини [2]. Саме це змусило в середині XIX століття позитивіста Огюста Конта заявити про необхідність створення соціології як позитивної науки про суспільство [3]. Соціологія, вважає О.Конт, може і повинна будуватися за взірцем передових природничих наукових дисциплін, на фундаменті виявлених законів, зв'язків між явищами, що повторюються. В основу побудови соціології як самостійної науки Конт поклав ідею „соціальної системи”, тобто визнання факту існування суспільства як свого роду організму, що складається з певних елементів, які, в свою чергу, виконують певні функції. Виходячи з цього, О.Конт розрізняє в соціології „соціальну статистику” (або теорію суспільного порядку, яка вивчає умови існування і закони функціонування соціальної системи, її структуру та елементи) і „соціальну динаміку” (або теорію суспільного прогресу, яка досліджує закони розвитку і зміни соціальних систем). Представники Баденської школи неокантіанства (кінець XIX століття) Ріккерт і Віндельбанд, відрізняючи науки про культуру (історичні) від наук про природу (природознавство), не вважали можливим відносити соціологію до перших [4].

На винятковості знань про суспільні явища наполягали й російські народники, представники так званого суб'єктивного методу в соціології. Сутність останнього найбільш чітко виражена в „Історичних листах” П.Лаврова, у праці М.Михайловського „Що таке прогрес?” Розглядаючи соціологію як типовий прояв суспільного знання, ідеологи народництва вважали, що завдання останнього – виражати суспільний ідеал, віртуально конструювати суспільство на основі цього ідеалу. Суспільствознавство, таким чином, на відміну від природознавства, повинне вивчати не те, що існує в дійсності (те, що є), а те, яким має бути, якими є ідеальні уявлення про суспільний устрій [5].

Характеристика соціології та її основних методів (контент-аналіз документів, соціолінгвістичні методи вивчення тексту) не буде повною, якщо не розглянути вплив на формування гуманітарних способів пізнання науки „герменевтики”. Ця наука культивувалась у давньогрецькій філософії та філології, адже вона являла собою мистецтво й теорію тлумачення тексту. Особливої популярності вона зажила у західній філософії у 50-ті роки XX століття у зв'язку з опублікуванням так званого „Герменевтичного маніфесту” німецького філософа Гадамера [6].

Американський соціолог Н. Дж. Смелзер вважає, що „соціологія вивчає суспільство та суспільні відносини” [7]. На думку англійського вченого Е. Гіденса, „соціологія – це вивчення соціального життя людини, груп людей та суспільства” [8].

Соціологія аналізує суспільні явища не тільки у статичній, але й у динамічній, у процесі їх зміни. Вона вивчає практично всі суспільні явища,

найрізноманітніші прояви людського життя й діяльності.

У цілому коло інтересів соціології досить велике: тут і питання різного роду диференціації в суспільстві – соціальної, етнічної, демографічної; тут і проблеми, що виникають у різних групах та організаціях; тут і характеристики „соціальних інституцій” – сім’ї, релігії, політики, економіки, освіти, культури тощо. Соціологія також вивчає характеристики різних суспільних рухів, проблеми, які виникають у суспільстві й вимагають розв’язання – екологічні, соціальної нерівності, „відхиленої поведінки” (девіації – злочинності, наркоманії, проституції тощо).

До кола соціологічних проблем, які вивчаються соціологією, належать також урбанізація, зростання народонаселення в одних країнах та зменшення в інших, глобалізація всіх галузей життєдіяльності особистості. Разом з тим, зміна ідеалів і норм наукової діяльності, формування різних моделей науки – найважливіший компонент сукупності суспільних чинників, які впливають на соціологію і в період становлення, і на всіх етапах її подальшого розвитку.

Специфіку соціології відомий російсько-американський вчений П. Сорокін наочно ілюструє, аналізуючи різні теорії причин самогубства. Це сумне явище, як відомо, було об’єктом уваги і біології, і медицини, і психіатрії, і психології, і історії, і економіки, і політології, і права, а також інших біологічних, соціальних та гуманітарних дисциплін. Кожна з них відшуквала причини цього явища у своїй власній царині. „Самогубство ж, – пише П.Сорокін, – треба досліджувати як феномен, який повторюється у різних суспільствах і у різні періоди. Як таке, воно стає не окремим випадком, а родовим процесом або типовим феноменом, який існує завжди і скрізь”. Саме так розглядав самогубство один із представників соціологічної класики, французький соціолог кінця ХІХ століття Еміль Дюркгейм. „Сенс його теорії, – вважає П.Сорокін, – полягає у цілісному розгляді відповідного суспільства та його культури як причини самогубств” [9].

Особливу увагу соціологічна наука приділяє вивченню людини як соціальної істоти, особистості, її духовно-творчого потенціалу – здібностей, нахилів, запитів, потреб та інтересів, мотивації діяльності, ідеалів, цінностей тощо. Досить цікава думка Г.С.Батигіна щодо соціологічного пізнання та його специфіки: „Для того, щоб розуміти життя, мало винаходити особливі засоби пізнання. Треба жити в цьому світі, страждати, любити, радіти доброму, ненавидіти зле й уміти висловлювати все, що було пережите. Чи не в цьому справжня соціологія?” [10].

Фундатор української соціологічної думки Микита Шаповал стверджував, що „...треба нам будувати правдиву науку про суспільство, а

така наука є соціологія”, адже „...вищий зв’язок основних складників соціального явища досліджує соціологія, і тому вона є наукою вищою і загальною, цебто досліджує суспільство в його цілості і зв’язку” [11]. Продовжуючи розгляд проблем становлення та розвитку соціологічної думки в Україні, варто навести думку одного із перших в молодій незалежній Українській державі доктора соціологічних наук, професора Львівського державного університету ім. І.Франка – Наталії Черниш, яка стверджує, що соціологія – це „...наука про становлення та функціонування соціальних спільнот, між якими складаються певні соціальні відносини і взаємодія, а також про соціальну людину – творця цих спільнот і головного суб’єкта історичного розвитку” [12].

Предмет соціології, як уже зазначалося, полягає не в тому, що вона вивчає, а в тому, як вона це робить, яким є її кут зору, якими є проблеми й завдання, які вона розв’язує. Як вважає, наприклад, російський соціолог В.О. Ядов, „питання про предмет науки – це питання про те, що та як вивчати, чого та як навчати у цій галузі й де межі компетентності фахівця” [13].

З іншого боку, важко не погодитися з відомим польським соціологом Яном Щепанським, котрий пише, що „сама по собі дефініція науки не має вирішального значення, позаяк жодна наукова дисципліна не перебуває у готовій замкнутій і незмінній формі” [14].

Водночас російський соціолог Т.І.Заславська визначає соціологію як науку „про закономірності функціонування, розвиток й взаємодію соціальних спільнот різного типу” [15].

Відомий філософ, соціолог, соціальний психолог В.О.Ядов дає таке визначення предмета соціології: „Соціологія – це наука про становлення, розвиток і функціонування соціальних спільнот, соціальних організацій і соціальних процесів як модусів їх існування, наука про соціальні відносини як механізми взаємозв’язку та взаємодії між багатоманітними соціальними спільнотами, між особистістю та спільнотами, наука про закономірності соціальних дій та масової поведінки” [16]. І все ж слід погодитися з Г.М.Поповою, яка вважає, що не варто перебільшувати роль визначення предмета соціології, намагатися у вигляді дефініції точно й повно вказати на те, що перебуває у центрі уваги соціології. Визначення будь-якої науки – річ надзвичайно складна [17].

Розглядаючи різні кути зору у визначенні предмета соціології та основні напрямки вивчення суспільних процесів та явищ, варто навести судження Яна Щепанського, який переконує читача книги „Елементарні поняття соціології” в тому, „що перед ним – специфічна й складна галузь дослідження, яка має значні історичні традиції, обсягову літературу, яка спирається на шерех суміжних дисциплін, має власну емпіричну базу, свої теорії, свою мову, й що робота у цій галузі вимагає професіоналізації”

[18].

За сучасних умов, при різкому зростанні практичного значення соціальної інформації, підвищення ролі громадської думки як соціального інституту в політичних процесах, емпірична соціологія здобуває статус науки провідної та найнеобхіднішої для різних галузей соціальної практики. Разом із тим, в останні роки у нашій країні утворилася безодня між розвитком теоретичних підвалин методології емпіричного соціологічного дослідження (організація та проведення збору первинної соціологічної інформації) та практикою емпіричних досліджень (аналіз одержаного матеріалу) [19].

По-перше, соціологічні дослідження були, як правило, ініціативними, тобто „соціальним замовленням” – виступав сам автор (або авторський колектив); відповідно, і результати з погляду їх значимості і якості „гідним чином” оцінювалися переважно авторами [20].

По-друге, через обмежені фінансово-організаційні можливості та незацікавленість реального замовника, дослідження були надто тривалими – три-чотири місяці. А оскільки збиралася інформація силами самих співробітників або мобілізованої „громадськості”, то й досвід організації праці інтерв’юерів та надійність отриманих даних викликали подив та недовіру до об’єктивності результатів соціологічного дослідження.

Потрібно також додати, що сьогодні політичні лідери, журналісти, ведучі телепередач та більшість новоявлених соціологів просто не поінформовані про елементарні вимоги до процесу отримання достовірної та об’єктивної соціологічної інформації, тому результати „інтерактивних опитувань” за телефоном редакції чи іншої організації набувають характеру „кишенькового” використання у звичайному кон’юнктурному варіанті. Розуміння репрезентативності, правомірності перенесення висновків на генеральну сукупність, вірогідність одержаних даних їх мало хвилюють просто через те, що вони навіть не підозрюють про існування цих соціологічних категорій.

Провідний український соціолог Н.В.Паніна слушно зауважує, що такий „соціолог” „...славно попрацювавши, провівши одне-два подібних „дослідження” (такі „дослідження” також трудові мітки), щиро впевнений, що він „займався соціологією”. Тут вводить в оману удавана простота науки – „запитав – одержав відповідь – прорахував – дізнався”. Запитання „Про що ж саме дізнався?” – найчастіше не виникає [21].

Основною проблемою соціології, на думку творця соціології як окремої науки Огюста Конта, є „проблема порядку”. Адже він вважав, що „порядок” і „прогрес” – це базові поняття соціології як науки. Розкриття пов’язаної з цими поняттями проблематики зумовлює поділ соціології на дві частини – *соціальну статичку* (теорію порядку) і *соціальну динаміку* (теорію прогресу). Водночас сьогоденні уявлення про структуру

соціологічного знання багато в чому відрізняються від уявлень О.Конта та інших учених. Це зумовлено, зокрема, зміною самої парадигми наукового знання про суспільство, розвитком емпіричних соціологічних досліджень, поглибленням процесів спеціалізації і галузевої диференціації соціологічного знання.

Сучасна **структура соціологічного знання** постала внаслідок якісних змін у самому змісті цього знання, методах його отримання і характері соціальних запитів, що стимулювали його розвиток. Наслідком розвитку теоретичної соціології (загально-соціологічної теорії та спеціальних соціологічних теорій або теорій середнього рівня) були зміни в структурі соціологічного знання. У зв'язку з відновленням і розбудовою його теоретичних поверхів, відродженням „великої теорії” постало питання про змістову єдність і цілісність соціології як науки, несуперечливість окремих структурних елементів соціологічного знання. Тому склався загальноприйнятий структурний поділ соціології на три рівні: 1 - загально-соціологічної теорії; 2 – спеціальної (галузевої) соціологічної теорії; 3 – емпіричної соціології або рівня конкретного соціологічного дослідження. Вирізняються також макросоціологія та мікросоціологія. У методичних посібниках також пропонуються для розгляду теоретична та емпірична соціології. З іншого боку, соціологія як наукова дисципліна виникла відносно недавно, тому в ній немає ще таких універсальних тверджень і водночас обґрунтованих фактами стабільних теорій. Між тим, це не означає, що в ній такі узагальнення неможливі в принципі. Можна навести лише деякі соціологічні теорії, такі як: структурний функціоналізм (Т.Парсонс, Р.Мертон); теорія соціальної дії (М.Вебер); теорія соціального конфлікту (К.Маркс, Р.Дарендорф); теорія соціальних систем (Т.Адорно); символічний інтеракціонізм (Г.Блумер, Д.Мід, А.Роуз); інтегральна система соціології (П. Сорокін); феноменологічна соціологія (А.Шюц, П.Беркер, Т. Лукман); етнометодологія (Г.Гарфінкель, Д.Дуглас); теорія соціального обміну (Д.Хоманс, П.Блау); теорія структуризації (Е.Гідденс) тощо.

Загалом, **соціологічна теорія** – це система логічно взаємозв'язаних понять та принципів, за допомогою яких інтерпретується сутність (структура та генезис) соціальної реальності та здійснюється аналіз їх взаємодії. Варто зазначити, що соціологічна теорія, відображаючи реальні соціальні об'єкти і процеси, репрезентує ідеальне знання у вигляді варіативної моделі. З іншого боку, соціологічна теорія – це відображення соціальних об'єктів, законів, закономірностей та тенденцій їх розвитку і функціонування. Соціологічна теорія абстрактно відображає дійсність, але в контексті системності, цілісності та всезагальності.

Водночас соціологічна теорія – це складна система знань, понять та моделей соціальної реальності. До основних функцій соціологічної теорії можна віднести: теоретико-пізнавальну, інформаційну, прикладну, пояснювальну, прогностичну, евристичну, соціально-технологічну тощо.

Між тим, *об'єктом* соціологічного дослідження може виступати частина соціальної реальності, що містить у собі проблемну ситуацію та яка є специфічним носієм характеристик та ознак інших підсистем суспільства.

Предмет дослідження репрезентує найбільш значущі ознаки, якості й особливості об'єкта наукового аналізу.

Зазначимо, що в емпіричній соціології нагромаджений достатній досвід використання широкого арсеналу методів збору, аналізу та інтерпретації первинної інформації, багато з яких удосконалюється і модернізується. Поряд з методами масових опитувань розвиваються такі перспективні напрямки, як контент-аналіз змісту документів щодо діяльності засобів масової комунікації, набувають поширення експертні опитування та інтерактивні телефонні інтерв'ю; соціологи не забувають традиційних методів спостереження та експерименту, розширюється практика впровадження біографічного методу, інтроспекції та фокусованого групового інтерв'ю, удосконалюється методика використання математичних, екстраполярих моделей аналізу емпіричної інформації, використовується факторний, кореляційний та кластерний аналіз соціальної інформації [22].

Оскільки очевидним фактом стало, з одного боку, виділення теоретичної соціології в окрему, відносно самостійну галузь соціологічного знання, з іншого – здійснюються подальші фрагментації і спеціалізації напрямів соціологічних досліджень, то питання про взаємозв'язок між теоретичним і емпіричним рівнями в соціології набуває особливої гостроти [23].

Сьогодні характеризується збагаченням та взаємопроникненням різних рівнів, підходів та напрямів соціологічних досліджень, тому інтерес до соціології як соціально-гуманітарної науки зростає в різних галузях соціальної теорії та практики.

Питання для самостійної роботи:

1. У чому відмінність предмета соціології від інших соціально-гуманітарних наук?
2. Що становить зміст поняття „соціальна потреба у знаннях?”
3. Які основні засади формування соціології як науки?
4. Які існують рівні соціологічного знання?
5. Які існують труднощі в побудові концепції соціологічного дослідження?

Література

1. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / За ред. В.І.Воловича. – К.: Укр. центр духовної культури, 1998. – С. 516; Тарасенко В.И. Социология потребления: методологические проблемы. – К.: Наукова думка. – 1993. – 164 с.
2. Попова І.М. Соціологія. Пропедевтичний курс: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Тандем, 1996. – С. 16.
3. Конт О. Дух позитивной философии. – Спб.: Вестник знания, 1910. – 76с; Смелзер Н. Социология. – М., 1994. – С. 39; Якуба О.О. Соціологія. Навчальний посібник для студентів. – Харків: Константа, 1996. – С. 7.
4. Бахтин М.М. К методологии гуманитарных наук. // Эстетика словесного творчества. – М., 1979. – С.363.
5. Попова І.М. Соціологія. Пропедевтичний курс: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.,1996. – С.12.
6. Там же.– С.14.
7. Смелзер Н. Социология. – М.: Феникс, 1994. – С. 14.
8. Гіденс Е. Соціологія. Пер. з англ. В.Шовкун, А.Олійник / Наук. ред. О.Івашенко. – К.: Основи, 1999. – С.16.
9. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С.168.
10. Батыгин Г.С. Обоснование научного вывода в прикладной социологии. – М., 1986. – С.264.
11. Шаповал М. Загальна соціологія. – К.: Центр духов. культури, 1996. – С.20.
12. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. Конспект. Випуск 1.– Львів, 1996. – С. 15.
13. Ядов В.А. Размышления о предмете социологии // Социологические исследования. – 1990. – №2. – С.3.
14. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии. – Новосибирск,1967. – С.13.
15. Заславская Т.И. Роль социологии в ускорении развития советского общества // Социологические исследования. – 1987. – № 2. – С.8.
16. Ядов В.А. Размышления о предмете социологии // Социологические исследования. – 1990. – № 2. – С.12.
17. Попова І.М. Соціологія. Пропедевтичний курс: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ, 1996. – С. 33.
18. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии. // Новосибирск, 1967. – С.6.
19. Соціологія: Короткий енциклопедичний словник / За ред. Воловича В.І., Тарасенко В.І., Захарченка М.В.– К.: Укр. центр духовної культури, 1998. – С.514-516; Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі: теоретичні та методичні питання. – К. – 1994. – 264

- с.; Тарасенко В.І. Пізнавальні технології в українській соціології / Проблеми розвитку соціологічної теорії. – К., 2001. – С.19-25.
20. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження. Курс лекцій. – К., 1996. – С.6.
21. Там же. – С.7–8.
22. Американская социология. Перспективы, проблемы, методы. – М., 1972.; Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології. Від античності до початку ХХ століття – К.,1993; Піча В.М. Предмет, структура, функції соціології. Зв'язок соціології з іншими науками. – Львів, 1994; Современная западная социология. Словарь. – М., 1990; Социология – наука об обществе: Учеб. Пособие / Под общ. ред. В.П.Андрущенко, Н.И.Горлача. – Харьков, 1996. – 688 с.; Шаповал М. Соціологія українського відродження. – К., 1994. – 45 с.; Проблеми розвитку соціологічної теорії: Наукові доповіді і повідомлення першої Всеукраїнської соціологічної конференції / Соціологічна асоціація України, Ін-т соціології НАН України; М.О.Шульга (наук.ред.) та ін. – К., 2001. – 381 с.; Соціологія міста: Наукові проблеми та соціальні технології: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ, 2001. – 254 с.
23. Соціологія культури: Посібник // О.М.Семашко та ін. – Львів: Новий Світ, 2004. – С. 15.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Вивчення цього розділу посібника доцільно розпочати з історичного екскурсу щодо розкриття генезису теоретичної та емпіричної соціології в ході розвитку соціально-історичного пізнання. У цьому плані заслуговує на увагу показ у контексті конкретно-історичного розвитку емпіричної і теоретичної соціології ролі філософів, політологів, соціологів XIX-XX століть – О.Конта, Е.Дюркгейма, М.Вебера, Г.Спенсера, В.Парето, П.О.Сорокіна, М.К.Михайловського, М.М.Ковалевського, М.С.Грушевського, М.Шаповала в подальшому становленні та розвитку соціологічної думки [1].

Уже в рамках ретроспективного висвітлення важливих етапів становлення теорії і практики соціологічного дослідження потрібно зробити наголос на наявність тісного взаємозв'язку різних галузей соціального життя, особливо соціальних та глобальних змін і специфіки методології соціологічного дослідження.

Незалежно від світоглядних установок дослідників, теоретико-методологічними засадами емпіричної соціології та належним статусом наукового пізнання виступають гносеологічні універсалиї логіки і загально соціологічні системно-функціональні закономірності історичного процесу.

Провідним методологічним елементом соціології, в якому знаходить свій концентрований вираз уся система знань цієї науки, є соціологічне дослідження. У ньому можна розрізнити дві основні частини – *теоретичну* (концептуальну) та *методичну* (інструментальну). Подекуди в джерелах з емпіричної соціології зустрічається програма соціологічного дослідження, яка складається з трьох частин – *теоретико-методологічної, методичної (процедурної) та організаційно-технологічної*.

Методологічна функція діалектики і філософії історії, як стверджує В.П.Савельєв [2], полягає у визначенні фундаментальних підходів до стратегії використання теоретичної частини цього методу. Ефективність цієї частини соціологічного дослідження як методу пізнання соціальної реальності визначається якістю володіння культурою діалектичного мислення та загальною теоретичною підготовкою.

Друга складова частина програми соціологічного дослідження – методична (інструментальна), яка тісно пов'язана з іншими елементами

конкретних соціологічних досліджень, котрі завжди спрямовані на вивчення реальної ситуації, на конкретний аналіз соціальних процесів, їх залежностей та взаємозв'язків.

Надзвичайно важливе значення в соціологічному дослідженні мають також такі його компоненти, як відбір характеристик об'єкта та предмета дослідження і відповідних показників, засобів їх виміру (побудова шкал для фіксації кількісних та якісних характеристик), які дозволяють досить певно відображати й оцінювати стан соціального явища і можливості його перетворення чи трансформації у конкретній площині координат.

Продуктивне застосування методичної (або інструментальної) частини соціологічного дослідження потребує адаптації методологічних принципів шляхом наповнення їх абстрактно-універсальних форм спеціалізованим змістом. Цю функцію виконують спеціальні соціологічні теорії („теорії середнього рівня” – Т.Мертон), які становлять безпосередньо теоретично-методологічну і методичну (процедурно-інструментальну) основу емпіричного вивчення суспільних процесів. Специфіка цих теорій знаходить свій вираз, по-перше, в тому, що вони орієнтують суб'єкт на визначення специфіки прояву загально-соціологічних законів історичного розвитку в певних, чітко обмежених у просторі й часі соціальних явищах, а по-друге, в тому, що самі ці теорії, відображаючи розвиток тих чи інших сторін соціуму, живлять і стимулюють філософію, історію, політологію, культурологію тощо [3].

Разом з тим спеціальні соціологічні теорії („теорії середнього рівня”) виступають системою знань про соціальне в його особливому і багатоманітному існуванні, втіленому в історичних утвореннях. Провідною функцією спеціальних соціологічних теорій є переведення загальних методологічних вимог гносеології на мову конкретно-соціологічного дослідження з метою одержання вірогідних характеристик об'єкта пізнання.

Спеціальні соціологічні теорії визначають вихідні теоретичні передумови побудови дослідницької процедури, а також виконують прогностичну функцію, тобто дають змогу вирішувати завдання з формулювання наукових гіпотез [4].

Зміст будь-якої спеціальної соціологічної теорії визначається її предметно-цільовим призначенням. Стверджувати факт створення соціологічної теорії можна лише тоді, коли, по-перше, відкриті й сформульовані специфічні закономірності розвитку груп однакових соціальних явищ і процесів; по-друге, коли відомі соціальні механізми функціонування цих явищ; по-третє, коли вироблена для опису об'єкта пізнання своя система категоріально-понятійного апарату, яка не суперечить закономірностям його розвитку як частини цілого.

Зрозуміло, що дослідження соціологічної теорії, у відповідності до

твердження провідного українського соціолога В.І.Тарасенка, потребує як „соціального замовлення”, так і адекватного методологічного відображення надзвичайно варіативних явищ та процесів суспільної практики [5].

У методологічному оснащенні соціологічних досліджень чільне місце посідає проблема співвідношення емпіричних і теоретичних форм і методів пізнання. Практично ця проблема постає перед соціологами вже на етапі складання програми будь-якого конкретно-соціологічного дослідження. Варто пам'ятати, що у співвідношенні емпіричного й теоретичного не повинно бути абсолютного протиставлення. У своїй взаємодії вони утворюють єдиний процес і являють собою різні ступені і рівні наукового пізнання.

Діалектика емпіричного і теоретичного в соціології зумовлюється специфікою пізнання соціального факту.

Терміном „соціальний факт” у соціології визначають „елементарно граничний вираз того чи іншого стану соціальної реальності” [6]. В історичному контексті потрібно згадати судження Е.Дюркгейма щодо поняття „соціального факту” [7]. Адже своїм змістом соціальний факт відображає вузлові, стійкі закономірності результативної взаємодії людей. Ці результати можуть бути відображені в поняттях, судженнях, висновках, суперечностях тощо. Соціологічний підхід до розуміння соціального факту передбачає його розгляд в якості проблеми дослідження. У залежності від мети дослідження, носія проблеми, масштабів її поширення, тривалості дії, глибини суперечності розрізняють такі аспекти соціальних негараздів. Однією з центральних методологічних проблем конкретно-соціологічного дослідження є перетворення емпіричного соціального факту в науково-теоретичний соціальний факт проблем:

1. У залежності від мети дослідження вирізняються проблеми гносеологічного і предметного характеру; виникнення перших зумовлено браком інформації про стан і тенденції змін певних соціальних явищ і процесів; по-друге, предметні проблеми породжуються зіткненням суперечливих інтересів, наслідком чого може виникати дестабілізація соціальних інститутів.

2. За своїм „носієм” проблема може являти собою суперечність, що зачіпає інтереси соціально-демографічних, національних, професійних, політичних та інших груп, державних установ, виробничих підприємств тощо.

3. За масштабами розповсюдження соціальна проблема може мати міжнародний, національний або регіональний характер.

4. За тривалістю дії проблеми можна поділити на епізодичні, систематичні та довготривалі.

5. За глибиною суперечності можуть бути:

- однопланові (наприклад вибори на альтернативній основі);
- системні (наприклад зростання злочинності);
- функціональні, породжені порушенням сталих причинно-наслідкових зв'язків соціального явища чи процесу (наприклад злам усталених відносин у розподілі соціальних благ при переході до ринкових принципів організації економічного життя суспільства).

Методологічна чіткість при визначенні проблеми конкретно-соціологічного дослідження є однією з провідних умов його успіху. Адже залежно від обраної проблеми проводиться визначення об'єкта й предмета дослідження.

Об'єктом соціологічного дослідження може виступати носій конкретної соціальної проблеми, яка турбує соціальну спільноту, групу, а також соціальні інститути, соціальні явища та процеси тощо. Об'єкт виступає носієм суб'єктивного фактору в суспільстві, вирізняється свідомою активністю, проявом волі, наявністю інтересів, цінностей та мотивів, він часто-густо досить складний та поліфункціональний, може мати в собі протиріччя, репрезентувати статистичну та вірогідну природу. Досить часто вивчати об'єкт доводиться в динаміці розвитку у взаємозв'язку з іншими об'єктами, які мають унікальний та неекспериментальний характер побутування в соціальному часі та просторі [8].

В об'єкті дослідження соціолог повинен відшукати ті його сторони і властивості, в яких у найбільш повному вигляді знаходиться свій вияв суперечності, конкретна проблема, що підлягає вивченню. Ці сторони і властивості і становлять предмет дослідження. Можна стверджувати, що поняття „об'єкт” більш широке, ніж „предмет” дослідження.

Предметом дослідження може виступати окрема характеристика чи ознака об'єкта соціологічного дослідження. Таким чином, у предметі соціологічного дослідження знаходять теоретичне відображення істотні взаємозв'язки проблеми й об'єкта дослідження.

Вирішення наукової проблеми розпочинається насамперед з пошуку та визначення термінів та зазначених ними понять.

Наступний етап – установлення взаємозв'язку та субординації понять, визначення їх місця в понятійному апараті теорії, на основі якої будується дослідження.

Потім визначаються терміни, які допомагають сформулювати гіпотези. Адже понятійний апарат теорії – це своєрідна координатна сітка, на якій можна розташувати соціальні факти та дати їм відповідну дефініцію та інтерпретацію. У різних науках понятійний апарат теорії має різний ступінь обґрунтованості та є своєрідним показником рівня розвитку науки.

Понятійний апарат – надзвичайно важлива умова в перевірці

гіпотез наукового дослідження. Вона здійснюється на базі емпіричного матеріалу, який був зібраний у процесі дослідження. Але для того, щоб перейти від теоретичного вивчення явищ до рівня емпіричного, потрібно здійснити таку інтерпретацію базових (ключових) понять, яка б дозволила їх порівняти з реальними фактами. Іншими словами, така процедура повинна репрезентувати кожен із складових понятійного апарату конкретного дослідження у вигляді процесу, який можна спостерігати чи діагностувати.

Першу частину такого завдання можна здійснити за допомогою методу термінологічного аналізу, другу – за допомогою методу аналізу операцій та понять.

Поняття – це відображення об'єктивно існуючого в речах та явищах, яке закріплене словом. Слово (або групу слів), яке визначає певне поняття, можна назвати терміном. Установити значення терміна важливо при аналізі змісту поняття, яке відповідає цьому терміну та відображає найбільш суттєві, важливі ознаки.

Оскільки внутрішня форма слова, а отже, й терміна, проявляється перш за все на початковому періоді назв речей та явищ, виникає потреба аналізувати терміни з урахуванням їх генезису та історичного розвитку.

Поняття – продукт тривалого історичного розвитку пізнання. Їх зміст змінюється та збагачується у відповідності до поглиблення пізнання людиною об'єктивної реальності.

Метод термінологічного аналізу, який був започаткований спочатку в лінгвістиці, з часом залишаючись за своїм об'єктом лінгвістичним (слово та словосполучення), збагатився прийомами логіки, семіотики і став успішно впроваджуватися в багатьох галузях науки. Але його використання в кожній галузевій науці має свої особливості.

У соціології такий метод використовується епізодично, особливо в процесі контент-аналізу текстів та документів. Цей метод передбачає вивчення історії становлення та розвитку понять, розкриття взаємодії термінів, визначення їх місця в понятійному апараті наукового дослідження.

Кожне наукове дослідження розпочинається із вивчення історії термінів, вивчення соціально-економічних, політичних, психологічних аспектів їх побутування та динаміки розвитку.

Насамперед потрібно зазначити про вимоги у формуванні *термінологічного апарату* наукового дослідження. Ці вимоги такі:

1. У процесі аналізу потрібно йти не від терміна до пояснення фактів, а навпаки, самі терміни пояснювати умовами, в яких вони створювалися.

2. Термінологічний аналіз повинен бути по можливості багатовекторним, урахувати різні джерела в його формуванні, репрезентувати шляхом порівняння багатозначність таких термінів у

використанні в конкретному дослідженні.

3. Аналізувати терміни необхідно з погляду історії їх становлення, розглядати терміни в розвитку, простежуючи зміни їх змісту у зв'язку зі зміною історичної дійсності.

У процесі термінологічного аналізу належить досить точно виокремлювати об'єктивний зміст того чи іншого терміна від його суб'єктивних зміщень.

У науковій літературі була здійснена спроба обґрунтувати *класифікацію понять* у відповідності до їх універсальності:

1. Загальнонаукові (які притаманні всім наукам, наприклад, метод, принцип);
2. Міжгалузеві (наприклад, потреба, інтерес);
3. Конкретно-наукові (для соціології – репрезентативність, соціальний статус).

Аналіз *термінів* складається з таких етапів:

1. Цільове вивчення термінів, які становлять тематичну групу. Визначається спочатку базовий (ключовий) термін і терміни, які їм підпорядковані.

Для пошуку сучасних термінів використовують літературу за темою дослідження, використовують словники, довідники та інші праці щодо визначення окремих термінів та визначення невідповідності або нелогічності окремих термінів та їх визначень.

2. На цьому етапі здійснюється етимологічний аналіз, мета якого – визначення початкового значення слова (або слів), яке стало терміном. Зрозуміло, що найбільш плідний напрямок етимологічного аналізу терміна – розгляд мовного середовища, в якому відбувалося його становлення. Це дозволяє розкрити глибинний зміст терміна та його шлях подальшого розвитку. Але з іншого боку, етимологічним матеріалом потрібно користуватися досить виважено та обережно. Адже існує загроза етимологічних суміщень. Тобто, під різними термінами можна розглядати один предмет, але різні його аспекти та характеристики.

3. На жаль, часто термін продовжує репрезентувати свій минулий зміст і впливає на сучасний зміст соціального процесу чи явища. Тому словам приписується не те значення, яке є істинним, а навпаки, ситуативне, поверхове.

4. Дослідження самого терміна повинне відбуватися у всіх без винятку зв'язках та залежностях і з урахуванням розвитку всієї системи. Такий підхід може мати назву контекстуального аналізу. Він вимагає від дослідника вміння визначити характер використання терміна в текстах, які створені у різні часи, з'ясувати специфічність його значення в мові конкретного документа, звертаючи увагу на емоційність та експресивність тексту. Адже в окремі історичні періоди термін може отримувати

додаткове стилістичне значення.

У цьому випадку можна порівнювати різні терміни та їх зміст у мові українського, російського, білоруського етносів тощо.

5. Наприкінці роботи з поняттями потрібно знову уточнити їх зміст з урахуванням нових матеріалів, які були отримані на попередніх етапах у зіставленні їх із гіпотезами та пропозиціями, які в свою чергу вимагають більш лаконічного формулювання кожного поняття. Після глибокого аналізу історії виникнення окремих термінів можна переходити до процедури аналізу операцій та понять.

В основі методики аналізу операцій та понять понятійного апарату виступає процес зіставлення понять, які аналізуються та розкривають зміст елементів соціального процесу, з фактами, явищами або подіями суспільного життя.

У соціологічних дослідженнях виникає ситуація, коли при вивченні соціальних проблем дослідницька група має справу з абстрактними поняттями, які досить важко порівняти з емпіричною дійсністю. Так вивчається рівень дозвілєвої кваліфікації молоді з метою розширення спектра форм культурологічних акцій або аналізується особистість та її діяльність у системі засобів масової комунікації та визначається рейтинг джерел інформації серед різних груп споживачів. У всіх випадках виникає запитання: Що являє собою „дозвілєва кваліфікація”, „рейтинг джерел інформації” у рамках конкретного соціологічного дослідження”.

Кожному поняттю, яке узагальнює чи абстрагує ті чи інші реально існуючі процеси, явища, події, факти, обов'язково належать відповідні їм характеристики або конкретні емпіричні еквіваленти.

Отже, процес визначення понять виступає методом, який дозволяє репрезентувати ключове поняття у формалізованому вигляді, що підлягає спостереженню або вимірюванню із конкретним змістом.

Між тим, певні поняття дуже складно порівнювати з реаліями суспільної практики. Глибина та відповідність у створенні понятійного апарату значною мірою залежить від багатьох факторів: від рівня обґрунтованості методики конкретного дослідження, теоретичної глибини аналізу проблеми, а також від рівня кваліфікації дослідницького колективу, його соціальних, психологічних та культурологічних характеристик.

З іншого боку, „розкласти” поняття на складові елементи необхідно для переходу від якісного до кількісного аналізу суспільних процесів.

Отже, пошук емпіричних показників того чи іншого поняття є процесом повернення до абстрагування. Він завершується операційним визначенням поняття, тобто визначенням правил фіксації відповідних емпіричних показників або характеристик даного поняття. Водночас необхідно намагатися зафіксувати елементи соціального процесу з певною

мірою визначеності та обґрунтованості з позицій методології та методики дослідження. Адже шлях пізнання здійснюється не тільки від теорії до конкретної практики (процес, зворотний абстрагування), але й після завершення соціологічного дослідження (зрозуміло, на більш високому рівні), від практики до теорії (що є процесом абстрагування).

Зворотний процес – відновлення „розкладеного” на окремі елементи поняття, яке потрібне для дослідження, та яке, на основі здійсненого аналізу, вже значно відрізняючись повнотою та глибиною, є досить потужним засобом у розумінні складних, багатовекторного спрямування, соціальних процесів та явищ.

Логіка аналізу *операцій та понять* може складатися з таких етапів:

1. Для більш повного обґрунтування поняття можна провести опитування експертів, які мають відповідну професійну підготовку та фаховий рівень. Урахування соціальних та психологічних характеристик у створенні експертної групи дозволить отримати компетентну оцінку конкретного поняття чи методу його визначення. У процесі оцінки експертами конкретного поняття можна використовувати систему бальної оцінки, коли кожний експерт окремо формує свій континуум оцінювання, потім здійснюється вимірювання бальних оцінок за кожним індикатором з наступним ранжуванням (середнє арифметичне, квартальне відхилення, медіана, мода, середнє квадратичне відхилення, коефіцієнт варіації тощо).

У кінцевому варіанті опитування експертів дозволяє визначити основні індикатори для надання характеристик ключового поняття та впорядкувати їх у рейтингу значимості.

Разом з тим, як свідчить досвід у проведенні соціологічних досліджень (В.О.Ядов), „спроба повністю інтерпретувати в емпіричних еквівалентах абстрактне поняття – завдання дуже складне, подекуди – неможливе” [9]. Завжди певні характеристики чи окремі елементи абстрактного поняття неможливо зафіксувати в емпіричних показниках, щось залишається, на жаль, невизначеним, „загадковим”. Відтак – коли дослідник трансформує загальні поняття в запитання анкети (інколи у варіанти відповідей на них), або навпаки, від запитань анкети до загальних понять при аналізі отриманих результатів та формулюванні висновків, залишається “terra incognita”, яку також потрібно аналізувати та інтерпретувати в конкретні рекомендації тощо.

2. На жаль, не завжди можливо використовувати поняття, які охоплюють усю площину дослідження. У різних дослідженнях одне і те ж поняття може бути наповнене різною кількістю складових (індикаторів), які в свою чергу залежать від багатьох параметрів: теми дослідження, його мети, специфіки тощо. Наприклад, рейтинг джерел інформації може бути різним у військових, пенсіонерів, студентів, мігрантів. Адже у них різний тип інформаційної культури, соціальний досвід, вік, освіта тощо. Тому

сукупність показників може створюватися під впливом таких факторів:

А. Конкретного соціального замовлення, яке визначає напрям дослідження та його характер (прикладне чи фундаментальне).

Б. Висхідних теоретичних уявлень про структуру предмета дослідження, проблемної ситуації та перспектив її аналізу.

В. Методичних можливостей пізнавальної діяльності в галузі наукового дослідження (ступінь усвідомлення важливості та необхідності, рівень кваліфікації, досвід узагальнення результатів тощо).

На другому етапі потрібно здійснювати відбір таких понять, які б були суттєві, системні й відповідали б концепції дослідження.

3. На третьому етапі потрібно віднайти емпіричні індикатори, які дозволяють репрезентувати конкретні елементи у формалізованому вигляді та однозначно тлумачити зміст явища, дії тощо. Наприклад, візьмімо поняття „культура читання”. Такий процес можна характеризувати за допомогою показників:

1. Зміст читання;
2. Кількість часу, який витрачається на читання;
3. Кількість книг, які прочитані за конкретний проміжок часу;
4. Мета читання джерел (цільове спрямування читання);
5. Складність прочитання текстів;
6. Ступінь засвоєння прочитаного матеріалу.

Розглядаючи запропоновані індикатори, можна помітити, що *другий* та *третій* з них мають кількісний характер, *перший* та *четвертий* – якісний. Вони в свою чергу дозволяють визначити мету читання, отримати інформацію про рівень розвитку науки, ознайомитися з досягненнями та виявити запити й потреби читачів, систематизувати знання з метою підвищення кваліфікації.

П'ятий та *шостий* індикатори є якісні, тобто за допомогою їх можна вивчити змістовну, лінгвістичну та логічну структуру тексту, визначити індикатори їх складності (важкий, середній, легкий) та виміряти ступінь розуміння тексту з достатньою точністю й об'єктивністю.

Потім знову, як і на попередньому етапі, потрібно розмежовувати це поняття на окремі складові елементи. У цьому випадку потрібно досить точно надавати індикатори для різних понять та використовувати адекватні методи фіксації, інтерпретації явищ, подій тощо.

Водночас кожна характеристика читання може бути визначена кількома методами:

1. Кількість витраченого часу (шляхом опитування читачів та працівників бібліотеки або за допомогою спостереження в читальному залі);
2. Кількість прочитаних джерел (за допомогою аналізу читацьких формулярів, опитування тощо);
3. Цільове призначення відібраної та прочитаної літератури (за

допомогою аналізу змісту книг, інтерв'ю чи „карток зворотного зв'язку”).

Складність тексту та ступінь засвоєння прочитаного можна здійснити за допомогою одного чи декількох методів вимірювання складності тексту. Разом з тим, потрібно намагатися використовувати не один, а декілька методів здійснення контролю за достовірністю отриманих результатів. Адже вибір конкретного методу залежить від багатьох чинників: мети, завдань, специфіки дослідження.

При здійсненні аналізу конкретного документа за допомогою аналізу операцій та понять для кожного окремого дослідження потрібно розробити матрицю, в якій репрезентується процес переходу від загальних понять до емпіричних показників, з обов'язковим розкриттям методики визначення показників та їх ідентифікації з конкретним соціальним процесом тощо.

Можна запропонувати типову матрицю для інформаційних досліджень:

№ з/п	Вихідні поняття	Понятійні індикатори	Емпіричні індикатори	Методи	Визначення
	1	2	3	4	5

Зібраний таким чином матеріал може бути підґрунтям для „зворотного” шляху через понятійний апарат того рівня, який перебуває над визначеними емпіричними індикаторами, до рівня основного поняття, наприклад, до поняття „культура читання” тощо.

Однак, у процесі аналізу операцій та понять існують труднощі:

по-перше, існують поняття, які поки що не мають в науці повного розкриття та однозначного тлумачення. У цьому випадку потрібно проаналізувати ще раз терміни та визначити їх робоче тлумачення;

по-друге, ціла низка понять є багатозначними. Це не плутанина, а звичайне багатство змісту цих понять, які фіксують складний факт, явище, подію тощо. У такому випадку завдання полягає в тому, щоб дати перелік різних значень поняття, потім знайти в ньому найголовніше чи найважливіше тлумачення. Зрозуміло, що у відповідності до специфіки дослідження поняття повинно мати більш-менш однозначне тлумачення.

Для вирішення такого завдання використовують метод термінологічного аналізу.

Так, при визначенні поняття „поширеність” читання можна запропонувати такі його суттєві характеристики[10]:

1. Співвідношення читачів та осіб, які не читають джерел;
2. Час, який витрачається на читання;
3. Частота читання;
4. Інтенсивність читання;

5. Регулярність читання;
6. Види джерел для читання;
7. Джерела отримання літератури;
8. Охоплення бібліотечним обслуговуванням;
9. Жанри та теми прочитаних творів;
10. Мовний діапазон читання;
11. Поширеність домашніх бібліотек;
12. Місце читання в системі масової інформації;
13. Цілі та мотиви читання.

Такий різнобій понять, які визначають різні види інформаційної взаємодії читача з джерелами або з різними соціальними інформаційними інститутами, пояснюється складним процесом читання, який має безліч видів, типів та рівнів. Отже, такий перелік понять дозволяє охопити широкий спектр проблем „поширеність” читання.

Після наведеного переліку характеристик читання можна зробити висновок, що „поширеність” читання охоплює простір, обсяг та інші дуже важливі у дослідженні показники явища, які аналізується. Тому так важливо визначити параметри, які допоможуть вивчити поширеність читання впродовж дня: частота звернення до читання за певну одиницю часу (тиждень, місяць, рік).

Метод аналізу операцій та понять дозволяє визначити взаємозв'язок між теоретичним та емпіричним рівнями дослідження, підвищити достовірність, надійність та якісний рівень отриманої інформації.

Наступним етапом методологічної розробки програми дослідження є логічний *аналіз основних понять* (дефініція понять або обґрунтування понятійного апарату соціологічного дослідження), без якого неможливо втілити в інструментарії збору емпіричної інформації повноцінної концепції соціологічної розвідки, реалізувати мету і завдання, перевірити правильність висунутих у ній гіпотез. Як уже зазначалося, логічний аналіз складається з двох процедур – *інтерпретації* та *операціоналізації* основних понять, що входять у визначення предмета дослідження.

Процес інтерпретації можна розглядати в такій ієрархії:

1. Теоретична інтерпретація понять, яка передбачає наукове визначення;
2. Емпірична інтерпретація понять, яка передбачає пошуки емпіричних значень для теоретичних понять;
3. Операціоналізація понять, яка передбачає пошук інструментарію для вимірювання емпіричних характеристик [11].

Інтерпретація полягає у пошуках центрального поняття, яке є теоретичним визначенням сутності предмета дослідження і його змістової інтерпретації, тобто тлумачення, пояснення та переведення поняття на більш простий і емпірично фіксуючий елемент. Часто-густо основне

поняття містить у собі інші, часткові поняття. Вони також підлягають інтерпретації. Усі виявлені на стадії інтерпретації поняття потребують свого пояснення. Метою такого пояснення є уточнення якісної структури предмета дослідження. Поділ компонентів основного поняття на їх елементи (семантично – на терміни, що розуміються однозначно) має назву операціоналізації, а однозначні поняття, одержані в результаті операціоналізації, – операціональними поняттями.

Таким чином, увесь процес логічного аналізу основного поняття в соціологічному дослідженні складається з двох етапів:

1. З'ясування головних сторін предмета дослідження шляхом інтерпретації такого поняття, яке точно і повно відображає його сутність.

2. Виявлення сукупності операціональних понять, на які розкладається основне поняття.

Наприклад, предметом дослідження є рівень професійної підготовки спеціаліста. Це поняття може мати такі аспекти:

1. Фундаментальна підготовка;
2. Соціально-гуманітарна підготовка;
3. Фахова підготовка.

У свою чергу елементами фундаментальної підготовки є знання філософських передумов пізнання, мислення, діяльності та знання спеціальних теорій і вміння використовувати теоретичні знання для вирішення практичних завдань тощо.

Гуманітарна підготовка включає в себе світоглядний аспект, політичну, етичну, професійну і психологічну культуру та компетентність з названих галузей соціальної практики.

Фахова підготовка передбачає процес отримання професійних знань, умінь та навичок, а також здобуття статусу фахівця конкретної галузі.

Усі виявлені шляхом інтерпретації і операціоналізації поняття включаються в соціологічний інструментарій. Роль операціоналізації полягає у з'ясуванні питання, про що слід збирати інформацію. Отже, метою інтерпретації основного поняття є визначення напрямків аналізу зібраної кількісної інформації.

Завершальною фазою розробки методологічного розділу програми соціологічного дослідження є формулювання гіпотез і завдань дослідження.

У широкому значенні **гіпотеза** (від грец. hypothesis – передбачення) – наукове припущення або гіпотетичне судження про закономірності (причинні зв'язки) явищ та процесів, істинність яких невизначена.

Існують такі *вимоги до гіпотез*:

1. Гіпотеза не повинна мати суперечностей щодо неодноразово перевірених фактів та теорій.

2. Вона повинна поширюватися на всі без винятку явища та

процеси, які підлягають аналізу.

3. Гіпотеза не повинна містити понять, які не мають конкретної емпіричної інтерпретації та яку неможливо перевірити.

4. Гіпотеза повинна „передбачати” способи її перевірки.

Гіпотеза в соціологічному дослідженні – це науково обґрунтоване передбачення про структуру соціальних об’єктів, характер елементів та зв’язків між ними, про механізми їх функціонування та розвитку. У соціологічному дослідженні гіпотеза може виконувати декілька ролей. Насамперед вона допомагає визначити явища, факти та процеси, серед яких потрібно шукати відповідь. Більш того, вона визначає більш-менш чітке формулювання самого запитання, а також передбачає вихід за межі наявного знання, націлює соціолога на певний результат. Потрібно додати, що гіпотеза вказує метод отримання результату наукового пошуку. До основних особливостей гіпотези можна віднести те, що її можна спростувати (коли вона не підтверджується) та підтвердити (верифікувати). Досить важлива евристична роль гіпотези, яка дозволяє отримати нове знання, відкрити невідомі факти, тенденції та закономірності функціонування і розвитку соціальних об’єктів [12].

Попереднє висування гіпотез визначає внутрішню логіку дослідження. Гіпотези сприяють оперативності дослідження, підказують правильний вибір об’єкта і методів збору емпіричної інформації. Досить важливо, щоб гіпотези не обмежували наукового пошуку і не визначали заздалегідь його результатів. Соціологічні гіпотези мають бути сформульовані однозначно, без використання не визначених чітко понять. Джерелами висування гіпотез можуть бути маловідомі факти, аналогії, буденна свідомість, здоровий глузд, неординарні ідеї тощо.

Формулювання гіпотез – це творчий, надзвичайно складний процес. Особливо важким етапом у ньому постає саме процес формулювання гіпотези, який передбачає її побудову та визначення, перевірку та уточнення на основі вимог новизни, каузальності, після чого вона здобуває статус наукової гіпотези. Разом з тим здійснюється перевірка змістової істинності гіпотези, з’ясування її відповідності та логічної несуперечливості. При цьому використовується також експериментування з гіпотезою „подумки”. Зрозуміло, що кінцева її перевірка здійснюється лише після завершення соціологічного дослідження.

За своєю значимістю *гіпотези* поділяються на *основні й додаткові*.

У відповідності до мети і гіпотези соціологічного пошуку формулюються завдання, які покликані дати відповідь на основне питання: „Які шляхи і засоби розв’язання досліджуваної проблеми?”

Кінцевою метою розробки методологічних засад конкретно-соціологічного дослідження є створення цілісної логіко-семантичної моделі соціального явища, яке аналізується, після чого на її базі

здійснюється розробка соціологічного інструментарію.

Варто зазначити, що крім гносеологічних принципів діалектики, філософії та історії, а також методологічних засад власних спеціальних соціологічних теорій, розробка методологічного блоку програми конкретно-соціологічного дослідження може опиратися на демографію, соціальну психологію, загальну, економічну і соціальну статистику, математику, логіку та інші системи наукових знань.

Підсумовуючи стислий виклад першого розділу, приходимо до висновку, що основним компонентом наукового пошуку є соціологічне дослідження. Соціологічне дослідження здійснюється у відповідності до програми, яка може мати такі розділи: 1 – теоретико-методологічний та 2 – методичний (процедурно-інструментальний) [13].

Конкретно-соціологічне дослідження потребує наявності робочого плану для здійснення наукового пошуку, який передбачає проведення пілотажного (пробного чи попереднього) дослідження, побудову вибірки, організацію навчання інтерв'юєрів (які потім здійснюють, у відповідності до методики дослідження, інструкції, плану вибірки та особливостей відбору респондентів, збір емпіричної інформації), кодування, класифікацію, систематизацію, обробку та теоретичну і графічну інтерпретацію зі створенням практичних рекомендацій щодо вирішення визначених соціальних проблем.

Варто наголосити, що сьогодні, коли глибока криза суспільних структур та тотальна аномія всіх соціальних інститутів, за визначенням українського соціолога Є.І.Головахи, розкрила багато прихованих процесів соціальної реальності та призвела до виходу на поверхню раніше утаємничених механізмів підтримки влади, балансу інтересів, формування уніфікованих стереотипів мислення, повернувши до них пильну увагу громадськості, створюється цілком унікальне поле для здійснення соціологічних досліджень [14].

Сьогодні, на думку В.І.Тарасенка, з'ясувалася *методологічна неспроможність* соціології до опанування новими соціальними фактами на рівні спеціальних соціологічних теорій [15]. Зараз уже очевидно, що категорії і засоби досліджень, які сформувалися як у західній соціології, так і у вітчизняній, не придатні для адекватного теоретичного відтворення істотно іншої соціальної реальності – особливо в її кризових, дестабілізованих формах.

У зв'язку з цим виникла гостра потреба у розробці низки специфічних категорій для здійснення коректного соціологічного аналізу процесу формування нових соціально-економічних структур, вивчення абсолютизованого бюрократичного панування, уніфікованого „шароварного” менталітету, проблем формування „середнього класу”, реалізації невичерпного духовно-творчого

потенціалу молоді та інше [16].

Отже, особливого значення набуває відображення та констатація не тільки статичного характеру ситуацій перехідного періоду, але й вивчення динаміки і тенденцій трансформації та руйнування різних посттоталітарних структур, які, на жаль, досить адаптивні та варіативні у своєму самозбереженні.

Питання для самостійної роботи:

1. Які існують суперечності при розробці концепції дослідження?
2. З яких частин складається програма соціологічного дослідження?
3. Як отримати об'єктивні результати у дослідженні?

Література

1. Американская социологическая мысль. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 496 с.; Бурлачук В., Молчанов М., Степаненко В. Біля витоків соціологічної думки в Україні. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1995. – 130 с.; Захарченко М.В., Погорілий О.І. Від античності до початку ХХ століття. – К., 1993; Ионин Л. Понимающая социология. – М., 1978; Радугин А.А., Радугин К.А. Социология. Курс лекций. – М., 1997. – 157 с.; Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. – К., 1995. – 223 с.; Современная американская социология. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 294 с.; Шаповал М. Соціологія українського відродження. – К., 1994. – 45 с.
2. Савельев В.П. Методичні рекомендації до вивчення теми „Методологія і методика соціологічних досліджень”. – К., 1990. – 19 с.
3. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. – М.: Изд. Группа „Прогресс-Политика”, 1993. – 608 с.; Мертон Р. Социальная структура и аномия // Социологические исследования. – 1992. – № 2; Тернер Дж. Структура социологической теории. – М.: Прогресс, 1985. – 471 с.
4. Рабочая книга социолога. – М., 1983. – 476 с.
5. Тарасенко В.І., Іваненко О.О. Проблема соціальної ідентифікації українського суспільства (соціотехнологічна парадигма). – К., Інститут соціології НАН України, 2004. – 576 с.; Тарасенко В.І. Пізнавальні технології в українській соціології / Проблеми розвитку соціологічної теорії. – К., 2001. – С. 21.
6. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение. – М.: Канон, 1995.–352 с.
7. Там же. – С. 29-39.
8. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С.297; Гавриленко І.М. Соціологія. Кн.1. Соціальна статика. – К., 2000. – 336 с.
9. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа,

- методы. – М.: Наука, 1986.
10. Афанасьев М.Д. Проблемы распространенности чтения в сельской среде. – М., 1979. – С.3.
 11. Крейденко В.С. Библиотечные исследования. Научные основы. Учеб. пособие. – М.: Книга, 1983. – 140 с.
 12. Социология: наука об обществе. Учеб. пособие.- Харьков, 1996. – С. 667-670; Сурмин Ю.П., Туленков Н.В. Методология и методика социологических исследований. – К.: МАУП, 2000. – С. 109-112.
 13. Там же. – С. 89-95.
 14. Головаха Е.И. Исследование социальных феноменов эпохи постсоветизма. Методология, теория, типология / Проблемы розвитку соціологічної теорії. – К., 2001. – С. 13-19.
 15. Тарасенко В.І. Пізнавальні технології в українській соціології / Проблемы розвитку соціологічної теорії. – К., 2001. – С.19-25.
 16. Элизабет Ноэль. Массовые опросы. Введение в методику демоскопии. – М.: Прогресс, 1978. – 378 с.; Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження. – К.: Наукова думка, 1996. – 232 с.; Соціальна експертиза в Україні: методологія, методика, досвід впровадження / За ред. Ю.І.Саєнка. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 2000. – 194 с.

РОЗДІЛ 3.

ТИПОЛОГІЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Цей розділ присвячений проблемі класифікації видів соціологічних досліджень. Якщо в першому розділі соціологічне дослідження було проаналізовано як основний компонент наукової розвідки в царині соціології, і головна увага зосереджувалася на з'ясуванні найбільш важливих аспектів методологічного обґрунтування концепції наукового пошуку, то в цьому розділі висвітлюються організаційно-технічні аспекти соціологічних розвідок, які виступають критеріями для їх класифікації.

Конкретно-соціологічне дослідження може бути структурно представлено такими організаційно-технічними етапами:

1. Підготовчий;
2. Збір первинної соціологічної інформації;
3. Кодування, систематизація та підготовка зібраної інформації до обробки та теоретичного аналізу;
4. Аналіз результатів дослідження та написання звіту про проведену наукову розвідку, формулювання прогнозів та рекомендацій.

В українській соціологічній думці є різні погляди щодо класифікації конкретно-соціологічних досліджень [1]. Існують такі класифікації соціологічного дослідження:

- за *предметом* дослідження – соціально-економічні, соціально-політичні, соціально-педагогічні тощо;
- за *метою* визначення динаміки розвитку об'єкта – повторні, панельні, моніторингові;
- за *методом* дослідження – розвідувальні (пілотажні та зондажні);
- за *типом та рівнем* – теоретичні, емпіричні, емпірико-теоретичні, фундаментальні, прикладні;
- за *умовами* дослідження – польові, лабораторні;
- за *отриманими знаннями* – новаторські, компілятивні;
- за *роллю в науці* – фіксування фактів, перевірка гіпотез, узагальнюючі, аналітичні, прогностичні, ретроспективні;
- за *масштабом об'єкта* – міжнародні, загальнодержавні, регіональні, всезагальні, вибіркові, локальні, галузеві тощо.

Російський соціолог В.О.Ядов вважає ефективними такі види соціологічних досліджень: теоретико-прикладні, теоретико-методологічні та оперативні [2].

Існують також інші класифікації соціологічних досліджень. Наприклад, такі [3]:

1. *Пілотажне або зондажне.*
2. *Інформаційне або описове.*
3. *Аналітичне.*

М.Горшков та Ф.Шерега пропонують такі види досліджень: розвідувальні, описові, аналітичні, експериментальні, а опитування поділяють на масові та спеціалізовані [4]. Як різновид аналітичного дослідження ці автори виділяють експеримент.

В.І.Кушерець і В.А.Полторак класифікують соціологічні дослідження за методами і формами їх проведення. На їхню думку, у прикладній соціології можна виділити такі види досліджень: контент-аналіз, спостереження, соціометрія, лінгвосоціологічні процедури, соціальний експеримент, опитування [5].

В інших роботах серед самостійних видів виділяють разове і панельне дослідження.

Досить широко та аргументовано пропонуються інші класифікації соціологічних досліджень у навчальному посібнику Ю.П.Сурміна, Н.В.Туленкова „Методология и методы социологических исследований” [6]. Усі наведені класифікації можуть мати місце, але з огляду на складність і теоретичну нерозробленість цієї проблеми запропоновані класифікації досліджень можна вважати першою спробою у наближенні до більш ґрунтовних пошуків фундаментальних засад для класифікації типів і видів соціологічних досліджень, адже мова йде про власну теоретичну інтерпретацію феномена соціологічного дослідження.

Виходячи із завдань предмета, доцільно більш детально зупинитися на характеристиках таких видів соціологічних досліджень, як пілотажне, описове, аналітичне, разове і панельне.

Пілотажне дослідження зазвичай використовується з метою попередньої апробації методики та інструментарію дослідження, а також для отримання додаткової інформації про предмет і об'єкт, уточнення та корегування гіпотез і завдань, інструментарію, визначення межі сукупності обстежень і з'ясування можливих труднощів, які слід очікувати в ході дослідження. У цілому цей вид дослідження виконує допоміжні завдання і служить оперативним цілям. Адже пілотажне дослідження проводиться частіше за все на малій вибірці з метою економії коштів (друкується 20-30 анкет та відбувається їх апробація на адекватність сприйняття, розуміння та повноту заповнення респондентами).

Різновидом пілотажного дослідження виступає експрес-опитування. Частіше за все пілотажне опитування використовується для з'ясування ставлення респондентів до актуальних подій і фактів, для визначення

ефективності конкретних заходів, виявлення їх оцінки громадською думкою, складання прогнозів під час виборчих кампаній тощо. Звичайно, у зондажному дослідженні використовується лише один, часто-густо найбільш доступний метод збору первинної соціологічної інформації – анкетне опитування чи експрес-інтерв'ю, що дозволяє провести його у стислі терміни. Разом з тим, якщо мова ведеться про уточнення предмета чи об'єкта аналітичного дослідження, зондаж може бути зроблений у формі експертного опитування осіб, компетентних із питань соціальної проблеми, що підлягає подальшому вивченню, але більш масштабного характеру.

Описове або інформаційне дослідження є складнішим видом конкретно-соціологічної розвідки. Воно має на меті одержання емпіричної інформації, здатної дати цілісне уявлення про соціальне явище і його структурні компоненти. Вибір методів збору інформації у цьому дослідженні визначається його спрямуванням і завданням. Як правило, таке дослідження проводиться за повною програмою і йому передують пілотажна апробація інструментарію. Результати інформаційної розвідки дають змогу класифікувати елементи об'єкта дослідження стосовно проблеми, яка аналізується. Описове дослідження уможливує оцінку, порівняння і зіставлення характеристик, які цікавлять соціолога, і, окрім того, дозволяє з'ясувати наявність чи відсутність зв'язків між ними.

Найбільш складним видом соціологічного пошуку є *аналітичне дослідження*. Головною метою його є вже не лише опис і класифікація структурних елементів явища, а в першу чергу розкриття причин, які викликали до життя певне явище і зумовлюють його характер, тенденції розвитку, динаміку змін, гостроту суперечностей, поширеність та інші притаманні йому риси. З огляду на такі широкі можливості аналітичне дослідження має особливо велике практичне значення. Якщо в ході описового дослідження визначається існування зв'язків між різними сторонами предмета вивчення, то в процесі аналітичної розвідки з'ясовується, чи має знайдений зв'язок причинний характер. Водночас аналітичному дослідженню передують зондажні або описові розвідки, за результатами яких створюються уявлення про окремі сторони об'єкта і предмета, вибираються оптимальні форми і методи для більш глибокого вивчення в аналітичному соціологічному дослідженні. Для збору емпіричної інформації в процесі аналітичного дослідження використовуються комплексні методики та більш адекватний інструментарій (як правило, контент-аналіз змісту документів, експертні опитування, анкетування, інтерв'ю та фокусоване групове інтерв'ю, біографічний метод тощо), який дозволить отримати надійнішу та вірогіднішу інформацію. Природно, що за таких умов значно зростають вимоги до професійного рівня соціолога, зокрема до його вміння

пов'язувати інформацію, яка надходить з різних джерел і різниться за формою (наприклад, бальні оцінки експертів, розподілення відповідей респондентів, результати контент-аналізу змісту друкованих засобів масової інформації тощо). Надзвичайно важлива роль належить процедурі інтерпретації інформаційного масиву, особливо це стосується його узагальнення і пояснення одержаних результатів, „розкодування” отриманих розподілень одномірного та багатомірного аналізу, спроб прогнозування подальшого розвитку процесу чи явища та формулювання практичних рекомендацій для соціальних інститутів. Сьогодні набувають поширення також разові соціологічні дослідження, особливо для аналізу діяльності засобів масової комунікації – інтерактивні опитування, спроби вивчення громадської думки за допомогою телефонних опитувань слухачів чи глядачів тощо. Зрозуміло, що такі разові дослідження використовуються з метою отримати статистичні кількісні характеристики об'єкта аналізу на момент його вивчення. Як правило, такі дослідження не дають змоги виявити зміни об'єкта та встановити їх тенденцію. Частіше за все йому надається допоміжна роль у більш складних розвідках.

Отже, для того, щоб визначити і відобразити зміни об'єкта, потрібно провести низку розвідок, які в соціології одержали назву *панельного* дослідження. Панельні дослідження ґрунтуються на універсальній програмі, у них застосовується методика та інструментарій упродовж тривалого часу, що дозволяє отримувати емпіричну інформацію з метою здійснення порівняльного соціологічного аналізу, скерованого на виявлення динаміки якісних змін об'єкта. У залежності від мети панельне дослідження може мати два, три і більше етапів, на кожному з яких через однаковий проміжок часу вивчається одне й те саме коло осіб, територіальна, демографічна, етнічна чи професійно-кваліфікаційна спільнота тощо. При проведенні панельного дослідження доцільно витримувати такі інтервали, які дозволяють максимально зберегти стабільність сукупності, що вивчається за її розмірами і складом.

Панельні дослідження є найбільш ефективним засобом перевірки дієвості рекомендацій соціологів, звичайно, за умов, що ці рекомендації знайшли своє практичне застосування. Одержана в ході панельних розвідок інформація може слугувати як матеріал для критичного аналізу методик і теоретичних засад соціологічних досліджень, дає змогу встановити систематичний зворотний зв'язок з респондентами, виявити приховані резерви, розробити змістовні, аргументовані соціологічні прогнози стосовно майбутнього перетворення об'єкта вивчення. В українській соціології набула популярності практика проведення *моніторингових досліджень* як систематичних та повномасштабних наукових розвідок. Моніторинг дозволяє простежити зміни в різних галузях життєдіяльності особистості, виявити динаміку процесу, явища, поведінки тощо.

Такими, в загальних рисах, є побудовані за різними ознаками класифікації видів соціологічних досліджень та їх стисла характеристика як найбільш загально визнаних в українській соціологічній практиці сьогодення. Підсумовуючи виклад навчального матеріалу, зауважимо, що вибір того чи іншого виду соціологічного дослідження залежить як мінімум від таких обставин:

1. Соціального замовлення чи потреби конкретної установи або організації.

2. Меті, практичної і наукової доцільності дослідження.

3. Сутності і специфіки соціальної проблеми, яка обрана предметом розвідки.

У цілому будь-яке явище соціального життя можна вивчати на рівні пілотажного, описового чи аналітичного конкретно-соціологічного дослідження, яке має разовий чи панельний характер. Збір соціальної інформації можна здійснювати за допомогою різних методів та процедур, але головне завдання – отримати репрезентативну, достовірну та об'єктивну емпіричну інформацію. Після етапу визначення виду соціологічного дослідження, оцінки можливостей конкретної дослідницької групи, особливостей глибини знань її членами методології і методики, техніки й організації збору, обробки, аналізу та інтерпретації результатів дослідження наступним етапом є складання плану польового етапу наукової розвідки. Мета польового етапу – виявлення кількісних та якісних параметрів тих сторін і ознак предмета дослідження, які соціолог визначив як його істотні властивості.

3.1. Формування вибіркової сукупності в соціологічному дослідженні

Одним із найважливіших етапів соціологічного дослідження є формування вибіркової сукупності одиниць аналізу та вивчення, яка була б невелика за своїм обсягом, але своїми основними параметрами відтворювала б *генеральну сукупність* (усе населення села, міста, усі студенти вузу, колектив підприємства тощо). Іншими словами, потрібно, щоб вибіркова сукупність *репрезентувала* собою певну модель цілого, яка в ідеалі відображає генеральну сукупність у комплексі її якісних та кількісних характеристик. Це означає, що *репрезентативна вибіркова сукупність* повинна представляти всі необхідні елементи та зв'язки генеральної сукупності, яка підлягає вивченню в достатній повноті, що дозволить досліднику мати повне уявлення як про сукупність у цілому, так і про її окремі групи зокрема.

При проектуванні вибірки соціолог завжди стикається з проблемою формування достатньо репрезентативної сукупності та з потребою

враховувати фактори, які впливають на її обсяг, структуру, типологію тощо. До таких факторів можна віднести способи та характер опису об'єкта та предмета дослідження, методи збору соціальної інформації, ступінь адекватного формулювання робочих гіпотез, мету та завдання дослідження, особливості та специфіку дослідницької проблеми тощо. Визначені елементи дослідницької процедури різною мірою впливають на процес формування вибірки. Процес формування вибірки може складатися з таких етапів:

1. Визначення ступенів відбору.
 2. Типологізація визначених об'єктів репрезентації при переході від одного ступеня до іншого.
 3. Районування визначених об'єктів презентації на межових ступенях відбору.
 4. Вибір способів відбору об'єктів репрезентації та одиниць спостереження на кожному ступені.
 5. Визначення розмірів та обсягів вибіркової сукупності (кількість одиниць спостереження, які відібрані на останньому ступені відбору).
- Чотири перші етапи визначають тип вибірки як процесу відбору одиниць, п'ятий – розмір та обсяг вибіркової сукупності.

3.2. Етапи відбору одиниць аналізу

Об'єктами репрезентації можна називати елементи вибіркової сукупності, які виступають в якості територіальних спільнот та організацій, та в яких, у свою чергу, концентруються одиниці спостереження. *Одиницями спостереження* можна назвати елементи сформованої вибіркової сукупності, які безпосередньо слугують джерелом соціальної інформації. Як об'єкти репрезентації, так і одиниці спостереження представляють собою соціальні об'єкти, які мають важливі характеристики для предмета конкретного дослідження. Об'єкти репрезентації та одиниці спостереження можуть збігатися та відрізнятися. Вибірку можна вважати одноступеневою тоді, коли на першому етапі її формування об'єкти репрезентації та одиниці спостереження будуть збігатися.

Разом з тим, не завжди можна скористатися одноступеневою вибіркою, тому що існують такі бар'єри:

по-перше, виникають великі труднощі у складанні повних списків одиниць спостереження для масштабних досліджень;

по-друге, при одноступеневому відборі одиниці спостереження „розпоршені” на великих територіях, що значно ускладнює організацію обстеження та багаторазово збільшуються затрати на його проведення.

Практично всі відомі повномасштабні соціологічні дослідження

здійснюються на основі *багатоступеневого відбору одиниць аналізу*, у якому здійснюється відбір об'єктів репрезентації практично на всіх ступенях, а спостереження за одиницями відбувається на останньому ступені. Тому не потрібно знати всі одиниці спостереження із генеральної сукупності. Списки одиниць потрібні лише на останньому ступені відбору.

Необхідність використання багатоступеневої вибірки зумовлена, як правило, відсутністю достатньої інформації про одиниці спостереження у всій генеральній сукупності. При багатоступеневому відборі для організації першого ступеня достатньо мати інформацію стосовно розподілення потрібних показників про об'єкт репрезентації на першому ступені.

Для організації другого ступеня необхідна інформація про об'єкти репрезентації, які були відібрані на першому ступені. Багатоступенева вибірка на відміну від одноступеневої передбачає виділення на кожному ступені відбору різних межових об'єктів, які мають взаємозв'язок за принципом наступності: країна-область-місто-район-мікрорайон-квартал-будинки-сім'я-респондент.

Багатоступеневий відбір, який базується на відборі звичайних одиниць (політично-адміністративні одиниці, підприємства, організації тощо), має більш варіативний характер, ніж відбір одноступеневий. Він також значно економніший, ніж одноступеневий відбір.

Крім цього, при використанні багатоступеневого відбору можна дещо зменшити територіальні одиниці в дослідженні, а також дозволити інші спрощення.

Водночас багатоступенева вибірка має також і недоліки. До них можна віднести такі:

1. Помилки, які були допущені в процесі організації попередніх ступенів, уже неможливо виправити. Так, наприклад, якщо перший ступінь охоплює неповну кількість неоднорідних щодо відношення однієї одиниці до іншої (стосовно мети дослідження), то в результаті дослідження можуть виникнути значні зміщення елементів.

2. При формуванні багатоступеневої вибірки необхідно перш за все переконатися в тому, чи не з'явилися в результаті помилок зміщення, які представляють собою найбільш розповсюджені види помилок у соціологічних дослідженнях. При цьому потрібно врахувати, що помилки репрезентативності майже неможливо визначити у багатоступеневому відборі. Адже при багатоступеневому відборі одиниць ускладнюється визначення теоретичних помилок репрезентативності, до того ж значно збільшується їх кількість у порівнянні з одноступеневою вибіркою.

Наведемо хрестоматійний приклад формування вибірки в

соціологічному дослідженні для вивчення сукупності сільських поселень Західного Сибіру, яке було проведено російськими соціологами під керівництвом Т.І.Заславської [7]. У цьому дослідженні була використана ієрархічна (треступенева) схема відбору об'єктів з організацією ступенів за територіальним принципом: 1 ступінь – відбір сільських районів; 2 ступінь – відбір сільських рад; 3 ступінь – відбір сільських сімей. В якості інформації, яка слугувала для розподілення сільських районів на групи, були дані про загальну чисельність сільського населення району, кількість вулиць та будинків у селі, відносне сальдо міграції населення за 6 років до дослідження, віддаленість районного центру від обласного центру та відстань до найближчої залізничної станції (усього п'ять параметрів). У свою чергу, при розподілі сільських рад на групи використовувалися шість параметрів: загальна кількість населення, питома вага колгоспних дворів у загальній кількості сільських дворів, середня кількість населення на одне село сільської ради, віддаленість центру сільської ради від обласного та районного центру, а також від залізничної станції. Відбір параметрів відбувався з урахуванням таких вимог: 1 – відповідна інформація повинна бути зафіксована в установах державної статистики; 2 – дані статистики повинні бути адекватні визначеним цілям конкретного дослідження.

Відбір районів на першому ступені та сільських рад на другому проводився за такою схемою: за допомогою визначеного алгоритму класифікації ці об'єкти розбивалися на визначену кількість груп. У ролі типового „представника” з кожної групи виділявся район (або сільська рада), який розташований найближче до всіх районів відповідної групи. У спеціальній літературі пропонуються різні алгоритми та методи типології елементів вибіркової сукупності в різні групи.

Так, *Київський міжнародний інститут соціології (КМІС)* у ролі алгоритму пропонує математично визначені (імовірні) базові числа для областей, районів, сільських рад та поселень, а також для поштових відділень, вулиць за абеткою та базових чисел для відбору сільських дворів. Потім інтерв'юєр, після здійснення багатоступеневої вибірки району та конкретного села, складає за абеткою перелік назв вулиць і у відповідності до базового числа розпочинає опитування з визначеної вулиці та конкретного будинку на ній. Після цього використовується методика опитування „кожного третього” після складання списку громадян, які проживають у будинку (спочатку занотуються представники жіночої статі у порядку зменшення віку, після них записуються чоловіки також у напрямку зменшення віку, від старшого до молодшого чоловіка, і хто випадає „третім” у складеному списку, підлягає опитуванню) [8].

Наприклад, (базове число 3) вулиці:

1. Андріївська.
2. Бальзака.
3. Волинська – для опитування.

Будинок №3 (номер будинку вибирають у відповідності до базового числа), у ньому проживають:

1 респондент: жінка	–	70 років;
2 респондент: жінка	–	45 років;
3 респондент: жінка	–	18 років; (для опитування)
4 респондент: чоловік	–	72 роки;
5 респондент: чоловік	–	47 років;
6 респондент: чоловік	–	17 років (для опитування).

У відповідності до методики КМІС для опитування відбираються 3 та 6 респондент (кожний третій). Існують різні способи відбору одиниць сукупності для опитування: всезагальні, випадкові та не випадкові (цілеспрямовані). У всезагальному здійснюється відбір усіх одиниць або всі одиниці переходять у наступний ступінь відбору. При випадковому відборі кожна одиниця генеральної сукупності повинна мати рівну або майже рівну вірогідність увійти у вибірку сукупність. Невипадковий (цілеспрямований) відбір одиниць здійснюється чітко зорієнтовано.

3.3. Вірогідні вибіркві дослідження

Основне правило вірогідних вибірквих досліджень полягає в тому, що кожний респондент має рівне право бути опитаним, тобто потрапляти у вибірку. Цей метод побудований на законах теорії імовірності й дозволяє на невеликих розмірах вибіркової сукупності мати уявлення про основні характеристики та тенденції генеральної сукупності. Для проведення дослідження за вірогідним методом потрібні списки всіх одиниць генеральної сукупності. Це може бути алфавітний перелік прізвищ співробітників організації, установи, закладу тощо. Можна також скористатися списками, які були складені для проведення виборів або проведення референдуму, а також телефонним довідником.

Відбір одиниць проводиться об'єктивним шляхом, незалежно від дослідника. При відборі одиниць можна скористатись таблицею випадкових чисел або іншою формою лотерейного відбору. Вірогідний відбір полягає в тому, що шляхом ділення N (всі одиниці аналізу генеральної сукупності) на n (обсяг вибірки) визначається **інтервал (крок)** вибірки, потім даного інтервалу (кроку вибірки) обов'язково дотримуватися: у свою чергу відбір респондентів, які включені у вибірку, здійснюється за певним випадковим показником (наприклад, порядковий

номер у загальному списку або в телефонній книзі, крок вибірки вираховується за абеткою, номерами телефонів, які розпочинаються на 3, 4, 5, 6 і т.д.). Обов'язковим елементом надійності отриманих результатів є правило: кожний респондент повинен мати рівні можливості брати участь в опитуванні.

Наприклад, у відповідності до розрахунків обсягу вибірки вимагається з 5000 працівників організації (N) відібрати для анкетування 500 (n). Поділивши N на n, отримуємо інтервал (крок) вибірки [9]. Це значить, що у вибірку повинен бути включений кожний десятий працівник організації. Виходячи із загальних списків працюючих, на основі виключно порядкового номера (1, 11, 21 і т. д.) складається список респондентів, які й створюють вибірку сукупність. У теорії вибіркового дослідження використовується вірогідний відбір одиниць – повторний та неповторний спосіб. Вони розрізняються не лише технікою відбору одиниць із генеральної сукупності, але й ступенем надійності та точності результатів. Адаже при використанні повторного способу відбору впродовж всього процесу зберігається однакова ймовірність „попадання” одиниць у вибірку сукупність. Це досягається поверненням відібраних одиниць у генеральну сукупність, і відбір розпочинається нібито знову.

При неповторному відборі вірогідність потрапляння у вибірку сукупність постійно збільшується, оскільки відібрані одиниці вже не беруть участі в подальшому відборі. Потрібно наголосити, що середні квадратичні помилки без повторних відборів завжди менші від середніх квадратичних помилок повторних відборів у тому ж обсязі. Потрібно зазначити, що в соціологічних дослідженнях вірогідний відбір поєднується з іншими способами вибіркового дослідження – районованим, квотним тощо. Практично вірогідна вибірка може бути використана при вивченні об'єктів великого обсягу. Це пов'язано зі складнощами складання списків одиниць, які включені в об'єкт дослідження. Разом з тим, вірогідний відбір – єдиний метод визначення одиниць дослідження в тих випадках, коли відсутні попередні дані про розподілення потрібних характеристик генеральної сукупності. Це можна пояснити тим, що питання репрезентативності вірогідної вибірки вирішується в основному на етапі відбору одиниць дослідження. Цей етап вимагає створення умов, за яких елементи генеральної сукупності мають рівну вірогідність „потрапити” у вибірку сукупність. Обсяг вибірки розраховується за певними формулами, які обґрунтовані за законами математичної статистики.

Наводимо таблицю Інституту Геллапа (США), яка дозволяє побачити залежність відсотків (дисперсії або відхилення) від розміру вибіркової сукупності при використанні вірогідного методу.

Розмір вибірки та відсотки дисперсії

Вибіркова сукупність	Дисперсія (відхилення)
4000	±2 %
1500	±3 %
1000	±4 %
750	±4 %
600	±5 %
400	±6 %
200	±8 %
100	±11 %

Тим часом розходження до 3% або навіть до 5% можна вважати внормованими при проведенні великих за обсягом досліджень.

Щоб отримати більш точні та надійні результати, слід максимально збільшувати розмір вибірки, що викликає величезні фінансові витрати, або потрібно створювати інші вибіркові сукупності за методиками провідних наукових агенцій (КМІС, Інститут соціології НАН України, АІФ „ЕКСОР”, Український інститут соціальних досліджень ім. О.Яременка, Центр „СОЦІС” тощо) [10].

3.4. Районовані вибіркові дослідження

Районована вибірка полягає в тому, що генеральну сукупність на попередньому етапі умовно розподіляють на певні однорідні частини (райони).

Основою для визначення районів є певний суттєвий показник – різні регіони та території, виробнича та невиробнича сфера, жителі малих, середніх та великих населених пунктів тощо.

Після визначення районів відбір одиниць аналізу здійснюється вірогідним, випадковим способом або проводиться загальне опитування. Районування разом з тим не означає відхилення від принципів випадковості при побудові вибірки, тобто кожна одиниця сукупності має рівні шанси „потрапити” у вибірку. Але використання районованого відбору дозволяє значно зменшити дисперсію оцінок, ніж у вірогідній вибірці.

Випадкові помилки вибірових оцінок складаються із двох величин: дисперсії показника районування між районами та дисперсії по середині окремих районів. У тому випадку, коли вибірка відбувається після попереднього районування сукупності, дисперсія показника між

районами не впливає на точність отриманої вибірки, оскільки така складова дисперсії показника враховується в самій процедурі районування.

Найбільш точні результати можна отримати тоді, коли типові групи виділені таким способом, що одиниці посередині кожної із них мають найбільшу подібність, у той же час одиниці із різних районів помітно вирізняються, позаяк помилка районування вибірки обумовлена лише варіацією всередині виділених типових груп.

Районування за показниками, які не мають відношення до предмета дослідження, не дає виграшу в точності.

Незважаючи на великі переваги районованого відбору, цей метод використовується не досить часто, тому що він вимагає повної інформації про характер зв'язків між параметрами генеральної сукупності, що, в свою чергу, пов'язується з необхідністю попереднього аналізу об'єкта дослідження, його детального вивчення.

Наведемо приклад побудови районованої вибірки. Так, основна мета опитування – вивчення задоволеності, нахилів, мотивів діяльності, думки громадян щодо широкого кола питань, тобто отримання інформації про суб'єктивний світ людей. Наразі основне завдання на підготовчому етапі формування вибіркової сукупності – визначення множинності показників, які репрезентують вплив чинників на психічний стан респондентів та які формують їхню свідомість. Як відомо, специфіка сприйняття інформації завдяки масовій комунікації та формуванню громадської думки перш за все залежить від ціннісних орієнтацій населення. Разом з тим, формування ціннісних орієнтацій та установок також відбувається під впливом цілої **системи показників**, які можна згрупувати в такі блоки:

1. *Блок соціально-демографічних показників*, які безпосередньо корелюють із ціннісними орієнтаціями особистості: стать, вік, освіта, професійна приналежність, сімейний стан, рівень матеріального та економічного благополуччя тощо.

2. *Блок показників соціального оточення особистості*, які впливають на його свідомість за допомогою міжособистісного спілкування: питома вага людей різної національності серед населення регіону, кількість жінок, які мають вищу освіту, кількість молоді, яка закінчила навчальні заклади різного типу тощо.

3. *Блок характеристик рівня благополуччя* та ступінь задоволення матеріальних потреб населення регіону. Це можуть бути показники споживання на одного респондента продовольчих та непродовольчих товарів, забезпечення житлом, побутовими умовами, характеристиками діяльності закладів громадського харчування, дитячих ясел та інших позашкільних установ тощо.

4. *Блок показників рівня розвитку промисловості регіону.* Цей фактор може діяти як опосередковано, так і безпосередньо. Наприклад, зміна структури зайнятості в регіоні в різних галузях впливає на рівень офіційного безробіття тощо. Також можуть бути показники розвитку різних галузей – сільського кооперативного та фермерського господарювання, становлення та розширення підприємництва, міграція населення тощо.

5. *Блок показників, які репрезентують ступінь доступності духовно-культурних цінностей для населення.* Це можуть бути кількість театрів, музеїв, клубів, бібліотек, структура засобів масової комунікації в регіоні, тиражі газет та журналів тощо.

Районована вибірка в основному проектується як багатоступенева. На першому ступені відбору об'єктів репрезентації можуть виступати області України, які характеризуються вище наведеними показниками. Групування в страти можна здійснювати двома способами. У першому можна використати факторний аналіз, за допомогою якого визначаються групи, показники яких мають тісні кореляційні зв'язки; ці показники потім можна типологізувати в системі отриманих факторів. У другому варіанті спочатку розраховуються підсумкові показники на основі даних державної статистики та проведення кластерного аналізу областей у просторі виділених показників. При групуванні областей двома способами можна отримати в загальному подібні між собою групи. Потім у цих подібних групах відбираються найбільш типові області, які за більшістю характеристик наближаються до середніх характеристик показників у визначених типових групах.

На другому ступені у відібраних областях здійснюється вибірка адміністративних районів. Схема вибірки майже аналогічна схемі вибірці областей. Потім відбираються райони, типи населених пунктів та респонденти. Потрібно зазначити, що точність районованого відбору визначається дисперсією показника окремих районів, які вивчаються. Для отримання ефективного районування сукупності, яка підлягає вивченню, велике значення має характеристика середньоквадратичного відхилення показника районування всередині окремих районів. Тому важливе значення має наявність достовірних статистичних характеристик про сукупність, яка вивчається, та правильного відбору показників районування соціологом.

3.5. Гніздовий відбір одиниць аналізу

Під гніздом у соціологічній літературі можна розуміти проміжний об'єкт, який відбирається на кожному ступені та слугує вихідною сукупністю для наступного відбору [11]. Гніздами можуть бути різні одиниці відбору, починаючи з таких об'єктів репрезентації, як область, місто, район, підприємство, сім'я тощо.

Використання гнізд суттєво ускладнює методику вибіркового дослідження перш за все тому, що вивчення одиниць дослідження, які належать до одного й того ж гнізда, дає значно менше інформації, ніж вивчення такої ж кількості одиниць, які розміщені в різних гніздах.

При розподіленні генеральної сукупності на гнізда необхідно звернути увагу на такі обставини:

1. Кожний елемент генеральної сукупності може належати тільки одному гнізду;
2. Гнізда повинні бути між собою по можливості однорідними за декількома показниками;
3. Самі гнізда повинні мати однорідну структуру за цими ж показниками.

Таким чином, гніздова вибірка представляє собою пряму протилежність районованій. Для неї потрібно, щоб виділені страти мали однорідний склад, але між собою вони повинні значно різнитися.

Гніздовий відбір має суттєві організаційні переваги як перед вірогідним, так і перед районованим відбором. Адже простіше здійснити відбір та вивчити декілька колективів, бригад, цехів, які перебувають на одному місці, ніж декілька сотень просторово розташованих респондентів. Процедура відбору дозволяє сконцентрувати вибірку в невеликих за чисельністю пунктах. Ефективність гніздового відбору залежить також від того, які структурні одиниці вибрані в якості гнізд. Особливе значення має співвідношення числа відібраних гнізд та обсяг вибірки з кожного гнізда. При рівних умовах можна збільшити чисельність гнізд, які включені у вибірку, але в такому разі потрібно зменшити обсяг вибірки з кожного гнізда. Потрібно зазначити, що гнізда великої чисельності мають більш високу дисперсію, тому при рівних умовах вони мають певні переваги над малими гніздами. Використання великих гнізд супроводжується меншими матеріальними витратами та ресурсами часу, ніж у малих гніздах. Разом з тим, використання великих гнізд вимагає передусім виділення всередині гнізда нових стадій відбору, що значно ускладнює проведення дослідження та збільшує загальну помилку вибірки за рахунок помилок, які виникають на нових ступенях. До цього потрібно додати, що маленькі гнізда можна вивчати на більш великій території та врахувати більшою мірою специфіку різних регіонів.

3.6. Статистичний відбір одиниць об'єкта дослідження

Український соціолог М.М.Чурилов пропонує для проведення соціологічних досліджень методику статистичного відбору [12]. Підґрунтям такої вибірки можуть бути різні списки за абеткою, картотеки тощо. Відбір одиниць здійснюється через один і той же інтервал (крок) у

висхідному алфавітному або списком за номерами, але перший номер у списку вибирається випадковим способом.

Зокрема такий спосіб використовується в опитуванні виборців. Спочатку із списку виборців відбираються дві дільниці (якщо в населеному пункті немає розподілення на округи чи райони; у тому випадку, коли в місті є райони, із кожного району відбираються по дві дільниці). Потім з кожної виборчої дільниці відбирається по 100 або 200 адрес респондентів. Відбір виборчих дільниць та адрес респондентів здійснюється за схемами систематичного відбору. Так, при відборі виборчих дільниць спочатку визначається крок відбору h . Для цього загальне число виборчих дільниць населеного пункту ділимо на 2, число, яке отримуємо, заокруглюємо до цілого: $h = n : 2$.

Потім визначаємо номер першої дільниці, із списків виборців вибираємо адреси. Для цього отриманий крок відбору ділимо пополам (у випадку, коли h – непарне число, до h додаємо одиницю): $x = h : 2$ або $x = h + 1 : 2$.

У цьому разі номер другої дільниці буде рівнятися ($x + h$). За такою ж схемою здійснюється відбір необхідного числа респондентів із списку виборців по кожній виборчій дільниці. М.М.Чурилов вважає, що називати систематичну вибірку варіантом вірогідної неправомірно, оскільки при систематичній виборці порушується основне обмеження, яке існує при відборі одиниць генеральної сукупності [13]. Відбір першої одиниці, по суті справи, визначає всю вибірку сукупність. Тому в цьому разі не всі елементи генеральної сукупності мають рівну вірогідність потрапити у вибірку. Таких відборів можна організувати певну кількість, але щоб вони не перевищували кількості елементів, які становлять крок вибірки, і не стільки, ніж міг би дозволити випадковий відбір. При систематичній вибірці відбір наступного елемента залежить від відбору попереднього елемента, разом з тим при випадковій вибірці такої залежності немає.

Використання систематичної вибірки можна також пояснити тим, що порядок розташування елементів відбору у списках можна розглядати як більш-менш випадковий або як такий, коли ознака, за якою впорядковується список, не має відношення до предмета дослідження.

Систематична вибірка найбільш розповсюджена. Це можна пояснити тим, що вона найпростіша. Вона, по-перше, простіша за вірогідну, яка вимагає наявності в соціолога вмінь користуватися таблицями випадкових чисел. По-друге, систематична вибірка – досить економна та придатна для вибіркової сукупності помилок зміщення, тому що списки одиниць спостереження, які використовуються для систематичної вибірки, часто-густо мають певні коливання.

В одних випадках наявність певних тенденцій у формуванні

списків допомагає поліпшити вибірку за рахунок наближення систематичного відбору до районованого. Наприклад, якщо потрібно формувати вибіркову сукупність для вивчення проблем навчально-виховного процесу ВНЗ за допомогою систематичного відбору респондентів із загального списку студентів цього ВНЗ (причому цей список складений не за абеткою, а по факультетах та курсах). При такому відборі зберігається пропорційне представництво студентів з усіх курсів та факультетів. Можна стверджувати, що у вибірковій сукупності в тих же пропорціях, як і в генеральній сукупності, збережені основні соціально-демографічні показники. Такий систематичний відбір часто порівнюється з районованим відбором, тому в багатьох випадках помилка репрезентативності при систематичних відборах може бути нижчою, ніж при вірогідному відборі. Разом із тим, якщо у складеному списку елементів генеральної сукупності існує періодичність, яка збігається з кроком систематичного відбору, виникає ризик зміщення результатів та виникнення загрози систематичних помилок.

Поряд з цим, існують прийоми та методи, які дозволяють повністю ліквідувати систематичні помилки зміщення або звести їх до мінімуму. Перш за все потрібно спрямувати зусилля на використання випадкових чисел для визначення першої одиниці відбору. Використовується також прийом зміни початкової одиниці через певне число інтервалів. Можна також вибрати на початку списку декілька вихідних одиниць та здійснити відбір через однакові або різні інтервали майже паралельно.

3.7. Квотна вибірка

Квотна вибірка формується в декількох варіантах. Спочатку створюється модель вибірки на основі багатьох показників як певних пропорцій, які відповідають основним характеристикам генеральної сукупності в цілому. Такими показниками можуть бути стать, вік, освіта, соціальний статус, місце проживання, приналежність до певної конфесії тощо.

Якщо створена модель вибірки відповідає в основному генеральній сукупності за вибраними параметрами, можна допустити, що така вибіркова сукупність відтворить у цілому генеральну сукупність за іншими показниками, які з тієї чи іншої причини не увійшли у вибіркову сукупність.

Використання вибіркової сукупності стає можливим тільки при умові достатнього уявлення про генеральну сукупність (наявність статистичних даних, матеріалів спостереження або офіційна інформація щодо штатного розпису з відділу кадрів – кількість працюючих за статтю,

за віком, за освітою, у змінах, цехах, бригадах тощо). Потім відбираються одиниці опитування, які відповідають пропорціям у генеральній сукупності. Наприклад, генеральна сукупність складається з 400 чоловіків та 600 жінок. Якщо взяти 10% вибірку, потрібно опитати відповідно 40 чоловіків та 60 жінок. Опитуванню підлягають інші групи населення, але у відповідності до основних характеристик генеральної сукупності, тобто зберігаються рівні пропорції у вибірковій сукупності (за статтю, віком, освітою, місцем проживання тощо).

Безперечно, всі характеристики генеральної сукупності у вибірковій сукупності відтворити не завжди можливо; дослідник змушений опитувати респондентів, які презентують основні соціальні спільноти, групи, галузі, території, виробництва, способи відпочинку, дозвілля тощо.

При формуванні квотної вибірки виникають складнощі пошуку респондентів, що відтворюють певні характеристики генеральної сукупності. Інколи дуже важко відтворити певні характеристики вибіркової сукупності, тому в майбутньому виникає потреба підвищити надійність та репрезентативність інформації. У такому випадку дослідник повинен виходити із завдань дослідження, а також використовувати перехресні методи підвищення достовірної соціальної інформації про об'єкт у цілому.

3.8. Типологічні дослідження

При проведенні таких досліджень усі одиниці аналізу розбивають на групи на основі певних показників. Потім з кожної групи відбираються типові представники. Передбачається, що представники певної групи мають певні якісні характеристики в середньому для групи, тому вірогідно, що вони можуть мати і наступні характеристики в середньому для групи.

Звідси робимо висновок, що аналіз результатів про окремі групи повинен подати інформацію, яка в основі є характерною (репрезентативною) для всієї генеральної сукупності.

Наведені приклади типологічних досліджень використовуються як попередні, з метою апробації програми та методики, з подальшим проведенням повномасштабних соціологічних досліджень.

РОЗДІЛ 4.
ВИМІРЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ХАРАКТЕРИСТИК
ОБ'ЄКТА ДОСЛІДЖЕННЯ

У соціологічних дослідженнях використовуються різні прийоми *кількісного* та *якісного* відображення й аналізу соціальних явищ, їх основних характеристик – динаміки, інтенсивності, структури. Зрозуміло, що для адекватного відображення таких характеристик потрібна процедура вимірювання, тобто фіксація ознак предмета дослідження у певній площині координат.

Вимірювання – це процедура порівняння об'єкта дослідження зі створеним емпіричним еталоном числового вираження його характеристик у певному масштабі та на шкалі.

На шкалі може фіксуватися тривалість протікання процесу чи явища, чисельність або обсяг аудиторії радіо, телебачення, друкованих засобів масової інформації тощо.

Зрозуміло, що соціальні явища можуть бути співвіднесені у загальностандартних показниках: одиницях часу, розташуванні в просторі, фізичній чисельності конкретних об'єктів, частоті відвідування соціальних інститутів виховання – бібліотек, музеїв, спортивних залів, концертів тощо. Разом із тим, часто-густо соціальні факти не мають загальноживаних еталонів для оцінки їх кількісних та якісних параметрів. У такому випадку виникає необхідність у створенні таких емпіричних еталонів, які можна назвати соціологічними шкалами.

Відомий російський соціолог Г.І.Саганенко пропонує для вимірювання ознак та характеристик соціальних процесів і явищ такі шкали: „назв”, „порядку”, „інтервальна”, „відносин” [14].

В.О.Ядов розглядає процедуру вимірювання так: спочатку надає характеристики різним типів шкал: 1 – невпорядкована шкала назв (проста номінальна шкала); 2 – упорядкована шкала назв (порядкова шкала); 3 – метрична шкала рівних інтервалів [15].

4.1. Проста номінальна шкала

Коли виникає потреба впорядкувати події та явища у певному порядку, можна запропонувати схему групування цих елементів за подібністю. Так, можна зафіксувати в такій шкалі класифікацію

мотивації навчання у вузі: „отримати диплом про вищу освіту”, „здобути знання, вміння та навички професії”, „отримати престижну професію”, „вирішувати власну долю самостійно” тощо. У цьому випадку неможливо впорядкувати запропоновані судження в певній системі координат у тому сенсі, що один мотив кращий, а інший гірший, вони просто різні. У той же час, кількісна репрезентація даних, які згруповані в номінальній шкалі, може бути підґрунтям для здійснення певного аналізу мотивації навчання у ВНЗ. У номінальній шкалі існують такі можливості числових операцій:

1. Визначення частот у натуральних величинах. Наприклад, скільки респондентів із конкретної сукупності вибрали певний варіант відповіді в анкеті щодо мотивації навчання у вузі. Відповідно це можна зробити у відсотковому варіанті до загальної чисельності або у показниках моди розподілень (М), тобто групування з найбільшою чисельністю. Наприклад, із 1450 респондентів, які мали можливість вибрати певний варіант відповіді, варіант „А” відзначили 850 чоловік., „В” – 1100 респондентів, „С” – 420 студентів. Від загальної чисельності отриманих відповідей ($850+1100+420=2370$) це становить для „А” – $850:2370=36,3\%$, для „В” – $46,3\%$ і для „С” – $18,4\%$. Таким чином, можна виділити групу найбільшої чисельності, яка називається модальною, тобто варіант „В”.

За допомогою таких шкал можна вивчати взаємодію між собою різних груп або класів явищ. Наприклад:

Комбінації варіантів відповіді	Число відповідей	Доля у % до всіх респондентів
ABC	210	14,4
AB	310	21,3
AC	50	4,0
BC	140	9,6
A	280	19,4
B	440	30,3
C	20	1,0
Всього	1450	100

Утворені такі шкали дозволяють виявити наявність або відсутність зв'язків між ознаками, які зафіксовані в шкалах, тобто можна побудувати перехресні таблиці сумісності. Наприклад, можуть бути відмінності у відповідях юнаків та дівчат, які зафіксовані у таблиці:

Варіанти відповіді	Жінки	Чоловіки	Всього відповідей
A	240 (18,5%)	610 (57,0%)	850
B	680 (52,2%)	420 (39,2%)	1100
C	380 (29,3%)	40 (3,8%)	420
Всього відповідей	1300 (100%)	1070 (100%)	2370

Аналіз таблиці дозволяє виявити значно менші пропорції чисельності відповідей чоловіків щодо жінок у варіанті „С” та значного домінування їх у варіанті „А”. Розрахунок відсоткових пропорцій дозволяє візуально це помітити.

4.2. Порядкова шкала

Упорядкована номінальна шкала може відобразити відносини між класами об'єктів, але не фіксувати відстані між різними градаціями (класами). Наприклад, виникає потреба побудувати шкалу для фіксації активності в певній діяльності та запропонувати класи, які впорядковані за критерієм активності: А – максимально активні, В – помірно активні, С – мало активні. Разом з тим відмінності між високоактивними та малоактивними не такі ж, як між помірно активними та малоактивними. У цьому випадку просто фіксується порядок. Такі шкали можна також назвати ранговими.

У рангових шкалах використовуються такі градації: „повністю згоден”, „радіше згоден”, „більше згоден, ніж не згоден”, „важко сказати однозначно”, „радіше не згоден”, „більше не згоден, ніж згоден”; або: „повністю підтримую”, „підтримую частково”, „важко сказати”, „в основному не підтримую”, „зовсім не підтримую”; або: „так буває завжди”, „так, інколи буває”, „буває і так, і інколи не так”, „так радіше не буває”, „так ніколи не буває”; або: „повністю задоволений”, „задоволений”, скоріше задоволений, ніж не задоволений”, „важко сказати”, „скоріше не задоволений, ніж задоволений”, „не задоволений”, „зовсім не задоволений”; або: „дуже важливо”, „важливо”, „важко сказати, важливо чи ні”, „не зовсім важливо”, „повністю не важливо”.

Рангові шкали передбачають впорядкування певних об'єктів від найбільш до менш важливих характеристик. Наприклад, можна надати ранг переваг заняттям під час дозвілля, певним ціннісним судженням, важливості тих чи інших методів вирішення суспільних проблем. Завдання експерту або респонденту щодо визначення рангу звичайно формулюється так: „З даного переліку суджень (видів занять, можливих рішень проблем...) виберіть найбільш важливий для Вас, потім менш важливий, решта від попереднього до останнього”. Потім пропонуються

об'єкти для визначення рангу та вказується місце, де потрібно приписати потрібний ранговий порядок:

Ранги	Об'єкти для ранжування (їх назви)
(4)	A
(15)	B
(1)	C
(2)	K

Наведені в лапках зліва значення рангів – результат оцінок респондента (експерта). Важливо зазначити, що при обробці даних шкала у цифровому варіанті повинна бути „перевернута” у зворотному порядку, тобто останньому, нижчому рангу потрібно приписати найменше числове значення – 1, а першому – найбільше. Внаслідок цього послідовність 1, 2,... буде відповідати зростанню значимості об'єктів. Якщо число впорядкованих об'єктів дуже велике, можна використати метод побудови шкали парними порівняннями. Так, наприклад, респондентам пропонуються оцінити 25 видів занять у час дозвілля, яким, зазвичай, надати ранг важливості досить важко. У цьому разі можна запропонувати таке завдання для респондентів: „Із запропонованих занять у вільний час у кожній парі виберіть вид, який для Вас найважливіший. Будь ласка, не пропускайте жодного рядка. Заняття, якому Ви надаєте перевагу, обведіть кружечком”. Наприклад, якщо в переліку в наявності лише 5 назв занять А, В, С, D, E, потрібно скласти 10 пар, в кожній із них здійснюється вибір заняття, яке до вподоби респонденту.

Попарні види занять	Здійшені вибори занять респондентами
A-B	A-B
A-C	A-C
A-D	A-D
A-E	A-E
B-C	B-C
B-D	B-D
B-E	B-E
C-D	C-D
C-E	C-E
D-E	D-E

Аналізуючи відповіді респондентів, можна здійснити розташування об'єктів у ранговій послідовності:

Ранг	Обсяг
1-B	4 відповіді
2-D	3 відповіді
3-E	2 відповіді
4-A	1 відповідь
5-C	Жодної відповіді немає

Потрібно пам'ятати, що інтервали в шкалі не рівні, тому числа визначають лише порядок чергування показників – рангів, а операції з числами – це маніпуляції з рангами, але не з кількісними показниками певних ознак у кожному пункті.

Числа можуть підлягати „монотонній” трансформації, тобто їх можна замінити іншими, але зі збереженням попереднього порядку (на думку В.О.Ядова, шкали такого типу і називаються порядковими). Так, можна замінити ранг від 1 до 5 в числах від 2 до 10 або від (-) до (+). Відношення між рангами залишаться незмінними [16]:

1	2	3	4	5
2	4	6	8	10
1	-0,5	0	0,5	1

Такі ознаки важливі у випадках, коли дані, які „виміряні” шкалами з різними інтервалами, потрібно привести до „загального знаменника”, тобто виразити в одній шкалі з постійною величиною заданих інтервалів.

4.3. Метрична шкала

Метричні шкали дозволяють зафіксувати величину інтервалу між різними пунктами. На жаль, метричні шкали дуже рідко використовуються в соціологічних дослідженнях. Адже головна складність у побудові такої шкали – обґрунтування рівності або різниці і дистанції між різними пунктами. Найбільш поширений прийом встановлення рівності інтервалів – використання методу „експертів-суддів”. Насамперед, відбираються близько 50 арбітрів, які повинні вирішити, якою мірою судження, які потрібно оцінити позитивно (або негативно), характеризують даний предмет. Потім готуються картки з різними оцінками суджень про певний захід у вузі з метою побудувати шкалу оцінок ставлення до нього. Це можуть бути судження такого характеру:

„Мені сподобалося, було досить цікаво”, „Я дізнався(лася) про новини, які корисні для мене”, „Було досить нецікаво”, „Якби я знав (знала) заздалегідь про цей захід, я б краще надала (надав) перевагу іншим

заняттям”, „Жаль, що мої друзі не були на цьому заході”, „На мою думку, час пройшов майже непомітно”, „Запитайте мене, про що я дізнався (дізналася), я не зможу сказати”, „В мене дуже багато справ для вирішення, тому мені жаль часу, який можна було потратити на інші заняття”, „Це було досить корисно для мене”, „Жаль, що такі заходи бувають не часто”, „У порівнянні з іншими заходами це було найкраще”...

Завдання експертів полягає в тому, щоб визначити у запропонованій шкалі, наскільки те чи інше судження свідчить про позитивне (негативне) ставлення до заходу. Зазвичай використовують шкалу, яка складається з 11 пунктів (така шкала, на думку В.О.Ядова, найбільш раціональна) [17]. Потім судді спочатку аналізують судження, які вони вважають досить „позитивними”, і розташовують у групу під номером 1, а найбільш „негативні” – в групу з числом 11, решта – ближче або далі від полюсів (1.....11). У відповідності до найбільшої згоди та подібності оцінок суддів відбираються судження респондентів, які можна використати для побудови шкали. Судження, які викликають найбільші розходження оцінок експертів, для побудови шкали не використовуються.

Після відбору суджень, які отримали найбільш подібні оцінки (наприклад, 5-8), створюється шкала, яка складається з 11-бальних оцінок. На основі таких оцінок кожного судження, яке було вибрано завдяки мінімальним розходженням в оцінках про нього, воно отримує „ціну” на шкалі з 11 пунктів. „Ціна” судження встановлюється як „середня оцінка суддів”, яка практикується на спортивних змаганнях. Оцінки суджень можуть мати вираз не тільки цілих чисел, але й дробових, наприклад, 2,7; 5,5; 8,6 і т.д.

При опитуванні експерт повинен повідомити, які судження він підтримує, а з якими не погоджується. Сума балів за визначеними судженнями, поділена на загальне число суджень, показує шкальну оцінку позиції кожного опитаного. Наприклад, якщо приймаються судження з „оцінками” 6,7; 8,4 та 9,1, загальна оцінка шкали ставлення даної людини буде становити: $6,7 + 8,4 + 9,1 : 3 = 24,2 : 3 = 8,7$.

Кожна шкала повинна мати відповідну обґрунтованість, надійність та стійкість отриманої інформації.

Обґрунтованість шкали визначається адекватністю способів, які допомагають отримати заплановану згідно з програмою інформацію у відповідності до завдань та гіпотез дослідження.

Надійність шкали залежить від стійкості отриманої інформації; тобто, при повторенні процедури збору інформації отримуються аналогічні розподілення відповідей. Зрозуміло, що можлива дисперсія (відхилення) у відповідях, але вона повинна бути мінімальною. Надійність отриманих даних залежить також від ступеня точності та

правильності вимірювання вихідної інформації. Правильність визначається завдяки критерію відсутності систематичної помилки, зміщення у певну сторону або, наприклад, наявності пропусків у відповідях на запитання анкети. Якщо респонденту запропонувати 5 варіантів відповіді на певне запитання, але жоден варіант „не працює” у пілотажному дослідженні, потрібно змінити формулювання запитання або поміркувати над створенням шкали, яка повинна бути адекватна цілям, завданням, гіпотезі дослідження та фіксувати об’єктивну й надійну соціальну інформацію.

Питання для самостійної роботи:

1. У чому полягає складність створення еталону вимірювання?
2. Яким чином можна перевірити відповідність відповідей респондентів реаліям життя?
3. Яка різниця між якісними та кількісними характеристиками об’єкта дослідження?

Література

1. Городяненко В.Г. Социологический практикум. Учебно-методическое пособие. – К.: Академия, 1999. – 160 с.; Попова І.М. Соціологія. – К., 1996. – С.152-158;
2. Ядов В.А. Социологическое исследование: Методология, программа, методы. – Самара: Изд-во Самарский ун-т, 1995. – 332 с.
3. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження. – К.: Наукова думка, 1996. – 232 с.
4. Как провести социологическое исследование / Под ред. М.К.Горшкова, Ф.Э.Шереги. – М.: Политиздат, 1990. – С.13-15.
5. Кущерець В.І. Полторак В.А. Вибори до Рад: громадська думка. – К., 1990. – С.48.
6. Сурмин Ю.П., Туленков Н.В. Методология и методы социологических исследований: Учеб. пособие. – К.: МАУП, 2000. – 304 с.
7. Развитие сельских поселений (лингвистический метод типологического анализа социальных объектов) / Под ред. Т. И. Заславской, И. Б. Мучника. – М.: Статистика, 1977.
8. Чурилов Н.Н. Проектирование выборочного социологического исследования. – К.: Наукова думка, 1986.
9. Паниотто В.И. Качество социологической информации: Методы оценки и процедуры обеспечения. – К.: Наукова думка, 1986. – 207 с.
10. Рабочая книга социолога. – М.: Наука, 1983. – С.200-236.
11. Балакірева О.М., Яременко О.О. Рівень розповсюдження та структура вживання алкоголю та інших наркотичних речовин серед підлітків в Україні: Соціологічний вимір. – К.: УІСД, 1998. – С.5-9; Балакірева

- О.М. Метод швидкої оцінки як ефективний інструмент вивчення окремих соціальних груп та соціальних явищ / Проблеми розвитку соціологічної теорії. – К., 2001. – С.53-57; Как провести социологическое исследование: Под ред. М.К.Горшкова, Ф.Э.Шереги. – М.: Политиздат, 1990. – С. 55-69; Рукавишников В.О. Паниотто В.И., Чурилов Н.Н. Опросы населения. – М.: Наука, 1984.
12. Чурилов Н.Н. Методические указания по организации выборки в социологическом исследовании. – К.: КИНХ, 1990. – 20 с.
 13. Там же. – С. 14-16.
 14. Саганенко Г.И. Надежность результатов социологического исследования / Под ред. В.А.Ядова. – Л.: Наука, 1983. – С.17-28.
 15. Ядов В.А. Социологические методы исследования клубной работы. Метод. пособие. – М.: ВНИИ НТ КИР, 1986. – С.33-47.
 16. Там же. – С. 38.
 17. Там же. – С. 41.

РОЗДІЛ 5.
МЕТОДИКА ЗБОРУ, ОБРОБКИ, АНАЛІЗУ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
СОЦІАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

5.1. Аналіз документів

Одним із найбільш вживаних методів збору соціальної інформації виступає *метод аналізу документів*.

Документи можуть мати вид рукописного варіанту, друкованого тексту, магнітного чи відеозапису, а також фотографій, малюнків та інших графічних знаків.

За формою фіксації документи можна поділити на:

1. *Письмові* (особисті щоденники, листи, конспекти, протоколи, журнали організацій та установ, звіти, програми концертів та інших творчих акцій, довідки тощо).

2. *Статистичні матеріали* (статистичні довідники, звіти та інша інформація, яка викладена у формалізованому варіанті).

3. *Іконографічна інформація* (кіно- і фотодокументи, картини, відеосюжети, малюнки, написи тощо).

4. *Фонетичні документи* (магнітні записи спогадів, бесід, інтерв'ю, записи виступів фахівців тощо).

Документи поділяються на особисті і громадські, офіційні та неофіційні. У кожному соціологічному дослідженні існує проблема використання документа з достовірною інформацією. Тому, приступаючи до проведення дослідження, потрібно визначити документи, які підлягають вивченню та порівнянню щодо наявності надійної в них інформації. Вибір документа залежить повною мірою від мети та завдань дослідження, а також від повноти висвітлення проблеми в ньому та від завдань, поставлених перед автором підготовленого документа.

При використанні документів важливо володіти методами їх вивчення та аналізу.

Існують *традиційні* методи аналізу та *формалізовані* (контент-аналіз). У контент-аналіз входить віднайдення співвідношення різних елементів тексту (рубрик та сюжетів) із загальними обсягами інформації в документі, семантична значимість понятійного апарату, ясність *комунікативного задуму* тощо. Детальніше з методикою аналізу документів можна ознайомитися в спеціальній літературі.

5.1.1. Контент-аналіз документів

Контент-аналіз – це спосіб збору інформації та аналізу змісту тексту. За допомогою „контент-аналізу” можна вивчати семантику слів, малюнків, символів, понять, тематики телевізійних сюжетів, радіопередач та інших повідомлень, які можуть бути об’єктом комунікації.

Слово „*текст*” може репрезентувати елементи, які створюють комунікативний простір (щось надруковане, потім відтворене реципієнтом або передане по конкретному каналу інформації). Даний комунікативний простір може мати характер процесу взаємодії, форму друкованого засобу інформації – газети, журналу чи статті, оголошення, тексту виступу на зібранні, офіційного документу (програма кандидата в народні депутати, кінофільму, відеозапису, тексту пісні, фотографії, реклами, етикетки чи твору мистецтва).

Для отримання кількісних показників змісту тексту дослідник використовує об’єктивний підрахунок та систематично фіксує отримані дані. Такі дії часто називають „текстовим кодуванням” (Маркофф, Шапіро та Вейтман). У контент-аналізі існують поряд із якісними характеристиками інтерпретації тексту також кількісні дані про зміст конкретного тексту.

До позитивів контент-аналізу можна віднести надійність отриманої інформації, яка має характер латентного впливу на читача або глядача. У цьому випадку конкретний текст чи зміст телевізійної або радіо передачі аналізує дослідник, який діє самостійно та незалежно від творців комунікативного повідомлення та не впливає на процес комунікації. Адже перегляд телепередач, слухання радіопрограм, читання газет, журналів відбувається у персоніфікованому вигляді.

Контент-аналіз дозволяє дослідникові визначити ефективність джерел інформації (засобів комунікації): книг, статей у друкованих засобах масової інформації, кінофільмів, телесюжетів за допомогою підрахунків одиниць аналізу змісту комунікативного повідомлення (кількість передач, позитивних чи негативних значень, загальна площа тексту та співвідношення його елементів, символів).

Використання контент-аналізу дозволяє певною мірою проводити „незалежний” експеримент зі змістом повідомлення та розглянути його за допомогою методів, які відрізняються від звичайного читання книги або перегляду телевізійної програми.

Контент-аналіз дозволяє порівнювати зміст багатьох документів та аналізувати за допомогою кількісної методики (наприклад діаграм, таблиць). Крім того, його можна використовувати тоді, коли потрібно визначити елементи, які приховані від зовнішнього спостереження.

Скажімо, як часто з’являються у рекламі представниці жіночої статі чи інших демографічних, етнічних груп (пенсіонери, діти, негри та інші представники). Але такі спостереження частіше відбуваються несвідомо,

мимоволі. Контент-аналіз дозволяє документально, за допомогою об'єктивних, кількісних методів (індикаторів) підтвердити здогади дослідника істинними, точними результатами на основі дослідження тексту.

Контент-аналіз передбачає формування вибірки, чітке вимірювання та дефініції абстрактних конструкцій (незалежних спонтанних елементів, наприклад, вплив днів тижня чи релігійних свят на характер перегляду телевізійних передач, читання газет, слухання радіопрограм тощо). Найбільш складним етапом у здійсненні контент-аналізу є процес кодування та обробки зібраної інформації на комп'ютері. Адже статистична обробка текстуальних елементів – процедура надто багатозначна та багатоелементна.

Потрібно зазначити, що в наукових дослідженнях контент-аналіз використовується вже понад сто років. Галузі його використання надто широкі – література, історія, журналістика, політичні науки, освіта, психологія, соціологія. Ще в далекому 1910 році на засіданні Німецького соціологічного товариства Макс Вебер закликав використовувати контент-аналіз для аналізу газетних текстів.

У цілому контент-аналіз використовують у різних галузях та напрямках по-різному.

Так, наприклад, у визначенні соціальної атмосфери попередніх років можуть слугувати результати вивчення тематики та змісту текстів популярних пісень, приказки та інші елементи народної творчості, аналіз релігійної символіки, яка використовується у службах різних конфесій. Вивчаються тенденції, які відображаються в газетних публікаціях, аналізуються гендерні стереотипи у підручниках та навчальних посібниках (малюнки або графіки з посиланнями на статеві відмінності та гендерні очікування у виконанні соціальних ролей), фіксується частота виступів людей різних рас та представників різних етнічних груп у телевізійних роликах для реклами, стиль та зміст пропаганди у роки війни, обкладинки популярних журналів, особливості записів самогубців, тематика оголошень та гендерні відмінності у бесідах, персонажі казок, байок, пісень, анекдотів тощо. Матеріалом для контент-аналізу можуть слугувати також фотографії аматорів та професіоналів щодо презентації представників демографічних груп населення, елементи одягу, написи на столах в аудиторіях, частота використання ненормативної лексики, професійний жаргон тощо. Необхідно підкреслити, що контент-аналіз використовується як доповнювальний метод отримання інформації.

Разом з тим контент-аналіз варто використовувати в дослідженні проблем трьох типів:

а) для аналізу великих за обсягом текстів (наприклад, газет за декілька років) з використанням вибірки та ускладненим кодуванням;

б) коли проблема повинна досліджуватися на „відстані”. Наприклад, у вивченні історичних документів, мемуарів чи радіопередач інших держав. Контент-аналіз також дозволяє визначити характерні особливості бесід у жіночих та чоловічих групах. Усупереч уявленням чи створеним стереотипам, наприклад, у жіночих групах акценти існують на міжособистих та соціальних відносинах, у чоловічих – більше часу використовується для розкриття досягнень або розкриття популярних тем, які пов’язані з різними видами сміливості, рішучості чи агресії тощо. Зрозуміло, що такі проблеми потребують конкретних досліджень за допомогою контент-аналізу;

в) з допомогою контент-аналізу можна відшукати в тексті такі повідомлення, які майже неможливо побачити „звичайним” поглядом. Адже творець тексту або його читач не завжди знаходить всі теми, проблеми, які розглядаються в самому тексті. Так, автори книг з малюнками для малюків часто-густо підсвідомо зображають дітей у ситуаціях, які відтворюють традиційні стереотипи у стосунках між хлопчиками і дівчатками (статеві або гендерні відмінності – підкріплення соціальних очікувань). Тому контент-аналіз дозволяє неупереджено визначити високий рівень гендерної стереотипізації. Або, наприклад, вивчення фотографій попередніх часів та сюжетів, які зображені на них. Це також полігон для неординарних висновків з досить високою мірою ймовірності.

5.1.2. Вимірювання та кодування текстологічної інформації

Точність та обґрунтованість вимірювання за допомогою контент-аналізу є вирішальними чинниками для отримання надійної та об’єктивної інформації у дослідженні. Дослідник у розгляді проблеми з досить нечітких та символічних форм комунікації повинен трансформувати отриману інформацію в об’єктивну, кількісно фіксовану та формалізовану (задокументовану) тенденцію.

Наприклад, дослідник повинен встановити, як часто в телевізійних передачах (виставах, телесюжетах тощо) персонажі старшого віку зображаються в негативному висвітленні. Спочатку для фіксації спостереження потрібно створити індикатори вимірювання для конструкції „негативного стереотипу похилого віку”. Результатом цього етапу може бути перелік стереотипних характеристик чи негативних уявлень про людей похилого віку (фізична неміч, забудькуватість, поганий слух, повільність, хворобливість, нездатність доглядати за собою, неактивність, консервативність, дивацтво тощо). Зрозуміло, що наведений перелік неповною мірою може дати можливість здійснити опис образу особи похилого віку. Але з іншого боку, в телевізійних передачах людей

похилого віку частіше за все зображають нездатними турбуватися про себе, що свідчить про наявність негативної стереотипізації.

Отже, окремі елементи контент-аналізу потребують систематизації в кодуванні – наявності сукупності інструкцій або правил для фіксації та запису змісту тексту (або його окремих елементів). Система кодування повинна співвідноситися з типом тексту та комунікативного простору, які є об'єктом вивчення (телевізійна вистава, роман, фотографії, оголошення в газетах, реклама тощо).

Елементами контент-аналізу можуть бути характеристики тексту:

- частота;
- спрямування;
- інтенсивність;
- простір.

Частота. У фіксації та підрахунках виникає необхідність чітко знати „скільки?”, „як часто?” і т.п. Наприклад, скільки людей похилого віку репрезентується у телевізійних передачах упродовж одного тижня? Яка питома вага їх серед інших персонажів? Скільки відсотків таких програм серед інших?

Спрямування. Мова йде про визначення спрямованості повідомлення у змісті тексту чи іншого джерела (позитивний, негативний, підтримуючий чи, навпаки, спрощений характер).

Наприклад, спосіб тиражування ситуації (доброзичливий, мудрий, урівноважений персонаж) або негативний (самовдоволений, тупий, невихований).

Інтенсивність. Це може бути характеристика джерела чи повідомлення. Наприклад, сила, потужність повідомлення (негативна характеристика забудькуватості – „забув узяти ключі”, „не згадав ім'я особи” або значне перебільшення – „не пам'ятає, як його звати”, „не впізнає своїх дітей”).

Простір. Простір письмового тексту вимірюється шляхом підрахунку слів, речень, абзаців, письмових знаків або сантиметрів, які обіймає текст повідомлення. Для вимірювання відео- та аудіотекстів простіше використовувати кількісні характеристики часу (скільки секунд присутні в кадрі чи епізодичність у кожній сцені двогодинної програми або ж кількість „злочинів” у теле- чи кінокадрі).

Кодування змісту тексту може мати характер маніфестного або латентного.

Маніфестне кодування (відкрите, явне) полягає в підрахунку кількості фраз чи слів (наприклад, „червоний”) у письмовому тексті або кількості визначених дій (наприклад, поцілунків), представлених на фотографіях чи відеосюжетах. Для чіткості фіксації у системі кодування створюється тезаурус термінів чи дій, які можуть бути в тексті, який

вивчається та аналізується. Можна використовувати комп'ютер з відповідно створеною програмою для кодування, скласти перелік слів чи фраз та підготувати текст для декодування. До негативів маніфестного кодування можна віднести семантичні відмінності слів чи фраз у контексті, які потребують додаткової валідації маніфестного кодування.

Латентний (або семантичний аналіз) дозволяє розшукати приховані значення тексту. Наприклад, опис ситуації зустрічі закоханих може мати характер еротики та романтики. У цій ситуації потрібна досить висока технологічна культура дослідника, щоб об'єктивно дати характеристику тексту, фрази, повідомлення.

5.2. Спостереження як метод соціологічного дослідження

Основними характеристиками соціологічного дослідження є систематичність, планомірність, спрямованість на виконання певного завдання. Цей вид наукового методу пізнання, як правило, використовують у комплексі з іншими методами збирання емпіричної інформації, як-от: анкетування, інтерв'ю, вивчення документів.

Перевагою соціологічного спостереження є широка та різнобічна інформація про явище, процес, дію. Але інколи така інформація інтерпретується соціологом залежно від досвіду, соціальних установок та орієнтацій, загальної поінформованості про проблему, яка вивчається. У такому випадку отриману інформацію завдяки спостереженню потрібно доповнити матеріалами опитування чи аналізом документів, які містять більш змістовну та різнобічну інформацію.

У літературі існують такі класифікації спостереження: *включене* та *невключене*, відкрите та закрите, стандартизоване і нестандартизоване.

Найбільш достовірну інформацію можна отримати за допомогою організації „включеного” спостереження. У даному випадку соціолог може бути учасником соціальної дії чи процесу, коли він може спостерігати без „впливу” на процес, стаючи при цьому рівноправним учасником групи, в якій проводиться вивчення проблеми.

При „невключеному” спостереженні соціолог перебуває дещо збоку від групи, отримує в основному інформацію поверхову, без урахування мотивації, орієнтацій респондентів.

Відкрите спостереження проводиться за умови згоди групи чи колективу, закрите, навпаки, проводиться часто „інкогніто”, члени групи не завжди мають уявлення, що за ними спостерігають.

При організації нестандартизованого спостереження в соціолога немає чіткого уявлення та плану дій, воно проводиться спонтанно, без погодження та чіткого плану. Стандартизоване – навпаки, усі дії жорстко регламентовані, у наявності план дій щодо фіксації елементів дії чи процесу,

а також є чітка інструкція проведення аналізу. Для отримання надійної інформації потрібно спочатку створити індикатори, які повинні охоплювати весь спектр дій у колективі, де проводиться спостереження. Індикаторами можуть бути – кількість осіб, їх характеристики за віком, освітою, статтю та соціальним статусом, ставленням до певних процесів – репліки, вигуки, аплодування, шум в аудиторії, кількість запитань, їх зміст, напрям тощо.

Важливою умовою достовірності інформації, яка була отримана в процесі спостереження, є її надійність. Спостереження вважається надійним у тому випадку, коли при повторному проведенні спостереження (у тих же умовах на попередньому об'єкті та незалежно від того, ким воно повторювалось) отримуємо результати, які незначно відрізняються від попередньої інформації.

Спостереження використовується як на початку соціологічного дослідження, так і протягом усього пошуку надійної та достовірної інформації.

Результати спостереження фіксуються в протоколі, де нотуються час та місце проведення, основні характеристики процесу, дії, події.

5.3. Опитування в соціологічному дослідженні

5.3.1. Анкетування як спосіб збору емпіричної інформації

Опитування – найбільш уживаний метод збору соціальної інформації. За допомогою опитування можна отримати повну картину функціонування громадської думки щодо проблем соціальної практики, про запити, потреби, інтереси та орієнтації, мотиви поведінки різних груп населення. Використання методу опитування дозволяє отримувати інформацію про сьогодення, про оцінку подій, які відбувалися багато років тому, а також про плани на майбутнє. Інформація, яка буде отримана за допомогою опитування, досить легко піддається кількісному аналізу, а також інтерпретації після обробки.

Опитування – це метод збору первинної вербальної інформації, який базується на безпосередній (інтерв'ю) або опосередкованій (анкетування) соціально-психологічній взаємодії між дослідником та опитуваним (респондентом). При проведенні опитування фіксуються оцінки, думки, враження, надії особистості. Інколи трапляються помилки, коли дослідник інтерпретує емпіричну інформацію як факт або як стан процесу чи явища. Безперечно, ця помилка не повинна траплятися в дослідженні. У дослідженні при використанні анкетування можна отримати тільки оцінки або ставлення населення до певної події.

Сам факт і думка про факт – різні речі. Потрібно зазначити, що отримана інформація в анкетуванні (інтерв'ю) підлягає надзвичайно

обережній інтерпретації. Висновки повинні бути виваженими і обґрунтованими. Вони повинні базуватись як на реальних фактах та подіях, так і на оцінках цих фактів життєдіяльності особистості.

Завдяки опитуванню можна отримати широкий спектр різнобічної соціальної інформації.

Які бувають види опитування населення? За ступенем охоплення генеральної сукупності розрізняються загальні та вибіркові опитування. При загальному опитуванні беруть участь всі представники трудового чи творчого колективу, все населення міста чи села. Загальне опитування є певною різновидністю референдуму.

При вибіркового опитуванні число респондентів становить певну частину генеральної сукупності або певну пропорцію (вибірку) від усього населення села, міста, країни.

Як правило, анкетування проводиться з метою більш широкого охоплення одиниць аналізу, інтерв'ю розраховане на досить невелику аудиторію та більш глибокий якісний аналіз проблеми.

Умовою успішного проведення анкетування або інтерв'ю є обов'язкове створення атмосфери доброзичливості та довір'я до респондента. У цьому випадку респондент буде бажати надавати виважену та реальну оцінку чи судження щодо проблем, які підлягають аналізу в дослідженні.

Важливе значення при цьому має зовнішність інтерв'юера, його вміння зацікавити, навіть заінтригувати респондента, закликати його надати доброзичливі та точні відповіді. Для проведення опитування інтерв'юеру обов'язково видається інструкція, в якій зазначені основні етапи здійснення методики опитування, правила відбору респондентів, способи фіксації отриманих відповідей, кодування та класифікації результатів опитування та інші вимоги.

В інтерв'ю важливо зберігати вимоги до послідовності та правильного формулювання запитань. Вони повинні пропонуватися в такій же формі і послідовності, в якій вони зафіксовані в бланку інтерв'ю.

У звіті інтерв'юера викладаються запитання, які виникають при проведенні опитування, фіксується час та місце проведення інтерв'ю, описуються труднощі при спілкуванні з представниками різних соціально-демографічних груп.

Для здійснення опитування потрібно створити інструментарій. Важливим засобом у збиранні соціальної інформації слугує **анкета**.

В анкеті необхідно фіксувати лише ті запитання, на які неможливо отримати відповіді звичайним способом. Формулювання запитань повинні бути зрозумілі респондентові, не викликати здивування або небажання спілкуватися, відповідати його рівню знань, освіти, поінформованості щодо проблем, які вивчаються. Запитання повинні бути зрозумілі та максимально спрощені і відповідати соціально-психологічним

характеристикам респондентів.

Анкета може складатися з трьох частин:

- 1) вступна частина;
- 2) основна частина;
- 3) демографічна („паспортичка”).

У *першій частині* анкети нотуються назви організації та установи, яка проводить дослідження, пояснюється мета дослідження, гарантується анонімність відповідей, викладаються правила заповнення анкети, підкреслюються важливість та цінність відповідей респондента.

В *основній частині* викладаються запитання, які поступово розкривають зміст проблеми. Ця частина анкети за змістом найбільш вагома та складна. Запитання повинні враховувати психологію респондента. Запитання викладають блоками, у чіткій логічній послідовності. Головна мета запитань анкети полягає в тому, щоб зацікавити респондента, включити його поступово в процес співпраці з анкетною. Далі пропонуються запитання складніші, які виявляють соціальні установки та орієнтації респондента, оцінки та судження, які мають прямиий стосунок до основної теми дослідження.

У *заклучній частині* тексту анкети пропонуються найбільш інтимні та різного характеру контрольні запитання, мета яких – поглибити та уточнити інформацію, яка була отримана у відповідях на попередні запитання.

За формою питання розрізняються на закриті, відкриті та напівзакриті. Запитання вважається відкритим, коли відповідь на нього може бути нерегламентована та викладена в довільній формі.

Наприклад:

Ваші пропозиції щодо вирішення екологічних проблем: _____

Потрібно зазначити, що деякі дослідники захоплюються формулюванням відкритих запитань. Практика проведення соціологічних досліджень переконує у наданні надзвичайно малого обсягу відповідей респондентами на відкрите запитання анкети. Питання називається закритим, якщо в ньому пропонуються варіанти можливих відповідей, з яких респондент повинен вибрати лише одну або декілька відповідей. Перелік альтернатив може бути якісного характеру (запитання зі спектром відповідей). Наприклад:

Як би ви оцінили екологічну ситуацію в Україні?

1. Дуже добра.
2. Досить добра.
3. Досить погана.
4. Дуже погана.
5. Важко сказати.

При формулюванні закритих питань важливо передбачити такі моменти: 1) потрібно ввести всі можливі варіанти відповідей; 2) всі

альтернативи повинні бути перемішані; 3) у переліку кількісних альтернатив позитивні та негативні характеристики повинні бути однакової довжини, тобто рівною мірою репрезентовані. Напівзакриті питання повинні мати весь перелік альтернатив закритого питання, а також альтернативу типу „Інше”, що дозволяє респондентові надати відповідь чи занотувати додаткові коментарії та зауваження.

Наприклад: „Яку проблему з тих, що стоять зараз перед Україною, Ви вважаєте найсерйознішою?”

1. Протистояння „гілок” влади.
2. Зростання цін.
3. Зовнішня небезпека від інших країн.
4. Безробіття.
5. Забруднення довкілля.
6. Економічна нестабільність.
7. Інше (напишіть)

Для отримання надійної та стійкої інформації у дослідженні можна використовувати інші методи збору соціальної інформації. Так, в анкету варто вводити фільтруючі та контрольні питання. Функції фільтруючих питань – виділити респондентів, які повинні відповідати на наступні питання або на декілька запитань про факти чи події, від групи респондентів, які не повинні на них відповідати, або не можуть з певних міркувань, тобто розділити сукупність опитаних на декілька масивів. Наприклад, дослідника цікавлять відповіді респондентів, які відвідують спортивні секції певного напрямку: „Ви відвідуєте спортивні секції?”

1. Так.
2. Ні.

У цьому випадку на наступні запитання анкети будуть відповідати респонденти, які відмітили альтернативу „Так”. Контрольні запитання дозволяють перевірити правдивість відповідей респондентів на основні запитання анкети. Їх аналіз дозволяє оцінити якість отриманої інформації. Як правило, контролюються ті запитання, які пов’язані з основними завданнями дослідження. Введення контрольних питань в анкету проводиться в дещо зміненому формулюванні, що дозволяє не насторожувати респондента і підвищити надійність отримання соціологічної інформації. Наприклад, у першому варіанті може бути запитання: „Якою мірою Ви довіряєте засобам масової інформації щодо висвітлення питань виборів „N”?” та з відповідними варіантами відповіді:

1. Повністю довіряю.
2. Частково довіряю.
3. Важко сказати напевно.
4. Частково не довіряю.
5. Повністю не довіряю.

Контрольне запитання може бути запропоноване у такому варіанті:
„Чи задоволені Ви діяльністю засобів масової інформації щодо висвітлення питань виборів „N”?”

1. Повністю задоволений.
2. Частково задоволений.
3. Важко відповісти „так” чи „ні”.
4. Скоріше не задоволений.
5. Зовсім не задоволений.

Отже, аналізуючи відповіді, можна переконатися у ступені відвертості респондента, а також „проконтролювати” роботу інтерв'юера щодо проведення опитування та запобігання „самозаповнення” анкети чи бланка інтерв'ю. Для поліпшення взаємозв'язку між соціологом та респондентом в анкету можна вводити „буферні” та „контактні” запитання тощо.

У *демографічній частині* („паспортички”) розміщуються питання об'єктивного стану респондента та його статусу (стать, вік, освіта, належність до певної релігійної конфесії, рівень заробітної плати, місце проживання, житлові умови тощо). Функція „паспортички” в анкеті полягає в можливості отримати репрезентативні результати та здобути більш якісний аналіз результатів дослідження.

Як правило, „паспортичка” розміщується в кінці анкети, що дозволяє створити атмосферу довіри та доброзичливості при проведенні опитування.

Після створення макета анкети потрібно обов'язково провести *пілотажне дослідження* з метою отримання оцінки якості анкети. Організовується пілотажне (попереднє) дослідження, в якому апробується програма та методика (окремо апробується інструментарій – анкети, експертні листи для проведення опитування, бланки-інтерв'ю для проведення інтерв'ю).

У пілотажному дослідженні апробується анкета серед респондентів з різними соціально-демографічними характеристиками. Важливо, щоб у цю групу були включені люди різних вікових груп, різного рівня освіти та загальної культури. Усі запитання, які виникають при цьому опитуванні, фіксуються конкретно по кожному питанню, потім відповідно вносяться зміни в анкету для подальшого використання в основній частині дослідження.

Наведемо декілька помилок, які зустрічаються при створенні анкети:

1. Велике перевантаження анкети другорядними питаннями, тобто анкета досить об'ємна, питань дуже багато, виникає небезпека отримати неповну інформацію.

2. Іноді зустрічаються питання, які мають у своїй основі подвійний зміст або навіть протилежний напрям.

3. Якщо в анкеті часто зустрічається позиція „не знаю”, „не розумію”, які зазначив респондент, можна зробити висновок про те, що питання анкети надто невизначені та нечітко сформульовані.

4. Інколи респонденти нотують в анкеті багато зауважень, додатків. У цьому випадку автори анкети ввели недостатню кількість альтернатив для надання відповіді на запитання анкети.

5. Якщо багато запитань в анкеті залишаються незаповненими, то це значить, що: а) погано викладені правила заповнення анкети; б) в анкеті не гарантована анонімність відповідей респондента; в) недостатньо зрозуміла мета дослідження; г) анкета розпочинається зі складних, „прямолінійних” або конфіденційних запитань.

Способи отримання соціологічної інформації за допомогою анкетування бувають *поштові, пресові, роздаткові*. Подекуди використовуються газети чи журнали, в яких друкуються анкети. Інколи анкети надсилаються за певними адресами респондентів. Але потрібно зазначити, що використання перших двох варіантів збирання інформації дуже ненадійне, тому частіше за все використовується „роздаткове” анкетування.

Роздаткове анкетування проводиться прямо на робочих місцях з роздаванням та збиранням, після заповнення їх соціологом. Можливі варіанти видання анкет додому, але у визначені терміни. Опитування на місці – найбільш надійний спосіб оперативного збору інформації, тому що після заповнення анкет їх можна переглянути та повернути для повного заповнення.

При використанні роздаткового опитування дослідник також має змогу задавати запитання, спостерігати процес заповнення та ставлення респондентів до опитування.

5.3.2. Інтерв'ю

Методика проведення інтерв'ю має досить значні відмінності від організації анкетування. На загал в інтерв'ю можна здобути більш глибоку та достовірну інформацію, але процедура його надто тривала та вимагає значних ресурсів – економічних, матеріальних, інтелектуальних тощо. Для проведення інтерв'ю залучають підготовлених фахівців, які повинні досить принципово та неухильно притримуватися тексту бланка-інтерв'ю, не порушуючи послідовності запитань та не допускаючи вільного тлумачення запитань і відповідей під час проведення інтерв'ю з респондентом.

5.3.3. Телефонне інтерв'ю

Опитування по телефону надзвичайно популярне в діяльності засобів масової комунікації, у вивченні громадської думки державними органами влади, мотивів підприємницької діяльності, соціально-культурної творчості населення.

Телефонне опитування суттєво відрізняється від звичайного інтерв'ю або анкетування і тому вимагає спеціальної підготовки інтерв'юера. Адже якщо при проведенні інтерв'ю соціолог має можливість підтримувати інтерес у респондента до опитування, то при здійсненні телефонного опитування потрібно добре володіти мовою, уміннями на „відстані” зрозуміти стан респондента та втримати його увагу в опитуванні. Цей метод містить у собі синтез традиційного інтерв'ю та анкетування. Але такий метод зазвичай використовується в межах одного населеного пункту. Такий метод, крім отримання оцінок щодо функціонування органів державної влади, суджень про події, процеси та діяльність системи масової комунікації, дозволяє також певною мірою „зняти” соціально-психологічну напруженість у респондентів. Соціолог змушений вислуховувати часто-густо емоційні висловлювання респондентів та занотовувати їхні прохання, рекомендації тощо.

Телефонне опитування має також і позитивні аспекти, адже при його проведенні можна ліквідувати ефект присутності „третьох осіб”, які у звичайному опитуванні нерідко втручаються в хід отримання емпіричної інформації від вибраного респондента. Практика показує, що вплив інтерв'юера на відповіді респондента в телефонному опитуванні менший, ніж при безпосередньому спілкуванні. До позитивів також можна віднести оперативність телефонного опитування та можливість оперативного реагування на запити, потреби населення, серед якого здійснюється телефонне опитування.

Перш ніж здійснювати телефонне опитування, потрібно насамперед скласти програму, яка може складатися з таких пунктів:

1. Мета та завдання опитування.
2. Елементи вибірки та особливості відбору телефонних абонентів.
3. Гіпотеза чи проблемна ситуація з гіпотетичними напрямками вирішення.
4. Методика організації опитування та план збору, обробки та інтерпретації результатів опитування.

В основному телефонне опитування повинно тривати 5 - 10 хвилин. З урахуванням специфіки опосередкованого спілкування створюється інструментарій дослідження, тобто бланк телефонного інтерв'ю, який містить чіткі лаконічні запитання та адекватну шкалу відповідей чи передбачає фіксацію відповідей респондента по телефону. Запитання в

анкеті повинні бути чітко сформульовані та мати лаконічну форму, бути зрозумілими для респондентів, щоб мати можливість отримати досить надійні та максимально відверті судження населення міста.

Зрозуміло, що кількість запитань повинна бути регламентована, але існують різновиди телефонних опитувань, коли запитань може бути більше при умові попередньої домовленості з респондентом про більш тривале спілкування з проблемної ситуації, або коли проблема, яка аналізується соціологом, зацікавила респондента та викликала бажання більш глибоко та аргументовано дати додаткові відповіді та запропонувати власні судження щодо актуальних проблем сьогодення.

Разом з тим вимога економії часу – також важливий фактор, який змушує соціолога бути „стриманішим” та лаконічним у проведенні телефонного опитування. Можна стверджувати, що кількість запитань та тривалість телефонного опитування залежить від теми, актуальності, обізнаності та активності респондента і вирішуються ці проблеми у відповідності до мети, завдань та гіпотези соціологічного дослідження.

Насамперед у телефонному опитуванні пропонуються запитання прості, адже початок спілкування – дуже важлива характеристика встановлення контакту з респондентом. В анкеті для проведення телефонного опитування вводяться обов’язково контактні запитання, які дозволяють підтримати інтерес у респондента до опитування та створюють атмосферу доброзичливості.

Запитання повинні бути лаконічні, інформаційні та передбачати створення установки цікавості в респондента для отримання відвертої та надійної інформації від нього.

В анкеті для проведення телефонного опитування потрібно вводити більше відкритих запитань, ніж закритих. Так, український соціолог В.Г. Городяненко пропонує такі вимоги до створення анкети для проведення телефонного опитування:

1. Упродовж проведення інтерв’ю інтерес у респондента повинен зростати. Потрібно, щоб перше запитання зацікавило респондента, але не було дискусійним. В іншому випадку відсоток осіб, які відмовились відповідати, буде більшим, ніж у ситуації, коли дискусійне запитання запропоноване посередині бланка для телефонного опитування.

2. Спочатку повинні йти прості запитання, потім складніші. Адже чим більше захоплюється респондент відповідями, тим складніше йому відмовитися від співпраці з соціологом. Тому, якщо відповіді на запитання до респондента вимагають тривалого часу, їх потрібно ставити у першій половині анкети, доки респондент не втомився (приблизно не пізніше, ніж через 25 хвилин після початку інтерв’ю).

3. Запитання інтимного характеру потрібно ставити респондентові наприкінці телефонного інтерв’ю, коли вже налагоджений контакт.

4. У змістовному відношенні питання повинні бути логічно взаємозв'язані, наступні запитання, як правило, уточнюють попередні, певною мірою фокусують увагу респондента до повноти відповіді.

5. У цілому анкета повинна бути узгоджена як узагальнюючий документ компромісу між вимогами опитуваних, інтерв'юєрів та фахівцями дослідницької групи, які обробляють отриману інформацію, готують звіт та пропонують рекомендації для впровадження.

Телефонні опитування можна здійснювати оперативно, охоплюючи досить широкий масив респондентів. Так, журналісти каналів телебачення „1+1” та інших телевізійних редакцій за час проведення телепередачі можуть отримати до 2000 телефонних дзвінків від телеглядачів, але, на жаль, отримана інформація не досить репрезентативна стосовно до аудиторії та передачі вибраного телевізійного каналу.

Зрозуміло, що практика використання телефонного опитування на телебаченні дозволяє значно підвищити „рейтинг” таких передач, але, на наш погляд, результати, які були отримані у таких телефонних опитуваннях, свідчать часто-густо про аматорський, поверховий, навіть популістський характер „телевізійної соціології” та зменшення довіри до академічної, науково обгрунтованої процедури збору, обробки та інтерпретації емпіричної, репрезентативної та об'єктивної інформації, процедура та методика якої вимагає компетентності та відповідних знань методології та методики соціологічних досліджень.

До *недоліків* телефонного опитування можна віднести такі:

1. Об'єктивна необхідність зменшення часу для проведення телефонного опитування викликає ризик отримати поверхові та тенденційні відповіді на запитання інтерв'юєра;

2. Складності рівноцінної заміни респондента у випадку відмови його від участі в опитуванні;

3. Необхідність спрощення формулювань та конструювання запитань, які об'єктивно пов'язані зі специфікою спілкування по телефону;

4. Наявність значного впливу суспільно-економічних, соціально-демографічних, культурологічних та інших факторів на якість отриманих результатів (особливості регіону, політичні настрої та сподівання, соціально-культурна ситуація в регіоні тощо).

Для підвищення надійності отриманої інформації за допомогою телефонного інтерв'ю в умовах міста потрібно:

1. Вивчити карту міста на предмет компактного проживання різних соціальних груп;

2. Проаналізувати розташування АТС та кількість телефонних номерів з різними варіантами (за абеткою прізвищ власників телефонних номерів та певною послідовністю номерів, які розпочинаються на „2”, „3”, „4”, „5” і т.п.).

3. Вирахувати „крок вибірки” та створити пакет документів для здійснення опитування – картограму опитування, бланки для опитування, щоденники, протоколи опитування, ґрунтовні інструкції для інтерв’юерів;

4. Проаналізувати специфіку умов телефонного інтерв’ю у відповідності до соціально-політичної ситуації в регіоні та існуючих традицій, стереотипів та інших психологічних характеристик респондентів, які підлягають телефонному опитуванню.

Одна із найскладніших проблем у телефонному опитуванні – отримання *репрезентативної інформації*. Як правило, у телефонному опитуванні використовується одноступенева вибірка. Основою для формування вибірки слугує телефонна книга, в якій у алфавітному порядку перераховані всі абоненти квартирних номерів телефонів. Вибірка формується методом систематичного відбору номерів, які зафіксовані в телефонній абонентській книзі. Разом з тим існують недоліки у формуванні такої вибірки тому, що завжди потрібна книга з наявністю нових телефонних номерів.

Існує також традиційний спосіб формування вибірки телефонів – використання процесу генерування на комп’ютері рівномірно розташованих чисел та використання їх як телефонних номерів. Однак у такому переліку можуть існувати службові телефони, тому виникає потреба здійснювати перевірку номерів телефонів удень на предмет приналежності їх до конкретного власника.

З метою аналізу репрезентативності отриманої інформації потрібно пересвідчитись за допомогою введення в бланк інтерв’ю запитання „Чи маєте Ви телефон?” та статистичної перевірки окремих елементів підвбірок – телефонної та звичайної (для проведення анкетування). Зрозуміло, що доцільнішим буде спосіб ставлення соціально-демографічних характеристик вибірок телефонного та анкетного опитування. У випадку зміщення за окремими показниками можна здійснити „ремонт” вибірки, тобто додаткове опитування тих категорій респондентів, які недостатньо репрезентовані у конкретній вибірці (у телефонному опитуванні).

Телефонне опитування також має відповідну специфіку проведення, яка може складатися з таких етапів:

Вступна частина, яка передбачає наявність в інтерв’юера номера телефону респондента, картку-схему для відбору респондента та анкету телефонного опитування.

Основне завдання на такому етапі – пошук респондента та встановлення з ним контакту. Інтерв’юер проводить вступну бесіду з абонентом, який підійшов до телефону та відповів на запитання інтерв’юерові щодо складу сім’ї в цілому і продовжує відповідати на запитання інтерв’юера.

У вступній частині інтерв'юер розповідає про причини дзвінка, завдання опитування, підкреслюючи анонімний характер в опитуванні та збереженні конфіденційності в отриманні від респондента інформації. У вступній частині інтерв'юер повинен пояснити методику вибору номера телефону та особливості відбору респондента у сім'ї для опитування з метою підтвердження анонімності телефонного опитування.

У процесі проведення телефонного опитування інтерв'юер зачитує запитання та пояснює, як на них відповідати (але наголошуючи, що респондент сам повинен вибрати варіанти), фіксує відповіді респондента, не сповільнюючи при цьому темпу інтерв'ю.

Особливо потрібно враховувати специфіку телефонного опитування, адже респондент не може тримати в пам'яті всі варіанти відповіді, тому потрібно емоційно підтримувати контакт у процесі отримання надійної емпіричної інформації. У разі відмови респондента дати відповіді на запитання інтерв'ю потрібно домовитись щодо продовження інтерв'ю у зручний для респондента час та пояснити випадковість вибору його телефонного номера в імовірному контексті.

Досить важливою умовою є вимога при опитуванні необхідності нейтральності інтерв'юера – відсутності здивування чи згоди щодо отриманих суджень. Водночас інтерв'юер повинен для підтримання контакту реагувати на жарти респондента, робити зауваження щодо простих помилок та підтримувати розмову.

Одним із найбільш складних завдань для інтерв'юера є отримання від респондента точних та повних відповідей на запитання. В опитуванні респондент може відмовитися від відповідей, неправильно інтерпретувати запитання, вступити у тривалу дискусію, відійти від основної теми бесіди, давати відповіді нелогічні та наповнені суперечностями. У всіх наведених випадках від інтерв'юера вимагається цілеспрямованість та вимогливість в отриманні потрібної інформації.

Наведемо декілька прийомів стимулювання процесу отримання інформації від респондента:

1. Репрезентації інтерв'юером щодо згоди вислухати всі відповіді респондента.

2. Використання коротких пауз.

3. Повторення основного запитання.

4. Часткова незгода інтерв'юера з респондентом. Наприклад: „Ви стверджуєте, що... Разом з тим багато людей вважають...”

Вимога пояснення: Наприклад:

а) „Мені не зовсім зрозуміло, що Ви маєте на увазі”;

б) „Ви щойно сказали, що... дайте, будь ласка, ґрунтовніше пояснення”.

5. Уточнення шляхом неправильного повторення відповіді.

Наприклад:

Інтерв'юер: „Ви зазначили, що постійно виникають конфлікти між викладачами та студентами під час проведення лекцій”.

Респондент: „Ні, я сказав, що інколи”. Інтерв'юер: „Вибачте! Я, певно не зовсім правильно Вас зрозумів”.

6. Акцентування на визначенні інтерв'юером суперечностей у відповідях.

Наприклад: „Ви щойно говорили, що... А тепер стверджуєте дещо по-іншому. Можливо, я Вас неправильно зрозумів?”

7. Повторення останніх слів респондентів (у формі „відлуння”).

8. Нейтральна вимога додаткової інформації.

Наприклад: „Це дуже цікаво. Не могли б Ви розповісти про це дещо більше?”

9. Вимога отримання додаткової інформації.

Наприклад: „Чому Ви вважаєте так? Як Ви прийшли до такої думки? Коли?”

Зрозуміло, що після використання таких прийомів інтерв'юер повинен підкреслити власне розуміння, згоду та задоволення від отриманих відповідей: „Так! Ви маєте рацію. Тепер я зрозумів, що Ви мали на увазі. Це дуже цікаво.”

Якщо ж респондент відповідає „не знаю” або „важко сказати”, інтерв'юер повинен переконатися, чому респондент вибрав такий варіант відповіді:

1. Незнання проблеми чи відповіді на запитання.
2. Нерозуміння змісту запитання.
3. Невміння респондента словесно оформити свою думку.
4. Побоювання публічно репрезентувати власну думку.
5. Побоювання дати „неправильну відповідь”.

Разом з тим інтерв'юер повинен бути дуже обережним, коли власним сумнівом може спровокувати ситуацію стосовно отримання відповіді поверхової, яка може мати заздалегідь неправдиву інформацію. Безпосередня, доброзичлива та певною мірою конфіденційна атмосфера, яку повинен створити інтерв'юер, дозволить отримати від респондента точну та повну інформацію в телефонному опитуванні.

На думку російського соціолога В.О.Ядова, процес отримання надійної емпіричної інформації складається з трьох важливих елементів, а саме: достатньої обґрунтованості, стійкості та точності. Якість отриманої інформації залежить від того, якою мірою соціолог зможе керувати процесом телефонного інтерв'ю, бути „непомітним” для респондента та надзвичайно толерантним учасником бесіди.

Український соціолог В.Г.Городяненко вважає, що підвищити надійність результатів можна за допомогою заміни закритих питань

відкритими, створення „м'якого” формулювання запитань та відмови від спроб отримати від респондента оцінку конкретних процесів, явищ тощо. Адже завдання інтерв'юера – дізнатися від респондента його думки та уявлення про подію, процес, але в жодному разі не пояснення тих чи інших фактів чи життєвих ситуацій. Можна поговорити з респондентом та відповісти на його запитання, але поза межами процедури інтерв'ю. Не можна пояснювати респондентові, як розуміти запитання чи що міститься у запитанні, тому що відбуватиметься навіювання на відповідь респондента, буде страждати достовірність та надійність отриманої від респондента інформації.

5.3.4. Фокусоване групове інтерв'ю

Ідея сфокусованих інтерв'ю виникла в середині ХХ століття в США. Їх передвісниками були так звані вільні інтерв'ю, які активно застосовувалися в американській соціології та психології наприкінці 30-х – початку 40-х років. У таких інтерв'ю заздалегідь задавалася загальна тематика бесіди і певне коло відкритих запитань.

Першим узагальненням, присвяченим власне сфокусованому груповому інтерв'ю, стала праця Р.Мертон „Фокусовані інтерв'ю” (1956 р.). Цю розробку було адаптовано Р.Лазарсфельдом та іншими авторами для маркетингових досліджень. Саме в цій галузі сфокусовані групові інтерв'ю знайшли свій подальший розвиток і широке застосування. Власне ж соціологи до цього методу до недавнього часу практично не зверталися.

Це багато в чому пояснюється тим, що в США до початку 80-х років до якісних методів не ставилися як до самостійних способів збирання інформації. Перевага надавалася кількісним методам, які відзначалися більшою репрезентативністю. Що ж до сфокусованих групових інтерв'ю, то вони більше тяжіють до якісних методів. Вони також дозволяють одержати більш глибоку інформацію про думки, сподівання і досвід людей, ніж кількісні методи, натомість програють у репрезентативності отриманої інформації.

Метод сфокусованих групових інтерв'ю має спільні риси з деякими варіантами опитування, скажімо – з груповим інтерв'ю. Проте сфокусовані інтерв'ю є не просто чергування запитань і відповідей респондентів, а являють собою форму групової дискусії. Респонденти мають більше свободи у виборі форми презентації своїх думок та вражень щодо заданої теми. Застосування сфокусованого групового інтерв'ю стимулює виникнення нових запитань. А предмет розмови може набувати несподіваних напрямів. Дискусія спроможна краще відобразити різноманітність думок, ніж масове опитування, оскільки тема

сприймається динамічно завдяки впливові людей один на одного в процесі спілкування.

Однією з важливих умов для плідного використання сфокусованого групового інтерв'ю є комфортність ситуації перебігу процесу. Важливо, щоб кожний учасник фокус-групи не був обмежений часом для спілкування, відчував увагу до себе, зумів налаштуватися на тему, що цікавить дослідника, мав можливість відпочити під час проведення дискусії.

Другою особливістю методу є те, що дискусія має сфокусований характер. Це означає, що тема дискусії, логіка і форма запитань (кількість яких не має перевищувати десяти) визначаються заздалегідь і фіксуються в інструкції ведучого. На жаль, відтінки запитань, обов'язково відкритих (згідно з вимогами цієї методики), і підходи до відповідей не завжди можна передбачити. Важливо, щоб ведучий проявляв майстерність та уміння спрямувати дискусію в русло необхідної теми. Збирання інформації відбувається в процесі спостереження за обговоренням запропонованих запитань, а також за елементами невербальної поведінки. У цьому методі сфокусованого групового інтерв'ю близький до методу спостереження. Думки учасників взаємодії сприймаються не самі по собі, а у вербальному й невербальному контексті дискусії, адже учасники в ході обміну інформацією можуть не тільки змінювати власну думку, але й коригувати думки один одного.

Третьою особливістю сфокусованого групового інтерв'ю є те, що групова інтеракція (соціальна взаємодія), яка виникає в ході дискусії, дозволяє дослідникові одержати інформацію не просто про те, що думають з приводу тієї чи іншої проблеми, а й про те, чому вони так думають.

У процесі дискусії ведучий пропонує підкріпити висловлювання фактами, виходячи з особистого досвіду. Завдяки цьому висловлювання набувають більш-менш обґрунтованого характеру, і це дозволяє дослідникові робити висновки щодо мотивації суджень та дій респондентів. Така особливість сфокусованого групового інтерв'ю дозволяє впроваджувати його серед прихильників маркетингових досліджень, оскільки виробникові важливо знати не тільки „що купується?“, але й „чому купується товар?“ та „хто його купує?“ – тобто визначається мотивація дій та вчинків респондентів.

Четверта особливість. Виникнення інтеракції в процесі сфокусованого групового інтерв'ю дозволяє також розкрити більш глибокі підвалини психіки учасників – досвід співпереживання та групового сподівання. Одержати такий результат шляхом масового (поштового, телефонного, роздавального та ін.) опитування майже неможливо.

П'ята особливість. Як правило, мета сфокусованого групового інтерв'ю – не досягнення групового консенсусу, а з'ясування напрямків

думок кожного із учасників. Тому такий метод відрізняється від експертних опитувань. Адже у сфокусованому груповому інтерв'ю заохочується висловлювання різних кутів зору та будь-якого характеру – як позитивного, так і негативного. Потрібно зазначити, що опитування проводиться не серед експертів, а серед пересічних респондентів. Зазвичай, з однієї теми проводять три-чотири фокус-групи. Практика свідчить, що учасники кожної із груп виявляють не зовсім подібне бачення проблеми, яка аналізується. При порівнянні результатів у всіх фокус-групах з'являється можливість говорити про більш або менш типові підходи, і зробити, з певними застереженнями, висновки щодо їх поширення в інших ситуаціях тощо.

5.4. Експертні опитування

5.4.1. Метод експертних оцінок

Експертиза (від лат. *expertu* – досвідчений) являє собою процедуру, яка складається з трьох етапів:

- 1) вивчення (дослідження) проблеми (об'єкта);
- 2) оцінювання проблеми (об'єкта) за наперед узгодженою методикою та критеріями;
- 3) умотивованості оцінки, висновки та рекомендації щодо проблеми (об'єкта).

Експертиза дозволяє:

- 1) зробити глибокий аналіз процесу, конкретної дії, діяльності;
- 2) визначити оцінки дієвості певних дій, прийомів, способів;
- 4) обґрунтувати висновки здійсненої експертизи.

Експертизу здійснює група (колегія) експертів – група спеціалістів чи довірених осіб. Група (колегія) експертів може бути призначена офіційним шляхом, обрана соціологом, спільноту або, зрештою, спонтанно самоорганізована, навіть самоназвана.

Чим відрізняється соціальна експертиза від наукової, інженерно-технічної, медичної, судової та інших видів експертиз? По-перше, будь-яка програма чи проект, навіть суто інженерно-технологічного характеру, мають соціальні наслідки їх реалізації.

Соціальна експертиза – це експертна процедура оцінки, аналізу та прогнозу соціальних аспектів будь-якої ситуації, оцінка, аналіз і прогноз соціальних наслідків програм і проектів, що розробляються та впроваджуються, а також рекомендації щодо запобігання або подолання негативних наслідків.

Соціальна експертиза – це специфічний діалог між замовниками і експертами, у процесі якого здійснюється уточнення, поглиблення знань про об'єкт та чинники, які впливають на нього.

Соціальна експертиза має забезпечити гармонізацію соціальних відносин, викорінення соціальних конфліктів.

Соціальна експертиза – це не арбітраж, а процес більш широкого осмислення об'єкта експертизи.

Соціальна експертиза звичайно здійснюється в умовах неповної інформації про проект, а отже, і про наслідки його втілення. Водночас вона повинна враховувати всі аспекти проекту: правові, організаційно-адміністративні, екологічні, інженерно-технічні тощо. Соціальну експертизу належить розпочинати з початком розробки проекту і супроводжувати об'єкт експертизи на всіх етапах проектування.

Соціальна експертиза – це оцінка проекту соціокультурних знань колегією експертів, що складається з етнологів, антропологів, психологів, культурологів, соціологів тощо. Тим самим осмислення об'єкта поширюється на соціокультурну сферу, акценти проектування зміщуються в бік якісних соціокультурних критеріїв, що безпосередньо пов'язано з виживанням людства.

Позитивом методу є: а) невелика група експертів (20-30 чол.) за досить короткий термін надає кваліфіковану оцінку; б) група експертів може визначити напрямки вирішення проблеми; в) експерти формулюють прогноз перебігу дії, явища, процесу. *Процедура* проведення експертного опитування складається з трьох етапів: 1) підбір експертів; 2) проведення опитування експертів; 3) обробка та аналіз експертних оцінок. Важливу роль у проведенні експертизи соціальних проблем відповідають такі *риски експерта*, як аналітичність, широта мислення, самокритичність, конструктивність, прагматичність та евристичність. Це дозволяє експертові впорядковувати фактори впливу за допомогою таких способів, як ранжування, оцінка явища за шкалою, послідовне порівняння та парне порівняння. Судження експертів – це результат інтуїтивно-логічного аналізу з використанням їхнього професійного та соціального досвіду. Сьогодні найперспективнішими з проблематики експертного аналізу є соціологічні дослідження в галузі пізнавальної (когнітивної) інженерії, пов'язані з розробкою та створенням комп'ютерних „експертних систем”, які, як свідчить практика, дають змогу використовувати знання експертів для оперативного та ефективного розв'язання соціальних та науково-технічних завдань. Для цього соціологи повинні оволодіти новими методами та навичками роботи з комп'ютерними програмами, здобувши відповідні знання з математичної статистики. Зазначимо, що експертні опитування дозволяють отримувати не лише первинну інформацію, але й ефективно вирішувати дослідницькі завдання в царині прийняття рішень. Результати експертних опитувань також використовуються для побудови аналітичних, евристичних та ігрових моделей. Звичайно, досить ефективним способом вирішення дослідницьких завдань є використання експертних опитувань разом з іншими методами соціологічного дослідження.

5.5. Біографічний метод

Біографічний метод у соціології – сукупність технік збору та аналізу особистих документів, які містять повідомлення людей про їх участь у різних подіях та процесах. Обирається принцип, згідно з яким поведінку людей слід досліджувати і розуміти, виходячи з їх власної суб'єктивної перспективи. Цей принцип включає використання як основного джерела збору інформації структурованого дослідницького інструментарію, що підказує респонденту певну форму відповіді. Дослідник може заохочувати появу особистих документів (прохання написати автобіографію, спогади, дати інтерв'ю) або використати ті, що вже існують (попросити для аналізу листи, щоденники, альбоми родинної хроніки, мемуари тощо).

Біографічні дослідження спрямовані на пошук типового стосовно індивідуальних та групових ситуацій, зв'язків між індивідуальними біографіями та значними подіями суспільного життя. Посилюється інтерес до способів конструювання індивідом біографії, розробляється техніка мінімізації впливу на нього ситуації дослідження. Так, набувають поширення конкурси мемуарів серед різних соціальних груп населення як нова соціокультурна традиція в суспільстві. З іншого боку, популярність біографічного методу зменшується, він відіграє лише ілюстративну роль.

Подальший розвиток біографічного методу полягає у використанні методів семантичного й соціолінгвістичного аналізу при проведенні вільних біографічних інтерв'ю.

Література

1. Андреевков В.Г. Сотникова Г.Н. Телефонное интервью. – М.: Наука, 1989.
2. Большой толковый словарь. (COLLINS). – М.: BERE-ACT, 1999. – Т.2.
3. Бутенко И.А. Анкетный опрос как общение социолога с респондентом. – М.: Наука, 1989.
4. Волович В.И. Надежность информации в социологическом исследовании. – К.: Наук.думка, 1974.
5. Гласс Дж., Стенли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии. – М.: Прогресс, 1976.
6. Гречихин Г.Л. Лекции по методике и технике социологических исследований. – М.: Изд-во МГУ, 1988.
7. Давыдюк Г.П. Прикладная социология. – Минск: Высшейш.шк., 1979.
8. Докторов Б.З. О надежности измерения в социологических исследованиях. – Л.: Наука, 1979.
9. Здравомыслов А.Г. Методология и процедуры социологических

- исследований. – М.: Мысль, 1969.
10. Как провести социологическое исследование / Под ред. М.К.Горшкова, Ф.Э.Шереги. – М.: Политиздат, 1990.
 11. Кокрен У. Методы выборочного исследования. – М.: Прогресс, 1976.
 12. Математические методы анализа и интерпретации социологических данных. – М.: Наука, 1989.
 13. Морено Дж. Социометрия. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958.
 14. Ноэль Э. Массовые опросы: введение в методику демоскопии. – М.: Прогресс, 1978.
 15. Паниотто В.И. Качество социологической информации (методы оценки и процедура обеспечения). – К.: Наук. Думка, 1986.
 16. Паниотто В.И., Максименко В.С. Количественные методы в социологических исследованиях. – К.: Наук. Думка, 1982.
 17. Панина Н.В. Технологія соціологічного дослідження: Курс лекцій. – К.: Наук. Думка, 1996. – 232 с.
 18. Рабочая книга социолога. – М.: Наука, 1983.
 19. Рукавишников В.О., Паниотто В.И., Чурилов Н.Н. Опросы населения. – М.: Наука, 1984.
 20. Савельев В.П. Методичні рекомендації до вивчення теми „Методологія і методика соціологічних досліджень”. – К., 1990. – 20 с.
 21. Саганенко Г.И. Надежность результатов социологических исследований. – Л.: Наука, 1983.
 22. Современная западная социология: Словарь. – М.: Политиздат, 1990.
 23. Социологический энциклопедический словарь / Под ред. Г.В.Осипова. – М., 1998.
 24. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / За ред. В.І.Воловича. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1998.
 25. Статистические методы анализа информации в социологических исследованиях. – М.: Наука, 1979.
 26. Типология и классификация в социологических исследованиях. – М.: Наука, 1982.
 27. Чурилов Н.Н. Проектирование выборочного социологического исследования. – К.: Наук. думка, 1986.
 28. Экспертные оценки в социологических исследованиях. – К.: Наук.думка, 1990.
 29. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. – М.: Наука, 1986.
 30. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. – М.: Наука, 1998.

РОЗДІЛ 6.

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕМПІРИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Вибір методів статистичного аналізу визначається, звичайно, двома основними передумовами:

1. Характером отриманих даних (форма емпіричної інформації, яка зафіксована в анкетах, бланках інтерв'ю);
2. Видом обробки емпіричної інформації (звіт про проведене соціологічне дослідження, наукова стаття, інформація для засобів масової комунікації тощо). У цілому існують два найважливіші типи методів статистичного аналізу, призначені для розв'язання основних дослідницьких завдань: 1) представлення (опис) даних; 2) вимір зв'язків та залежностей між даними.

Вибір конкретної процедури статистичного аналізу даних за результатами соціологічного дослідження залежить від типу *шкали* – номінальна, порядкова, рангова, інтервальна, метрична, – яка характеризує міру вираженості дискретності – неперервності досліджуваної ознаки.

На думку Н.В.Паніної, розпочинаючи вибір статистичних методів, соціолог повинен:

- 1) визначити рівень аналізу, який він буде проводити (описовий, пояснювальний), керуючись формою кінцевого продукту (підсумкового документа за результатами дослідження);
- 2) обрати конкретні статистичні процедури щодо кожного пункту анкети, керуючись типом шкали, яку презентує структура відповідей на поставлене в анкеті запитання.

Узагальнення даних розпочинається з процесу формування ряду розподілень, що має вигляд відповідно оформленого запису підрахунку кількості респондентів, які вказали на той чи інший варіант відповіді на поставлене в анкеті запитання. Узагальнені дані по кожному пункту анкети мають назву „змінні” у контексті статистичного аналізу. Соціолог може проводити аналіз кожної окремо взятої змінної; може проводити аналіз двох змінних і більше та показувати зв'язок між ними. Коли дослідник аналізує результати відповідей на одне, окремо взяте запитання анкети, такий вид аналізу має назву *одновимірний*, коли включає до аналізу дві змінні і встановлює характер зв'язку між ними, такий вид аналізу має назву *двовимірний*, коли встановлюється характер зв'язків між кількома змінними, такий вид аналізу має назву *багатовимірний*.

Насамперед відповіді на запитання анкети зазначаються числами, що є процесом кодування. Загалом, усі процеси обробки отриманої в соціологічному дослідженні інформації здійснюються лише за допомогою конкретних чисел або визначених відсотків. Після завершення підрахунків соціолог прямує зворотним шляхом від чисел до показників та понять, числа ідентифікуються та встановлюється їх зміст. Кожне запитання в анкеті кодується, таким способом символізується індивідуальна інформація, яка зафіксована в анкеті конкретного респондента. У дослідженнях, які мають обсяг вибірки до 100-200 респондентів, результати первинної обробки можуть здійснюватися як у „ручному” режимі, так і за допомогою математичних програм „ОСА” та „ОСА-2”.

Для зручності можна запропонувати найпростішу систему кодування. Кожній альтернативній відповіді на запитання в анкеті приписується число за порядком, розпочинаючи з нуля.

Наприклад:

1. Чи знайомі Ви з рішенням Верховної Ради України про проведення референдуму стосовно вступу до НАТО?

- 001 так, добре поінформований;
- 002 задовільно поінформований;
- 003 ні, не знаю.

Таким чином, заповнення анкети збігається з кодуванням. Відповіді на запитання, які підкреслив (обвів кружечком) респондент, переносяться на кодувальну таблицю, яка кодується таким способом, як і анкета, за допомогою подібних чисел. Кожна кодувальна таблиця (картка) шифрується, вона повинна відповідати всім параметрам заповненої анкети і мати такий самий номер, як і анкета. Потім кодувальні таблиці (картки) обробляються окремо. Варто зазначити, що пропущені відповіді в анкеті не обробляються, і такі анкети підлягають вилученню з масиву.

При обробці без ПК здійснюється „ручна” обробка за допомогою простого одномірного чи двомірного аналізу.

Наприклад: запитання анкети № 13.

2. Як Ви вважаєте, чи посилюється в молодіжному середовищі соціально-психологічне напруження?

- 080 так, посилюється;
- 081 залишається без змін;
- 082 напруження зменшується;
- 083 важко відповісти однозначно.

Таблиця до запитання 2 (вибірка 100 респондентів)

Код	Сума відповідей	% відповідей
080	47	47%
081	23	23%
082	18	18%
083	12	12%
Сума	100	100%

Таблиця заповнюється в процесі перегляду анкети шляхом перенесення відповідей щодо кожної позиції. Якщо запитання підраховується по всьому масиву – це одномірний аналіз. Якщо аналізуються окремо відповіді юнаків та дівчат, це - спроба двомірного аналізу.

Наприклад:

3. Яким чином Ви поінформовані стосовно впровадження у ВНЗ кредитно-модульної системи навчання (КМС)?

- 001 добре поінформований;
- 002 задовільно поінформований;
- 003 не поінформований.

4. На якому факультеті ВНЗ Ви навчаєтесь?

- 149 студент фізико-технологічного ф-ту;
- 150 студент художньо-педагогічного ф-ту;
- 151 студент ф-ту музичної творчості.

Коди	001	002	003	Сума	% відповідей
149				68	68%
150				14	14%
151				18	18%
Сума	65	32	3	100	100%
%	65%	32%	3%	100	

Комбінації з такими показниками репрезентують кількісні параметри соціальних взаємозв'язів та вплив чинників на явища, що становлять дослідницький інтерес. Комбінації показників визначаються відповідно до завдань та гіпотези дослідження. Відповідні розподілення показників слугують підґрунтям для визначення інших характеристик (середніх величин, тісноти зв'язків між показниками, питомої „ваги” джерела інформації в контексті інших тощо). При обробці відкритих запитань потрібно їх класифікувати та закодувати. Такі відповіді групують в окремі категорії відповідно до завдань дослідження. Між тим певна частина інформації при кодуванні відповідей на відкриті запитання

втрачається, але зберігається колорит та здійснюється і фіксується безпосередня реакція респондента на явища, які досліджуються. Досить вагомим елементом у відображенні статистичних даних дослідження є їх *графічна інтерпретація*. Звичайно, досить цікавим методом графічної інтерпретації отриманих статистичних результатів досліджень є побудова гістограм та полігонів розподілень.

Більш докладний опис математичних засад статистичних процедур, а також математичних викладень одержання основних формул розрахунків і відповідних коефіцієнтів можна отримати у спеціальній літературі, яка пропонується в додатках посібника.

При підготовці емпіричних матеріалів до конкретного статистичного групування важливою є їх систематизація та групування за певними параметрами. Для цього потрібно розглянути процедуру розробки показників, індикаторів і відповідну методику цього процесу.

6.1. Формування системи показників та індикаторів у соціологічному дослідженні проблем молоді

Молоде покоління в усі часи становлення суспільства було найбільш незахищеною та вразливою спільнотою. На нього завжди покладали великі надії в царинах освіти, науки, мистецтва, літератури тощо. З іншого боку, молодь завжди була, є і буде важливим суб'єктом та об'єктом процесів трансформації суспільних інституцій. Тому вивчення та аналіз умов, способів і механізмів формування та реалізації невичерпного духовно-творчого потенціалу молодої людини – надзвичайно актуальне питання сьогодення, що дозволяє в свою чергу визначити шляхи вдосконалення діяльності соціальних інститутів виховання в сфері навчання, пізнання, спілкування та відпочинку [1]. *Потенціал* молодої особи потрібно розглядати як інтегровані показники рівня формування та реалізації генетичних, фізіологічних, інтелектуальних, психологічних, соціальних та інформаційних елементів структури індивіда. На жаль, науковці дуже часто пов'язують потенціал особистості лише із біоенергетичними характеристиками діяльності індивіда в соціально-психологічному середовищі.

Реалізація потенціалу індивіда може відбуватися в такій послідовності: самопізнання власних ресурсів та можливостей – самопізнання сили потенціалу – самопізнання себе як носія надбань цивілізації – самопізнання шляхів реалізації власних здібностей, умінь, навиків у поєднанні із соціальним потенціалом суспільства в контексті розбудови незалежної демократичної держави.

Разом з тим, потенціал особистості – це субстанція, котра спонукає

індивіда до конкретних дій, учинків, актів соціально-культурної творчості. Варто зазначити, що універсальною детермінантою поведінки та діяльності молоді є механізми редукції психічного напруження, що суб'єктивно може сприйматися як потяг до предмета потреби з певним позитивним емоційним підґрунтям або як відмова від такого предмета з певним негативним емоційним станом у разі його невідповідності потребі [2].

Характерно, що агресивна експансія зразків інших культур, репрезентація аморальності та бездуховності в поведінці героїв кіно та телебачення викликає сьогодні реальну загрозу руйнування невичерпного духовно-творчого потенціалу молоді. Тому потрібно створювати антиентропійні механізми творення та освоєння матеріальних та духовних цінностей сучасною молоддю особою.

Важливим чинником реалізації власного досвіду, знань, умінь та навичок молоді виступає науково обґрунтована потужна діяльність соціальних інститутів, які створюють належні умови для здійснення соціалізації та адаптації молоді особи в новому, досить неоднозначному світі інших моральних цінностей. Тому від гармонійного поєднання та врегульованої взаємодії сім'ї, навчальних закладів, засобів масової інформації та молодіжних недержавних організацій повною мірою залежить кінцевий результат духовно-творчої самореалізації молоді [3].

Водночас, трансформація суспільних відносин відбувається як результат впливу нововведень на традиційні структури соціального, психологічного, культурологічного та демографічного характеру. Змінюються всі царини суспільного життя: економічна, соціальна, політична, культурологічна. Але глибина і зовнішній вияв цих зрушень у різних сферах різні.

Отже, першочергової ваги як для державних, громадських та інших соціальних інституцій, так і для молодіжних організацій як посередників, медіаторів між молодіжною спільнотою та різними соціальними інституціями, які за своїм призначенням повинні регулювати ці взаємини, набуває ініціювання найефективнішого включення молодих людей у державотворчі, соціально-економічні та культуротворчі процеси. Варто згадати думки В.О.Сухомлинського щодо необхідності формування „громадянського бачення світу” як живої плоти і крові моральності [4].

Потрібно зазначити, що небезпечним чинником у реалізації політики еволюційного реформаторства, забезпечення рівноваги, стійкого балансу різних соціально-політичних сил, зокрема в кожному окремому соціумі, може стати нинішній аморфний, незавершений стан політичної самоідентифікації та структуризації молодіжного середовища, яке перебуває на перехідному етапі пошуку свого місця в процесах державотворення, розбудови "власного поля" для самоствердження та реалізації потенціалу [5]. На жаль, відсутність значних, ефективних

результатів розвитку суспільства викликає в молодіжному середовищі розчарування, невпевненість та страх перед майбутнім. Унаслідок цього зростає соціально-психологічна напруженість, відбувається ескалація надзвичайно потужного негативного потенціалу. Разом з тим задоволення потреб суб'єктів суспільних відносин через освоєння чи творення матеріальних і духовних цінностей середовища становить „антиентропійний процес творення техногенно-культурних структур” суспільства [6]. Імовірно, що зі зламом колишньої ідеологічної системи, домінування моністичної та уніфікованої моделі молодіжного руху в масовій молодіжній свідомості більш усталеного характеру набувають установки не пов'язувати реалізації своїх різнобічних інтересів із жодним громадським рухом, політичною партією, об'єднанням та іншими соціальними інститутами: точніше сказати, формується психологічна диспозиція на індивідуальні схеми виживання та вирішення власних проблем завдяки ініціативі й підприємницькій активності [7].

На жаль, продовження функціонування в українському суспільстві перехідної доби патерналістської моделі формування взаємин держави із молодіжними та громадськими організаціями є цілком обумовленим явищем [8]. Унаслідок відсутності належної підтримки молоді формції з боку держави перманентно посилюється її залежність від різних політичних, економічних, комерційних та інших структур, що змушує її шукати вихід зі скрутного становища.

Розвиток теорії та практики соціально-педагогічних, соціально-психологічних та соціологічних досліджень стримується, часто-густо, відсутністю науково обгрунтованої концепції становлення та розвитку духовно-творчого потенціалу особистості, а також хаотичним запозиченням методологій і теорій з інших галузей наукового пізнання, які недостатньо проаналізовані щодо адекватності їх використання у вивченні молодіжних проблем.

Водночас використання інноваційних дослідницьких технологій у процесі вивчення та аналізу нових парадигм життєдіяльності молоді людини завжди корисне, але не завжди успішне та результативне.

Важливою умовою в науковому аналізі соціальних проблем молоді виступає практика проведення систематичних, глибоких та широкомасштабних соціальних досліджень мотивації навчання, професійної підготовки, психологічної готовності до ринкових перетворень, а також вивчення глибинних, історичних передумов формування потенціалу української молоді в конкретному соціальному часі та просторі.

Створення та впровадження *соціального моніторингу* в діяльність навчальних закладів та установ, державних інституцій молодіжного спрямування, здійснення діагностики екологічних, економічних, соці-

альних та психологічних проблем дозволяє досить оперативно вносити корективи у виховний процес, підвищувати активність студентської молоді в процесах спілкування, пізнання, естетично та інформаційно насиченого дозвілля тощо.

Зважаючи на досить складну та неоднозначну ситуацію в молодіжному середовищі, потрібно визначити його основні характеристики та відмінності від інших соціально-демографічних груп суспільства.

У науковій літературі розглядаються різні дефініції поняття „молодь”. Воно часто вживається у контексті „молодіжна політика”, „молодіжна культура”, „молодіжні запити, потреби та інтереси”, „молодіжна мода” тощо. У цьому випадку потрібно окреслити вікові, фізіологічні, психологічні, соціальні, інтелектуальні та інші ознаки специфічної спільноти суспільства – „молодь”.

У різних галузях науки пропонуються досить неоднозначні визначення іманентних ознак даної демографічної групи, яка репрезентує також усі інші характеристики, риси, якості та тенденції, які наявні в суспільстві.

Визначення вікових та інших параметрів поняття „молодь” необхідно для того, щоб мати уявлення в суспільстві щодо обсягу трудових ресурсів, знати питому вагу економічно активного населення, обсяг грошових та матеріальних затрат у царині молодіжної політики, рівень інтелектуальних зусиль, які потрібні для виховання учнів, студентів та підготовки спеціалістів, бакалаврів, магістрів у системі освіти, а також знати кількість молодіжного населення, яке має надію в майбутньому на певні пільги, кредити, дивіденди.

Дослідження вікових меж молоді дозволяє мати чітке уявлення про психологічні та інтелектуальні проблеми молоді, а також про ефективність молодіжних інституцій у їх вирішенні, знати масштаби та зміст програм і планів молодіжної політики, грошових та матеріально-технічних засобів, які виділяються державою для цієї політики. Відомо, що ці затрати визначаються не лише гостротою тих чи інших проблем молоді, але й співвідношенням молоді у структурі всього населення країни. Адже, виходячи із кількості молоді, оцінюється також творчий, інноваційний потенціал, який має підростаюче покоління, та відзначається його роль у житті суспільства. Особлива роль знання про вікові межі дозволяє уникнути „конфлікту поколінь”, який завжди наявний у життєдіяльності суспільства [9].

Так, демографи вважають, що нижня межа молодого покоління пов’язана з процесом статевого дозрівання, закінченням загальноосвітньої школи та початком здобуття спеціальності в процесі професійного навчання [10].

Найвища межа визначається юридичним повноліттям, закінченням

професійної освіти, узяттям шлюбу, досягненням економічної самостійності, матеріальної незалежності від батьків, завершенням формування особистості, виконанням ролей на засадах соціального та професійного статусу [11].

Разом з тим дослідники молодіжних проблем по-різному тлумачать параметри меж молодого покоління тому, що визначені критерії мають варіативний характер, а процеси адаптації, соціалізації, інтеріоризації, акселерації тощо, які вони аналізують, закінчуються в різний соціальний час і мають регіональні та соціокультурні відмінності.

Молодь є найбільшою динамічною групою, за рахунок якої відбувається відтворення всіх соціальних спільнот суспільства. Тобто молодь як соціально-демографічна категорія виступає об'єктом та суб'єктом соціальних процесів держави.

У сучасному суспільстві відбуваються досить потужні зміни, які повною мірою впливають і на молодь. Оскільки ці зміни набувають поширення у всіх галузях соціального життя, з часом вони будуть зростати все більше й більше. Особливо активно такі трансформації можуть відбуватися в царині молодіжного середовища. Тому дедалі більшої ваги набуває потреба вивчення цих особливостей у попередніх поколіннях. Здобувши знання про минулі покоління за допомогою генетичного методу, можна здійснити побудову контурів майбутніх змін у молодіжному середовищі.

Соціологічні дослідження, які проводяться в українському соціумі, дозволяють визначити тенденції безпосередніх зв'язків між загальноосвітнім рівнем молоді та такою соціальною рисою, як потреба в творчості. Адже встановлено, що зі зростанням рівня освіченості молоді відбуваються якісні зміни в соціальних орієнтаціях на творчі умови роботи, зберігаючи водночас перші позиції економічного та матеріального характеру в рейтингу цінностей. Особливо помітна така тенденція серед першокурсників, які більше налаштовані на освітні процеси, які наповнені творчістю, евристичністю та креативністю, що згодом переростає в поміркований прагматизм та раціоналізм при виборі способу професійної діяльності.

У той же час можна помітити, що студенти перших курсів не можуть повною мірою задовольнити власний творчий потенціал унаслідок відсутності належного соціального досвіду, тому серед них набувають поширення настрої розгубленості та невпевненості.

З іншого боку, серед випускників ВНЗ поширюються тенденції звичайного прагматизму та посиленої критичності до процесу отримання знань, умінь та навичок. На старших курсах збільшується кількість працюючих та одружених, тому питома вага поля романтизму, ейфорії, яка була сформована на перших курсах навчання, поступово зменшується на користь „практицизму” та „цілераціональності.”

Однак потреба у творчому характері навчання не зменшує серед молодіжного середовища мотивації творчого ставлення до інших видів робіт. Зрозуміло, що в гуманітарних ВНЗ це досить важливо й можливо, у технічних – можливостей та необхідності набагато менше.

Так, у 20-30-х роках минулого століття розпочалися соціологічні дослідження, результати яких були опубліковані в джерелах першого етапу у вивченні молоді як соціальної спільноти. Зрозуміло, що ці праці мають характер „ідеологічних конструкцій”, але для історико-генетичного аналізу та порівняння підходів та кутів зору у вивченні проблем молоді їх потрібно розглядати й неупереджено аналізувати.

Так, однією із перших спроб узагальнити досвід проведення конкретно-соціологічних досліджень проблем молоді була праця Л.М.Дробижевої „Історія і соціологія” [12]. У цій праці пропонувалися лише підходи до проблем молоді на відміну від їх глибокого аналізу. У праці В.Г.Мордковича був запропонований порівняльний аналіз суспільно-політичної активності молоді 1929 та 1966 років [13]. У наступних роках розроблялися проблеми колгоспної молоді та молодих робітників промислових підприємств Свердловська [14].

Одна із наступних спроб продовження вивчення молоді як специфічної соціальної спільноти та структурного компонента суспільства була здійснена на Всесоюзній науково-теоретичній конференції „Молодь і соціалізм” у 1967 році, потім на II Всесоюзній конференції „Зміна соціальної структури суспільства”, яка відбулася в Свердловську в 1974 році і на якій працювала спеціальна „молодіжна” секція „Молодь як суспільна група”. Тут було запропоновано для ознайомлення 40 доповідей та повідомлень [15].

В.Н.Боряз, аналізуючи джерела, в яких розглядалися проблеми молоді, зазначав, що впродовж 1953-1970 рр. з проблем соціології молоді було опубліковано 1984 праці, із них 339, або 16,4%, були присвячені соціології праці молоді [16].

У бібліографічному довіднику „Соціологічні дослідження процесів змін соціальної структури...”, який охопив публікації 1966-1972 рр., із 1743 назв праць близько 20% були присвячені проблемам молоді. Серед них потрібно зазначити монографії Л.Когана, Л.Ананіча, Л.Бляхмана, Т.Богданової, які були спрямовані на аналіз різних аспектів соціальних характеристик робочої молоді [17].

До праць, у яких розглядалися проблеми створення соціального портрета молодого робітника, можна віднести книгу Л.Н.Когана та В.А.Полянничко „Молодой рабочий и культура” [18]. Автори книги на основі результатів соціологічних досліджень, які були проведені на Уралі, аналізували теоретичні та практичні проблеми культурного розвитку робочої молоді та шляхи їх оптимізації.

Разом з тим, у результаті певної „локальності” досліджень можна було помітити деяку „загальність”, що не дозволяло порівнювати стан молодіжних проблем у різних регіонах на тлі відсутності теоретико-методологічних засад. У багатьох працях при розгляді молодіжних проблем відбувалася звичайна їх констатація, без належного методологічного та теоретичного аналізу. Соціальна активність та соціальна діяльність розглядалися однобоко, не було достатньої єдності в розгляді основних форм та видів соціальної активності [19].

У працях наголошувалося лише на двох формах активності – трудової та суспільно-політичної, досить обмежено розглядалися такі форми активності, як пізнавальна, активність у галузі освіти, культури, побуту тощо. Навіть система об’єктивних та суб’єктивних показників була розроблена досить поверхово [20].

Помітним явищем у соціології молоді було дослідження „Социальный облик рабочей молодежи: По материалам социологических исследований 1936 и 1972 годов”. У монографії була здійснена спроба використати не лише методики суміжних суспільних наук, але й новітні на той час засоби переробки отриманої інформації, за допомогою якої були зафіксовані події в молодіжному середовищі 30-х та кінця 60-х і початку 70-х років. Ця праця мала історико-комплексний характер, у ній була здійснена спроба аналізу суспільно-політичних, професійно-виробничих, соціальних, демографічних та культурологічних змін серед молоді. Зрозуміло, що соціологічне дослідження тих років базувалося на класовому, конкретно-історичному принципах та єдності теорії і практики [21]. Але основним підходом був генетичний, який передбачав аналіз сучасних проблем того періоду та форм життєдіяльності молоді попередніх історичних етапів.

У дослідженнях проблем молоді вивчаються різні за специфікою формальні й неформальні групи, етнічні й територіальні, професійні та кваліфікаційні спільноти. Одиницею соціологічного аналізу в таких дослідженнях виступає окрема особистість, її мотиви поведінки, запити, потреби, ціннісні орієнтації й установки. Одночасно вона виступає безпосереднім джерелом інформації, з одного боку, як певна деперсоніфікована особистість, а з іншого, як повноцінний представник конкретної спільноти в соціальному часі та просторі.

У соціологічних дослідженнях також здійснюється аналіз характерних рис та особливостей конкретних спільнот та груп населення, які працюють у різних галузях народного господарства, що відбираються для аналізу на основі різних критеріїв і показників. Це можуть бути багатодітні сім’ї, довгожителі, слухачі радіопередач, телеглядачі, представники аудиторії театру, кіно, особи, які здійснили дії девіантної поведінки тощо. У даному випадку виникає потреба отримати такі

показники, які б давали змогу охопити якомога більше ознак, характеристик та рис конкретної групи, яка підлягає вивченню.

Специфіка створення таких показників проявляється в тому, що вони в кінцевому результаті репрезентують кількісні та якісні характеристики респондентів. Ці показники можуть слугувати основою для вимірювання й використання в математичній обробці емпіричної інформації за допомогою таких методів, як дисперсійний, кластерний та факторний аналіз і встановлення коефіцієнтів кореляції між змінними соціальних процесів та явищ.

Разом з тим певною складністю в соціальних дослідженнях є подвійний характер вивчення респондента, коли він аналізується в контексті конкретного носія особистісних та соціальних рис, тобто як „особистість” та „індивід”.

Варто зазначити, що особистість можна репрезентувати як інтегральну цілісність біогенних, психологічних та соціокультурних її характеристик [22]. Водночас особистість виступає реальним носієм усіх соціально-значущих рис та відносин суспільства, у просторі якого вона здійснює власну життєдіяльність. Соціолог, психолог чи соціальний педагог визначає загальні, повторювані, стійкі ознаки, основні тенденції розвитку особистості, які певною мірою дають загальні характеристики її соціально важливих рис та соціальних відносин у конкретно-історичній та соціально-економічній ситуації.

Особистість є також носієм інтегрованої сукупності соціально важливих рис і соціальних відносин, які мають пріоритети в суспільстві. Такими соціальними рисами можуть бути рівень освіти, економічний, соціальний та професійний статус, приналежність її до певної конфесії тощо.

З іншого боку, у дослідженнях використовуються показники, які репрезентують відмінності респондентів за статтю, віком, місцем та датою народження, сімейним станом, наявністю дітей, особливостями території помешкання, соціальним статусом, мобільністю тощо.

Варто зазначити, що у вивченні проблем молоді дослідник фіксує ознаки молоді особи у площині багатогранності й багатовекторності соціуму, території та ситуації. Водночас такі показники повинні мати цілісний характер при отриманні об'єктивної та повноцінної інформації. Така система показників повинна бути потужно обґрунтована і давати інтегроване уявлення про респондента як носія багатьох рис та ознак суспільної групи в конкретній соціальній ситуації.

Між тим у дослідженнях досить часто виникають ситуації неоднозначності тлумачення окремих галузей функціонування спільнот, специфіки, напрямку й важливості їх у житті груп та індивідів. Внаслідок цього виникає еkleктична картина випадково вибраних показників

життєдіяльності спільноти чи окремої особистості, яка, зрозуміло, репрезентує деформовану реальність.

З іншого боку, у дослідженнях проблем молоді особистість виступає і як одиниця спостереження та як джерело інформації. Такий „дуалізм” вимагає використання системи показників, які презентують особистість у цілісності та сукупності різних елементів діагностичних процедур та етапів. Тим більше, що при збиранні емпіричної інформації відбувається безпосереднє спілкування між дослідником та особистістю, внаслідок чого дослідник визначає та фіксує її ознаки й характеристики, які потім при обробці отриманої інформації втрачають особистісний характер. Як результат, відбувається деперсоніфікація особистісних рис та відмінностей, тобто втрачається досить цікава персоніфікована інформація.

Певною компенсацією у збереженні особистісних рис та ознак виступає таксономічний підхід, який дозволяє вже на першій стадії обробки емпіричної інформації зберегти цілісність соціально-психологічного портрета особистості, її дієвість та репрезентативність основних ознак завдяки об'єднанню респондентів у визначені цим методом групи.

У вивченні такої динамічної та специфічної когорти, як молодь, виникає також необхідність фіксації різних ознак та рис, з одного боку, та порівняння їх типологічних характеристик між собою в адекватному дослідницькому полі. Це вимагає використання системи показників, яка давала б можливість зіставлення, порівняння та обґрунтованої екстраполяції отриманих результатів в інших вимірах молодіжного середовища. Така **система показників** може мати **блоки**:

1. Блок відносно стабільних показників та незалежних від конкретної ситуації, які фіксують іманентні ознаки спільнот та груп. Це можуть бути блоки характеристик розвитку особистості – біопсихологічні, соціально-демографічні, а також індикатори рівня матеріально-побутових умов життєдіяльності.

1.1. До біопсихологічних показників можна віднести антропометричні, фізіологічні, психологічні та соціально-психологічні характеристики, які мають генетичну природу, є результатом процесів соціалізації та виховання в конкретних умовах і можуть видозмінюватися лише під впливом вікових параметрів.

1.2. Соціально-демографічні показники фіксують сукупність об'єктивних та відносно стабільних ознак людини, які в основному визначають її спосіб життя та специфіку різних видів діяльності. Це можуть бути показники віку, статі, освіти, сімейного становища, національності, конфесійної приналежності, місця проживання та соціального статусу (приписаного або здобутого), індикатори соціально-

професійного та кваліфікаційного характеру.

1.3. До блоку показників соціального середовища належать індикатори освіти, професії й національності батьків, місце народження молодшої особи, населеного пункту, де проходило дитинство та юність особистості, структура її сім'ї, кількість братів та сестер, мова сімейного спілкування.

1.4. Матеріально-побутові умови фіксуються за допомогою показників життєвих умов особи, прибутку та заробітної плати її та членів сім'ї, забезпеченість матеріальними засобами довготривалого користування. Показники такого блоку входять до системи індикаторів як найменш стабільні та варіативні у відповідності до соціально-економічної та суспільно-політичної ситуації та мають залежність від активності, цілеспрямованості й рівня потреб молодшої особи, яка виступає об'єктом дослідження.

2. Блок показників, які репрезентують різні аспекти думок, надій та сподівань, а також умови соціального середовища, зокрема результати та досягнення респондентів у царині матеріальної та духовної культури.

Така система показників повинна мати надзвичайну варіативність тому, що умови життєдіяльності особистості змінюються, динамічно трансформуються нормативні моделі та ціннісні орієнтації. Тут можуть бути створені блоки, які дозволяють констатувати соціальну та політичну активність молоді та її діяльність у галузі вільного часу.

2.1. **Блок показників**, які об'єктивно відображають статусні позиції особи в конкретному колективі, умови та можливість соціальної мобільності (кар'єри) та соціальних переміщень у горизонтальній та вертикальній площині соціуму.

2.2. Суб'єктивні характеристики – ціннісні орієнтації, установки та конкретні умови диспозиції особистості в конкретному соціальному часі та просторі.

2.3. Блок об'єктивних та суб'єктивних показників діяльності молодшої особи в царині вільного часу і дозвілля відповідно до рівня сформованих її потреб та інтересів.

Разом з тим варто зазначити, що визначені блоки показників можуть мати як залежні, так і незалежні характеристики.

Перший запропонований блок показників може виконувати роль незалежних змінних і створює відображення соціального фону суспільства, або певного рівня напруженості соціально-психологічного поля життєдіяльності особистості.

Друга група складається з показників, які відіграють роль залежних змінних та які становлять особливий інтерес для дослідників.

У цілому об'єктивне та адекватне відображення рівня сформованих запитів, потреб, інтересів та особливостей формування духовно-творчого

потенціалу особистості в реальному соціальному просторі та часі можливе лише за умови створення системи показників. Така система показників фіксує не лише досягнення особистості в царині науки, освіти, культури, але й відображає іманентні характеристики сімейного середовища, його родоводу, умов життєдіяльності у всіх галузях соціальної практики. Лише в діалектичній єдності та взаємозалежності визначених блоків можливо здійснити об'єктивну діагностику та ідентифікацію становлення, функціонування та розвитку невичерпного духовно-творчого потенціалу особистості.

Досить принциповим питанням є діагностика соціально-демографічних ознак молоді та фіксація їх у практичній площині. Для об'єктивного відображення можна запропонувати такі **блоки показників**:

1. Показники, які відображають досить стійкі характеристики – стать, національність, соціальне походження та родовід особистості.

2. Індикатори, які фіксують приналежність особистості до соціальної та професійно-кваліфікаційної спільноти, її освіта, рід занять, сімейний стан, місце проживання.

3. Показник віку особистості як параметр стабільності впродовж певного періоду (одного року) може перебувати в системі координат середньої межі тривалості життя конкретної когорти в країні, регіоні та населеного пункту.

Існують певні складнощі при визначенні параметрів віку. Так, серед юнаків помітні тенденції перебільшення років власної „дорослості” та зменшення їх реального стану серед 20 – річних дівчат. З іншого боку, набуває поширення тенденція акумуляції, тобто заокруглення років, особливо таких, які закінчуються на „0” або на „5” [23]. У наших дослідженнях серед студентських колективів були зафіксовані певні тенденції „зменшення” віку серед „неодружених” дівчат старших курсів та збільшення на „0,5” – „1” рік серед студентів-юнаків перших курсів.

У соціальних дослідженнях виникає потреба зіставлення різних вікових груп для порівняння конкретних характеристик та окремих демографічних параметрів, особливо в побудові класифікації етапів життєдіяльності та групування їх за подібністю вікових меж на окремі групи. Водночас у здійсненні соціологічних та соціально-педагогічних досліджень розподіл за віковими інтервалами вибіркової сукупності часто здійснюється без належного обґрунтування, що ускладнює порівняння та співставлення характеристик предмета наукового пошуку.

Отже, виникає необхідність обґрунтувати не лише вікові межі молодого покоління, але й здійснити групування його за окремими демографічними параметрами.

Досить важлива обставина полягає у визначенні меж категорії „молодь”.

Багато авторів беруть на озброєння у визначенні вікових параметрів цієї категорії економічну самостійність, матеріальну незалежність, яку рівнозначно встановлюють щодо старшого покоління. Тому автори такого підходу вважають, що „верхня межа” молоді становить 25 років [24].

Інші автори зазначають, що „верхньою межею” молодіжного віку можна вважати медіанний вік населення в цілому. Але такий підхід більш адекватний для статистики, ніж для соціології та соціальної педагогіки. Так, соціолог В.Н.Боряз у багатьох дослідженнях спостерігав фіксацію параметрів молоді від 16 до 30 років [25].

Вікова шкала в радянській демографії базувалася на подрібненні інтервалів на 5 років: 0-4, 5-9, 10-14, 15-19, 20-24, 25-29 і т.д [26].

Автори цитованої літератури пропонують такі вікові інтервали, як 15, 16-17 (або 16, 17), 18-19, 20-21, 22, 23, 24 [27].

Разом з тим не завжди доцільно використовувати таку подрібнену шкалу, тому варто для таких груп збільшити інтервали, але так, щоб межі малих інтервалів збігалися з межами більших.

Система вікових шкал:

1 рівень: 0-2; 3-4; 5-6; 7-9; 10-12; 13-14; 15,16,17, 18-19.

2 рівень: 0-4; 5-9; 10-14; 15-19.

3 рівень: 0-9; 10-14; 15-19.

4 рівень: 0-19.

1 рівень: 20-21, 22, 23, 24, 25-29, 30-34, 35-39.

2 рівень: 20-24; 25-29, 30-34, 35-39.

3 рівень: 20-29; 30-39.

4 рівень: 20-39.

1 рівень: 40-44, 45-49, 50-54, 55-59, 60-69, 70-79, 80 і старші.

2 рівень: 40-44, 45-49, 50-54, 55-59, 60-69, 70-79, 80 і старші.

3 рівень: 40-49, 50-59, 60-69, 70-79, 80 і старші.

4 рівень: 40-59, 60-79, 80 і старші.

При використанні запропонованої О.С. Петренко та Т.М. Ярошенко такої системи шкал можна вибрати одну із певного рівня у відповідності до завдань дослідження та особливостей об'єкта наукового аналізу. Тому, використовуючи такий принцип відбору вікових шкал, можна досягти можливості зіставлення та порівняння отриманих результатів у різних дослідженнях. Польські соціологи запропонували дещо іншу вікову шкалу, яка складається з таких вікових меж: до 18 років (неповноліття); 19-22 роки (повноліття, служба в армії, молоді робітники, учні, професійна ситуація не визначена, більшість ще не створила сім'ї); 23-24 роки (молоді робітники, динаміка змін місця роботи); 25-29 років (рання зрілість, закінчення освіти, динаміка створення шлюбів); 30-34 роки (наступний етап ранньої зрілості, максимум заробітків, період виховання дітей); 35-39 років (зрілість,

стабілізація професійного становища); 40-49 років (зрілість, досягнення вищих прибутків, початок праці дітей); 50-55 років (період стабілізації, який обумовлений результатами попередньої професійної та суспільно-громадської діяльності); 50-55 років („передпенсійний” вік у жінок та працюючих чоловіків у шкідливих умовах); 55-60 років („пенсійний” вік у чоловіків та жінок); 66 і більше (пенсійний вік) [28].

Варто зазначити, що в соціальних дослідженнях можна користуватися як уніфікованою віковою шкалою, так і інтервальною шкалою, яка створюється відповідно до специфіки дослідження [29]. Водночас у дослідженнях для отримання точнішої дистанції стосовно віку можливі два варіанти запитань в анкеті. Більшість дослідників зазначає, що більш вдале формулювання є таким: „В якому році Ви народилися?”. Інший варіант: „Скільки Вам виповнилося років?”.

Оскільки респонденти звикли, що їх традиційно упродовж життя запитують про рік народження, тому такий варіант запитання більш зрозумілий і дозволяє уникнути акумуляції та психологічного ефекту „сором’язливості” серед респондентів жіночої статі щодо свідомого зменшення власних років життя.

Вікові межі респондентів визначаються більш глибоко та широко в залежності від концепції і завдань дослідження й необхідності здійснення порівняльного аналізу характеристик різних вікових груп.

У цілому в роботах провідних демографів пропонується найнижча планка молодого віку – 15 років [30]. Щодо найвищої межі віку молодого покоління однозначну оцінку важко знайти. У цьому випадку потрібні обґрунтовані емпіричні дані про вік, в якому основна маса молоді здобуває стійкий професійно-трудоий статус у галузях суспільної практики та сімейно-побутової діяльності.

Так, російські вчені В.В.Слізарова, В.М.Мойсеєнко та А.А.Авдєєв вважають межу в здобутті стійкого професійного та соціального статусу індивіда 26-28 років. Вік від 23 до 29 років – це період адаптації стосовно місця проживання всіх представників молодіжної когорти. Більша частина юнаків та дівчат у цей час одружуються й здобувають сімейний статус, розпочинають виконувати сімейні ролі. У цілому процес сімейно-шлюбної соціалізації закінчується в 29-30 років. У ці роки подружжя вирішують питання про оптимальну кількість дітей у молодій сім’ї, завершують свої головні побутові та сімейні проблеми, засвоюють політичні, моральні, матеріальні та духовні цінності суспільства, апробують отримані знання, вміння та навички в соціально активному житті [31].

Таким чином молодь – це специфічна соціально-демографічна група суспільства, яка має конкретні вікові параметри, варіативні можливості у здобутті економічного й соціального статусу та виконання відповідних ролей, які зумовлені соціально-психологічними характеристиками особистості,

відповідним рівнем соціально-економічного, духовно-творчого розвитку на основі соціалізації та ідентифікації з базовими цінностями суспільства.

Зазвичай у молодіжному віці відбуваються головні події в життєвому циклі людини: закінчується період здобуття загальної освіти, вибір життєвих планів та здобуття професійної освіти, розпочинається трудова діяльність, створюється шлюб, планується народження дітей, інтенсивно формуються морально-етичні цінності, психологічні установки та соціальні орієнтації в процесі соціалізації, реалізується процес здобуття економічного та соціального статусу у відповідності до потреб самореалізації та актуалізації власного нереалізованого потенціалу.

Водночас упродовж сконцентрованого соціального часу представники цієї вікової групи змінюють декілька разів свій соціально-демографічний статус.

Підлітки до 18 років – це переважно учні загальноосвітніх шкіл та навчальних закладів – гімназій, ліцеїв, колегіумів тощо. Вони в основному перебувають у царині батьківської турботи, продовжують або завершують отримання загальної чи спеціальної освіти і не мають повноцінних громадянських прав – брати участь у виборах, створювати шлюб [32].

Когорта 18-24 річних репрезентує працівників державних та приватних організацій, студентів та інших молодих людей, які завершують або вже закінчили професійну підготовку. Частина їх уже відділилася від батьківських сімей та проживає на власні прибутки. У цьому віці розпочинається активне створення шлюбів, формуються молоді сім'ї, народжуються діти, з'являються досить непрості проблеми – брак коштів, житлових умов, відсутність досвіду співжиття провокує часто-густо соціально-психологічну напруженість.

Молодь 25-29 років – це когорта, яка в основному вже здійснила професійний вибір, здобула відповідну кваліфікацію, певний життєвий та професійний досвід. Для цього життєвого періоду характерна висока конфліктність молодих сімей, великий ризик розлучень упродовж декількох років та вторинне створення сімей [33].

Визначені категорії молоді можуть мати характер варіативності, але їх особливості повинні бути враховані при розгляді політичних, соціально-економічних та демографічних проблем. Адже молодша, середня та старша вікові групи мають свої специфічні інтереси, які потрібно враховувати у здійсненні молодіжної та сімейної політики. Зважаючи на відмінності купівельної спроможності, рівень та структуру матеріальних та духовних потреб, специфіку професійної зорієнтованості, потрібно формувати належну психологічну та організаційну культуру молоді у здійсненні соціальних програм в українському суспільстві [34]. Цей процес протікає досить болісно, провокуючи відповідне соціально-

психологічне напруження. Адже трансформація здобутих та інтеріоризованих цінностей у межах молодого покоління відбувається декілька разів, тому існує ризик перебування в маргінальному становищі цілої когорти молодих людей.

Стан маргіальності продукується на переході з однієї вікової групи в іншу, на межі закінчення загальноосвітньої школи та вступу до навчального закладу поза межами попереднього місця проживання, після закінчення вищого навчального закладу та процесом пошуку місця роботи з майбутнім працевлаштуванням, у ситуації створення шлюбу та народження дітей, у разі зміни місця роботи або проживання, видозміни економічного, соціального та професійного статусу, перебування особистості в іншому соціально-культурному середовищі.

Так, тенденція зменшення народжуваності дітей в молодих сім'ях має негативні наслідки для всіх без винятку галузей суспільства і повинна бути в зоні особливої уваги державних та громадських установ і організацій.

У цьому контексті варто зазначити необхідність створення науково обґрунтованих програм роботи з різними категоріями молоді, які повинні враховувати фізіологічні, соціально-психологічні, культурологічні та регіональні особливості й характеристики виокремленої когорти суспільства.

Зазвичай молодь є суб'єктом та об'єктом великої кількості соціальних програм і перебуває під впливом молодіжних організацій та закладів: соціальних служб для молоді, системи організацій охорони здоров'я та дитини, планування сім'ї, медичного страхування, центрів профорієнтації та працевлаштування, які охоплюють своїм впливом різні категорії молоді – учнівську, студентську, безробітних, міську та сільську.

Так, зменшення чисельності цих вікових груп населення призводить до зменшення трудового потенціалу в суспільстві й така тенденція повинна враховуватися при створенні нових робочих місць, підготовці кадрів та матеріальному забезпеченні системи освіти та охорони здоров'я.

З іншого боку, динаміка народжуваності чоловічої статі впливає на принцип комплектування Збройних Сил України, на перспективу створення професійної армії, на порядок проходження студентською молоддю військової підготовки або звільнення студентів від служби.

Упродовж власного розвитку молодь перебуває в цілісному адаптаційному процесі, певною мірою відбувається формування соматичних, особистісних та соціально-психологічних структур молодої людини, які обумовлені багатофункціональністю та різною спрямованістю векторів її життєвого шляху.

Рівні соматичного, особистісного та соціально-психологічного функціонування адаптаційного процесу в цілому можуть входити до

системи базових показників, які репрезентують самодостатність у формуванні та реалізації духовно-творчого потенціалу особистості.

Така система показників може мати варіативний характер та відповідну спрямованість. У контексті розгляду потенціалу особистості варто зазначити про концепцію „вимірювання індивідуальності, яка акцентує увагу насамперед на індивідуальність як ознаку у психодіагностичному вимірюванні потенціалу особистості. У даному разі виникає особлива форма опису особистості – „продіагностована індивідуальність” [35]. Таку теорію можна віднести до відомого визначення „теорії середнього рівня” (theories of middle-range, термін був запропонований Робертом Мертоном в 1947 році у відомій дискусії з Т.Парсонсом) – яка виступає своєрідним елементом зв'язку між емпіричним матеріалом та загальною теорією [36].

Потрібно зазначити, що теоретичні моделі репрезентують опосередковане знання, а теорія „діагностики індивідуальності” базується на підґрунті спостереження та отримання результатів психодіагностичного дослідження.

У системі формування потенціалу особистості важливу роль виконують процес соціалізації та механізм адаптації, які охоплюють увесь життєвий шлях індивіда, від народження до останніх хвилин перебування в соціальному та часовому просторі суспільства. Отже, своєрідним „зрізом” адаптаційного процесу особистості виступає внутрішня картина життєвого шляху, яка репрезентує основні характеристики життя людини та його адаптаційні можливості на різних рівнях. Адже внутрішня картина життєвого шляху – це цілісний образ людського буття.

Така картина життєвого шляху може мати, на думку Е.Ю.Коржової, такі елементи: 1) соматичний (тілесний) – ставлення до своєї „тілесності” (ставлення до власного здоров'я, відчуття змін у ньому, включаючи навіть хвороби, а також адекватна оцінка вікових та різних соматичних змін); 2) особистісний (індивідуально-психологічний) – ставлення до себе як до особистості, оцінка власної поведінки, настрою, формування думки про себе, створення захисних механізмів тощо; 3) ситуаційний (соціально-психологічний) – ставлення до ситуацій, в яких іманентно перебуває особа упродовж власного життєвого шляху [37].

Якщо два попередні елементи значною мірою залежать власне від індивіда, від здібностей, нахилів та інших „внутрішніх” умов і ресурсів, то третій зазначений елемент потребує більш детального аналізу.

6.2. Соціологічні аспекти діагностики соціальної ситуації

У сучасних умовах, щоб зрозуміти логіку діяльності особистості та збагнути дієвість її соціального та духовно-творчого потенціалу, потрібно здійснити аналіз **ситуації**, в якій вона або перебувала, або перебуває нині.

Водночас такий складний феномен, як „ситуація” потребує також особливого розгляду. Тлумачення цього соціально-психологічного елементу соціуму, в якому завжди перебуває особистість, може набувати варіативного характеру залежно від предмета аналізу, кута зору, характеристик суспільно-політичної, економічної та культурологічної ситуації.

У цьому випадку потрібно наголосити, що розгляд проблеми може здійснюватися спеціалістами різних галузей, що часто-густо викликає, з одного боку, намагання надати їй характеристики більш вузької спеціалізації, адже конкретна група молоді проживає на певній території і має домінуючі загальні риси. З іншого боку, здійснюючи диференціацію, помічаємо, що конкретна група молоді, маючи принципову подібність певних рис, відрізняється від інших груп, які належать до інших категорій. Такі тенденції взаємозалежні та взаємодоповнювальні, але саме така відмінність може слугувати відліком у взаємному запереченні різних точок зору щодо феномена „ситуація” [38].

У багатьох роботах українських учених увага приділяється вивченню соціального та психологічного середовища особистості [37]. Серед прихильників „особистісного” напрямку нової наукової галузі поширений термін „психологія середовища” (environmental psychology), інакше – психологічна екологія [39].

Інші дослідники під середовищем, у якому відбувається самоздійснення особистості, розуміють комплекс умов, зовнішніх сил та стимулів, які діють на індивіда [40]. Зрозуміло, що зростання чисельності нових підходів та точок зору певною мірою можуть змінити традиційні напрямки досліджень та зосередити інтерес на людині як на єдиному самодостатньому цілісному об’єкті. Але, на жаль, при такому підході досить часто забувають про звичайне та традиційне уявлення про існування чіткого та міцного зв’язку між людиною й умовами життя. Ці умови мають як прямий, так і опосередкований вплив на особистість завдяки існуванню традицій, стереотипів, соціально та нормативно визначених видів поведінки.

Такі соціальні елементи, які можуть діяти в різних векторах та з різним нормативним тиском на особистість, повинні також підлягати аналізу тією ж мірою, що й особистісні – психологічного характеру. Адже середовище досить потужно впливає на особистість, тому важливо розглядати її в контексті природних соціальних ситуацій, в яких вона перебуває, та які вона видозмінює й трансформує відповідно до власних

потреб та інтересів. Тому потрібно досить виважено та однозначно тлумачити такі поняття, як „середовище” та „ситуація”.

Наприклад, дослідники А. Фурнгама М. Арджіл (1981) стверджують, що сьогодні існує понад тисячу робіт, в яких по-різному тлумачать поняття „ситуація” в залежності від специфічних особливостей галузі наукового аналізу – філософії, соціології, теології, антропології, психології, педагогіки, юриспруденції та інших наук [41].

Характерно, що інтерес у науковому світі до аналізу феномена „ситуація” впродовж багатьох років не зменшується, отже, потрібно вивчати не лише її соціально-психологічні ознаки в динаміці, але й соціально-педагогічний контекст її побутування.

В історичному контексті потрібно згадати дослідження К.Левіна, який одним із перших дослідників здійснив аналіз проблем теорії поля [42]. Згодом цю проблему аналізували Х. Хартшом та М. Мей, які вивчали залежність чеснот дітей від їх особистісних та ситуаційних особливостей. Досить плідна дискусія існувала в американській соціологічній думці щодо детермінації соціальної поведінки та ролі особистості в ній [43].

Сьогодні поняттям ситуації оперують такі галузі наукового знання, як інтеракціонізм, психологія навчання, психологія середовища, психологічна екологія, соціо- та психолінгвістика, соціальна психологія, психологія освіти, клінічна психологія тощо. Особливості „ситуації” як складного та багатогалузевого соціально-психологічного феномена також розглядаються на різних рівнях – макро-, мікро, мета- тощо.

Так, Д. Меньюсон пропонує **5 рівнів** у визначенні **ситуації**:

А. Стимули (Stimuli) – окремі об’єкти або дії.

В. Епізоди (Episodes) – особливі та значні події, які мають як причину, так і наслідок.

С. Ситуація (Situations) – фізичні, часові та психологічні параметри, які визначаються зовнішніми умовами. Сприйняття та інтерпретація, як стверджує автор, здобуває характер стимулу та епізоду.

Д. Оточення (Settings) – інтегроване поняття, яке дає характеристику типу ситуацій.

Е. Середовище (Environments) – сукупність фізичних та соціальних змінних зовнішнього світу особистості [44].

Аналіз наведених понять дозволяє стверджувати, що у визначенні поняття „ситуація” акцент робиться на зовнішніх характеристиках ситуації, розуміння її як звичайного сегмента соціального життя, який визначається мірою входження в нього соціальних груп, місцем їх дії, сутністю діяльності. Частіше за все ситуація обмежується такими рамками функціонування [45].

Але Л. Фергуссон пропонує визначати ситуацію у психологічному тезаурусі серед чотирьох предикаторів особистості, які обумовлюють її

поведінку разом із конституційними (соматичними), груповими (соціальними звичками, аттитюдами) та ролевими, у сенсі сексуальних особливостей [46].

У роботах М. Арджіл, І.А. Грехем розуміння ситуації як зовнішніх умов для життєдіяльності людини перекликається з такими поняттями, як „соціальний випадок” [47], дослідники П.Б. Уор, К. Кнеппер пропонують визначення „випадок” [48], І.І. Форге вважає, що це „соціальний епізод” [49].

На жаль, у наданих визначеннях рівні функціонування такого феномена, як „ситуація” не враховуються. Досить часто „ситуація” розглядається як сукупність елементів середовища [50] або як фрагмент середовища на конкретному етапі життєдіяльності індивіда [51].

Існують також інші точки зору щодо використання поняття „ситуація” в суто психологічному контексті, коли її можна розуміти як „сукупність елементів об’єктивної реальності та як продукт і результат взаємодії особистості та середовища” [52]. Автори такого підходу виділяють об’єктивні та суб’єктивні ситуації залежно від домінуючої ролі зовнішніх обставин або особистості.

Дослідник Л.Ніколов вважає, що поняття „ситуація” досить близьке за семантикою до поняття „середовище”, але врешті-решт вони не тотожні одне одному. Ситуацію він визначає як систему суб’єктивних та об’єктивних елементів, які об’єднані в конкретній діяльності суб’єкта. До суб’єктивних елементів дослідник відносить міжособистісні стосунки, соціально-психологічний клімат, групові норми, цінності, стереотипи свідомості. Разом з тим у цьому випадку можна визначити декілька відмінностей у розумінні понять „ситуація” та „середовище”.

По-перше, поняття „ситуація” не збігається з видами середовища, яке є надто складним утворенням та яке має ознаки географічного, соціального, макро- та мікросередовища.

По-друге, середовище завжди можна розглядати поза діяльністю суб’єкта, а ситуація майже завжди суб’єктивна, певною мірою персоніфікована. Окрім названих характеристик, середовище має ознаки стійкості та тривалості, подекуди стабільності, а ситуація – завжди короткотривала [53].

На нашу думку, ситуація виступає як багатомірний поліфункціональний елемент соціально-психологічного поля особистості, який має специфічні ознаки „внутрішнього” та „зовнішнього” характеру, статичні та динамічні виміри, об’єктивні та суб’єктивні домінанти в конкретному соціальному та просторовому середовищі. Варто додати, що важливого значення також набуває соціальна якість та соціальна цінність об’єкта дослідження.

Зрозуміло, що процеси взаємозв’язку особистості та соціокультурного простору формують різні варіанти ситуацій, які мають

відмінну структуру, функції, якість, типи та рівні інтеграції морально-етичних стосунків у статиці та динаміці. Водночас соціальна якість має прояв у контексті суспільного життя і виступає не як предметний інваріант, а процесуально, як вияв і результат людської діяльності [54].

Тим самим аналіз соціальної якості ситуації повинен базуватися на діалектиці взаємопереходів суб'єктивного в об'єктивне та фіксуватися в результатах інтелектуальної та духовно-творчої діяльності молоді як головного компонента самореалізації особистості. Таким чином, можна зробити такі висновки:

1. Різні категорії молоді можуть мати характер варіативної діяльності, але їх особливості повинні бути враховані при розгляді політичних, соціально-економічних та демографічних проблем. Адже молодша, середня та старша вікові групи мають свої специфічні інтереси, які потрібно враховувати у здійсненні молодіжної та сімейної політики. Зважаючи на відмінності купівельної спроможності, рівень та структуру матеріальних та духовних потреб, специфіку професійної зорієнтованості, потрібно формувати належну психологічну та організаційну культуру молоді у здійсненні соціальних програм в українському суспільстві.

2. Реалізація молодіжних програм вимагає створення науково обґрунтованих програм роботи з різними категоріями молоді, які повинні враховувати фізіологічні, соціально-психологічні, культурологічні та регіональні особливості й характеристики виокремленої когорти суспільства.

Зважаючи на те, що молодь є суб'єктом та об'єктом великої кількості соціальних програм і перебуває під впливом молодіжних організацій та закладів: соціальних служб для молоді, системи організацій охорони здоров'я та дитини, планування сім'ї, медичного страхування, центрів профорієнтації та працевлаштування, які охоплюють своїм впливом різні категорії молоді – учнівську, студентську, безробітних, міську та сільську, варто поглиблювати координацію та кооперацію соціальних інститутів виховання в царині формування та реалізації соціального, інтелектуального, морально-етичного та духовно-творчого потенціалу молоді.

6.3. Теоретична інтерпретація емпіричних даних

Після емпіричного обстеження та статистичної обробки отриманих результатів здійснюється теоретичний аналіз даних дослідження. Цей етап характеризується єдністю емпіричного та теоретичного. У процесі теоретичного аналізу головною метою дослідження є підготовка емпіричного матеріалу для здійснення обґрунтованих висновків, які або

підтверджують, або спрощують гіпотезу наукового пошуку. Обґрунтування таких завдань відбувається в „моделі обробки”. Вихідний пункт моделювання – аналіз предмета дослідження. У здійсненні теоретичного аналізу репрезентуються відповіді на поставлені у дослідженні запитання.

- Що? (здобуття фактів, емпіричний пошук);
- Як? (визначення якостей, ознак, рівнів тощо);
- Які існують взаємозв'язки та відносини?
- Від чого це залежить або чим це викликається?
- Які механізми та закономірності досліджуваних процесів тощо?
- Яка систематичність зв'язків, залежностей та їх детермінація?
- Які існують особливі фактори, на які неможливо діяти, їхні параметри?
- Які параметри чинників, на які можна діяти?;
- Як це можна пояснити, яке це має значення, як можна це змінити, оптимізувати?

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність емпіричного та теоретичного рівнів у конкретно-соціологічному дослідженні.
2. Яка роль конкретно-соціологічного дослідження в методологічному арсеналі соціології?
3. З яких розділів (частин) складається програма конкретного соціологічного дослідження?
4. Поясніть відмінність та єдність об'єкта та предмета соціологічного дослідження.
5. Запропонуйте критерії класифікацій видів соціологічних досліджень.
6. Яка роль та місце інтерпретації основних понять у програмі соціологічного дослідження?
7. У чому особливості використання методів соціологічного дослідження?
8. Якими методами збору первинної соціологічної інформації Ви скористаетесь для аналізу виборчої кампанії до владних структур?
9. Які особливості побудови вибіркового дослідження? Дайте визначення понять: гіпотеза, об'єкт та предмет дослідження, репрезентативність, валідність, об'єктивність та достовірність емпіричної інформації, дефініція понять у дослідженні, адекватність методів соціологічного дослідження, одномірний та багатомірний аналіз соціальної інформації, теоретична та графічна інтерпретація результатів соціологічного дослідження тощо.

Література

1. Молодь України: Стан, проблеми, шляхи розв'язання. – К: УНДПМ, 1992-1997. – Вип. 1-6.
2. Циба В.Т. Соціологія особистості: системний підхід. – К.: МАУП, 2000. – С.9.
3. Проблеми реалізації духовного потенціалу молоді / Матер. Всеукр. наук.-прак. конф. – Рівне: РДГУ, 2002. – 111 с.
4. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / Вибрані твори. Т. 3. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 434-435.
5. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. – Киев: Наукова думка, 1984. – 207 с.
6. Циба В.Т. Соціологія особистості: системний підхід. – К.: МАУП, 2000. – С. 9.
7. Сірий Є.В., Фареник С.А. Соціологія підприємництва. – К.: Укр. центр духовної культури, 2000. – 258 с.
8. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. – К.: Наук. думка, 1993.
9. Черниш Н.Й. Суспільна свідомість молоді. – Львів: Світ, 1990.
10. Молодь України за соціальний прогрес і злагоду в суспільстві. – К.: Столиця, 1997.
11. Линтон Р. Статус и роль / Человек и общество. Хрестоматия / Под ред. С.А.Макеева. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1999. – С. 30-37.
12. Дробижева Л.М. История и социология. – М., 1971.
13. Наука убеждать. – М., 1967. – С. 577.
14. Молодежь и социализм. Тезисы докладов. – М., 1967; Молодежь и труд. – М., 1970;
15. II Всесоюзная научная конференция «Изменение социальной структуры советского общества (февраль)». – Свердловск, 1974; Рабочий класс и индустриальное развитие СССР (апрель). – Донецк, 1972.
16. Боряз В.Н. Молодежь. Методологические проблемы исследования. – Л., 1973. – С. 41.
17. Коган Л.Н. Рабочая молодежь. Труд, учеба, досуг. – Свердловск, 1966; Ананич Л.А., Бляхман Л.С. Заводская молодежь: профессиональные интересы. – М., 1971; Богданова Т.П. Труд и социальная активность молодежи. – Минск, 1972.
18. Коган Л.Н., Поляничко В.А. Молодой рабочий и культура. – М., 1975.
19. Общественно-политическая активность трудящихся. – Свердловск, 1970. – С. 21-21; Проблемы социальной активности. Вып. 2. Челябинск, 1974. – С. 42.
20. Социальный облик колхозной молодежи. По материалам социологических исследований 1938 и 1969 гг. – М., 1976; Коган Л.Н., Павлов Б.С. Молодой рабочий: вчера, сегодня. – Свердловск, 1976;

- Попов С.В. Рабочая молодежь в социальной структуре развитого общества. – Вопросы истории, 1976. – №4; Корнаковский И.Л., Полетаев В.Е. Основные тенденции изменения социального облика рабочей молодежи. – Вопросы истории, 1976. – № 7.
21. Социальный облик рабочей молодежи. По материалам социологических исследований 1936 и 1972 гг./ Ред.кол.: В.Е.Полетаев и др. – М.: Мысль,1980. – 310 с.
 22. Вербець В.В. Нові парадигми у формуванні ціннісних орієнтацій молоді // Наукові записки. Серія „Психологія і педагогіка”. Вип. 3. – Острог, 2002. – С. 9-15.
 23. Петренко Е.С., Ярошенко Т.М. Социально-демографические показатели в социологических исследованиях. – М.: Статистика, 1979. – С. 6.
 24. Возрастная структура населения / Демографический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – С. 67.
 25. Боряз В.Н. Молодежь: Методологические проблемы исследования. – Л., 1973. – С. 65.
 26. Демографический энциклопедический словарь. – М., 1985. – С. 263;
 27. Советский энциклопедический словарь. Изд. 4-е. М., 1989. – с. 492-494.
 28. Петренко Е.С., Ярошенко Т.М. Социально-демографические показатели в социологических исследованиях. – М.: Статистика, 1979. – С. – 45.
 29. Там же. – С. 41.
 30. Там же. – С. 42.
 31. Социологический энциклопедический словарь / Ред.-коорд. Г.В. Осипов. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – с. 315.
 32. Кон И.С. Социология личности. – М.: Политиздат, 1978; Gostkowski Z. Analyses of Educational Attainment and gits Distribution in Selected Countries. A Study in Methodology of Measurement. – Warszawa, 1978; Standartyzacja zmiennych sociologicznych / Pod red. W. Wesolowskiego. – Warszawa, 1976.
 33. Проблеми реалізації духовного потенціалу молоді: За ред. В.В.Вербця / Матер. Всеукр. наук. практ. конф. – Рівне, 2002. – 112 с.
 34. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика личности – К.: Здоровье, 1989. – 168 с.; Коржова Е.Ю. Методика «психологическая автобиография» в психодиагностике жизненных ситуаций. / Под ред. Л.Ф. Бурлачука. К.: МАУП, 1994. – 107 с.; Максименко С.Д. Основы генетичної психології. – К., 1998. – С. 11-15.
 35. Мертон Т. Социальная теория и социальная структура / Социологические исследования. – М., 1992. – № 2,3,4.
 36. Коржова Е.Ю. Методика «психологическая автобиография» в

- психодиагностике жизненных ситуаций. / Под ред. Л.Ф.Бурлачука. – К.: МАУП, 1994. – С. 3-4.
37. Знанецкий Ф. Специализация наук о культуре / Человек и общество. Хрестоматия. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1999. – С. 157-158.
 38. Моніторинг якості освіти: методи, форми, організаційне забезпечення. – Херсон, 2001. – 50 с.; Кон И.С. Социология личности. – М.: Политиздат, 1978; Платонов К.К. Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986; Франселла Ф., Баннистер Д. Новый метод исследования личности: Руководство по репертуарным личностным методикам: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1987. – 232 с.; Хмелько В.Е. Социальная направленность личности: Некоторые вопросы теории и методологии социологических исследований. – К.: Политиздат Украины, 1988; Хмелько В.Е. Социальные ориентиры личности. – К.: Наук. думка, 1988; Лукашевич М.П., Туленков М.В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії. – К.: МАУП, 1999. – С. 38-108.
 39. Соціально-екологічна система міста як сфера реалізації потреб людини: Всеукр. наук. практ.- конф. – Рівне, 1996. – С. 21-25.
 40. Bloom B.S. Stability and Change in Human Characteristics. – New York etc.: J.Wiley and Sons, Inc., 1964. – 237 p.
 41. Furnham A., Argyle M. Introduction // The Psychology of Social Situations. Oxford et al: Pergamon Press, 1981. – P. XIII-LVI.
 42. Зейгарник Б.В. Теория личности Курта Левина. – М., 1981. – 117 с.
 43. Погорілий О.І. Соціологічна думка ХХ століття. – К.: Либідь, 1996. – 224 с.; Ручка А.А., Танчер В.В. Очерки социологической мысли / Ин-т социологии НАНУ. – К.: Наук. думка, 1987. – 156 с.; Allport G., 1937; Bruno F., 1931; Queen S., 1931; Reinhardt, 1937; Thomas W., 1928; Wirth L., 1939.
 44. Меньюссон Д. Ситуационный анализ: Эмпирические исследования соотношений выходов и ситуаций // Психол. ж. – 1983. № 2. – С. 28-33.
 45. Forgas J. Social episodes and social structures in an akademik setting: The social environment of an intact group // J.Exp. Soc. Psychol. – 1978. – V.14. – P. 434-448.
 46. Fergusson L. Personality Measurement/ – New York et al: McGraw-Hill, 1952. – 457 p.
 47. Argyle M. Sequences in social behaviour as a function of the situation // Emerging Strategies in Social Psychological Research. – Chichester, 1979. – P.11-37.
 48. Коржова Е.Ю. Методика «Психологическая автобиография» в психодиагностике жизненных ситуаций. – К.: МАПУП, 1994. – С. 6; Warr P.B., Knapper C. – 1968.

49. Forgas J. Social episodes and social structures in an academic setting: The social environment of an intact group // *Exp. Soc. Psychol.* – 1978. V.14. – P. 434-448.
50. Mishel W. *Introduction to Personalite.* – 3 rd ed. – New York etc.: Holt-Saunders, 1984. – 623 p.
51. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – М.: Педагогика, 1977. – 355 с.; Бодалев А.А. Формирование первого впечатления о другом человеке: Личность и общение. Избр. труды. – М.: Педагогика, 1983. – С. 243; Психологическое исследование интеллектуальной деятельности – Под. ред. О.К. Тихомирова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 232 с.; Психологічні аспекти гуманізації освіти. – За ред. Г.О. Балла. – К.-Рівне, 1996. – 125 с.
52. Ядов В.А. Социальный тип личности. – 1988. №10. с. 100; Головатый Н.Ф. Студент: Путь к личности. – М., 1982; Социально-демографический портрет студента. – М., 1986.
53. Николов Л. Повседневные ситуации и ценностные ориентации личности // *Идеологический процесс и воспитание личности.* – М., 1980. – С. 294-311.
54. Соціальна експертиза в Україні: Методологія, методика, досвід впровадження. – К.: Ін-тут соціології НАН України, 2000. – С. 17.

РОЗДІЛ 7.
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ:
МЕТОДИКА РОЗРОБКИ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ

Розбудова різних галузей українського суспільства вимагає наявності широкого загалу творчих і неординарних особистостей. Формування гармонійної, цілісної, всебічно розвинутої, соціальної активної особистості повною мірою залежить від широкого використання інноваційних методик та технологій. Водночас реалізація прогресивних педагогічних концепцій у реформуванні системи вищої освіти повною мірою залежить від нових та апробованих на практиці парадигм освіти.

Як свідчать результати соціально-педагогічних досліджень, надзвичайно великий потенціал у цілісному розвитку особистості, її духовного світу, морально-етичних стосунків, запитів, потреб та творчих здібностей мають мистецькі засоби. У цьому контексті соціокультурна творчість особистості виступає не лише як спосіб діяльності, але і як мета. Саме в цьому полягає здатність мистецтва формувати потребу в творчості, виступати каталізатором творчих здібностей особистості, спрямовувати молодь до творчої діяльності.

Варто підкреслити, що за допомогою творчості молодь задовольняє потребу в самореалізації й самоствердженні. Водночас залучення студентської молоді до різних видів творчої діяльності створює широкі можливості для проявів здібностей та розвитку творчої активності особистості.

Зорієнтованість особистості на внутрішній потенціал здоров'я та сили, на вільний прояв думок, почуттів, настроїв та інших гармонізуючих чинників дозволяє активізувати індивіда та створити позитивну соціально-психологічну атмосферу в студентському середовищі й подолати апатію та безініціативність молоді.

Для створення системи емпіричних показників та індикаторів рівня формування та реалізації соціального та духовно-творчого потенціалу студентської молоді варто залучати результати соціологічних, соціально-педагогічних та психолого-культурологічних наукових розвідок діяльності виробничих, наукових, навчальних та творчих колективів. Здійснення порівняльного аналізу отриманих результатів дозволить обґрунтовано екстраполювати запропоновані концепції, моделі, методики, технології та інструментарій в інші галузі соціальної практики.

Так, емпірична „Шкала задоволеності життям” (Life Satisfaction

Scales – Б.Ньюгартен, Р.Хавігхарст, Ш.Тобін) була адаптована українськими соціологами Е.Головахою та Н.Паніною і має таку структуру компонентів [1]:

1 група показників:

Ставлення особистості до життя: ентузіазм, емоційний стан, інтерес до справи. Вищі бали визначають позитивне ставлення до справи та старанне виконання обов'язків (із високим рівнем зацікавленості незалежно від змісту занять).

Низькі оцінки репрезентують, з одного боку, – байдуже ставлення до тих справ, які вона зобов'язана виконувати, з іншого, – набуває ознак роздратування.

2 група показників:

Особливості ставлення до життя.

Високі оцінки фіксують рішучість, стійкість, спрямованість на досягнення життєвих цілей. Низькі оцінки відображають рівень пасивної адаптації до життєвих негараздів, байдуже ставлення до сьогодення, покірливе сприйняття всього, що „приносить життя”.

3 група показників:

Узгодженість між поставленою та досягнутою метою.

Більш високим балом оцінюється рівень досягнення цілі, яка дуже важлива для особистості. Низький бал свідчить про те, що індивід не використовує достатньої кількості засобів для досягнення успіху в житті.

4 група показників:

Ставлення до самого себе.

Високі оцінки репрезентують адекватну самооцінку себе, своїх фізичних (зовнішніх) та соціальних (статусних) рис.

Низькі оцінки відображають слабкість, непрацездатність або взагалі байдужість особистості.

5 група показників:

Психоемоційний тонус, загальний фон настрою.

Позитивні оцінки отримують такі компоненти: оптимістичний світогляд, переважання хорошого настрою, високий рівень душевного спокою, позитивні відгуки про інших індивідів, про різні події та вчинки. Респондент отримує від життя задоволення та адекватно його оцінює.

Сумарний бал репрезентує індекс суб'єктивного рівня задоволеності життям. Стосовно самооцінки емоційного стану в тесті унікається апеляція до соціального статусу людини та її взаємодії з іншими людьми. З іншого боку, показники виступають опосередкованими оцінками позиції індивіда в суспільстві, що в основному містить зміст соціального самопочуття як категорії соціологічного аналізу та показників діагностики в інтегративній формі суб'єктивного аналізу стану суспільства.

Для здійснення соціально-педагогічного моніторингу в умовах

вищого навчального закладу виникла необхідність розробки методик, технологій та відповідного інструментарію. У нашому дослідженні була розроблена власна методика соціально-педагогічного моніторингу, яка базується на основних компонентах сучасних соціальних технологій та має у своїй структурі елементи соціологічної технології, яка була запропонована соціологами Е.Головахою та Н.Паніною. Водночас методика була адаптована до педагогічної галузі у відповідності до специфіки навчально-виховного процесу регіонального вузу. Так, для адекватної оцінки кожного компонента освітнього процесу відбиралася рівна кількість індикаторів критеріїв ефективності з метою репрезентації рівної кількості позицій кожної галузі в інтегрованому показнику. У цілому типологію індикаторів для оцінки зовнішнього середовища та визначення ефективності навчально-виховного процесу ВНЗ можна репрезентувати так [2]:

I. Галузь соціальних зв'язків:

1. Соціально-економічна та суспільно-політична стабільність у державі і суспільстві.
2. Ступінь соціального оптимізму молоді – впевненість її в тому, що ситуація в країні буде поліпшуватися.
3. Структура норм та цінностей, які об'єднують студентську молодь.
4. Міра соціальної справедливості – надання та репрезентація об'єктивних оцінок досягнень молоді державними інституціями суспільства.

II. Галузь національних стосунків:

1. Упевненість у змозі уникнення міжнаціональних конфліктів.
2. Знання державної мови та ступінь національної самосвідомості.
3. Можливість долучитися до власної національної культури.
4. Взаєморозуміння між людьми різних національностей.

III. Соціально-політична галузь:

1. Права молодої людини в державі.
2. Наявність свобод та прав молоді – слова, совісті, міграції тощо.
3. Визначеність політичних ідеалів, орієнтацій та переконань.
4. Ступінь довіри до політичних лідерів, партій, об'єднань та рухів.

IV. Професійно-грудова галузь:

1. Професійно-освітній рівень.
2. Ступінь задоволення змістом праці (наявність місць для працевлаштування та робота за фахом).
3. Задоволення умовами та можливостями самореалізації за місцем роботи.
4. Можливість отримання додаткових заробітків.

V. Інформаційно-культурна галузь:

1. Доступність об'єктивної інформації про зміни, які відбуваються в суспільстві.
2. Рівень соціально-економічних знань, умінь та навичок.
3. Рівень політичних знань.
4. Рівень науково-технічних знань, умінь та навичок.

VI. Рекреаційно-культурна галузь:

1. Структура та зміст повноцінного дозвілля.
2. Можливості повноцінного дозвілля та відпочинку.
3. Стан здоров'я.
4. Можливості отримання медичної допомоги.

VII. Галузь міжособистісних стосунків:

1. Рівень соціально-психологічної підтримки (доброти та співчуття оточення).
2. Наявність близьких друзів.
3. Благополуччя в сімейному оточенні.
4. Підтримка близької людини.

VIII. Особистісна галузь (рисні особистості):

1. Уміння та навички жити в нових суспільних умовах.
2. Впевненість у власних силах.
3. Рішучість та цілеспрямованість у досягненні власних цілей.
4. Ініціатива та самостійність у вирішенні життєвих проблем.

IX. Блок показників ефективності навчально-виховного процесу освітнього закладу можна презентувати так:

1. Рівень професійних знань, умінь та навичок.
2. Рівень інтелектуального розвитку – ерудиція, широта поглядів, евристичність.
3. Культура поведінки та професійної діяльності.
4. Ставлення до роботи (результативність виконання функціональних обов'язків).
5. Організаційно-методичні та технологічні вміння.
6. Ставлення до колег (соціально-психологічний клімат колективу).
7. Ставлення до себе, самооцінка (актуалізація власного потенціалу).

У побудові евристичної моделі повинні враховуватися стратифіковані відмінності рівнів соціального статусу в штатному розкладі вузівського колективу: 1 – група асистентів (бакалаври, спеціалісти); 2 – викладачі без наукового ступеня (магістри); 3 – кандидати наук, доценти; 4 – професори (без наукового ступеня доктора наук); 5 – професори, доктори наук.

У побудові вибірки повинні передбачатися елементи

репрезентативності: кількість років педагогічного досвіду членів вузівського колективу, їх пошуково-дослідна активність у здійсненні наукових розвідок та специфіка роботи кафедр ВНЗ – фундаментальних дисциплін, гуманітарних та профільюючих, а також додаткові характеристики праці викладачів – базова освіта, рівень комунікативної культури, захоплення, творчі вміння та навички тощо.

Представникам таких професійно-кваліфікаційних груп викладачів пропонувалося за 7-бальною шкалою оцінити ступінь важливості соціально-професійних та психологічних рис діяльності працівника ВНЗ.

У результаті аналізу вимог та пропозицій на основі рейтингових оцінок були визначені чотири групи рис, які певною мірою доповнюють показники **ядра структури** евристичної моделі професійного портрета викладача ВНЗ.

До **першої** групи можна віднести риси, які необхідні для професійної діяльності асистента, викладача: аналітичність, ерудиція, евристичність, новаторство, творчий підхід до справи, здатність до узагальнення та рівень володіння професійними знаннями.

У **другій** групі репрезентовані такі риси: самокритичність, оригінальність мислення та організаторсько-методичні вміння і досвід роботи.

Третю групу становлять якості, які репрезентують комунікативно-адміністративну діяльність: педагогічне вміння здійснювати керівництво колегами та студентами, навички творення позитивного соціально-психологічного клімату в колективі, уміння стимулювати, вимагати, контролювати та знати проблеми власного колективу, а також вимогливість та турбота про зростання професійно-кваліфікаційного статусу інших колег.

Четверта група складається із рис, які притаманні особистості в галузі загальної культури: духовні запити, потреби та інтереси, творчі вміння та навички, а також знання гуманітарного характеру, загальна ерудиція, навички ораторського мистецтва та вміння створювати власний імідж викладача.

Таке емпіричне „ядро” складається із групи досить тісно пов’язаних між собою показників. Але зі зниженням рівня зв’язку конкретних елементів кількість якостей, які входять до такого ядра, може бути збільшена або розширена. При зменшенні тісноти зв’язків у такій структурі шляхом експериментальної роботи були визначені ще дві, інші групи.

До такої „**додаткової**” групи увійшли такі риси, як вихованість, витриманість, толерантність, уміння спілкуватися з колегами та студентами, справедливість, доброзичливість та повага до іншої думки.

До другої („**резервної**”) групи можна також віднести професійні риси, а саме: корпоративність, гордість за власний колектив та його досягнення, власний стиль поведінки, обов’язковість, принциповість,

авторитетність та енергійність.

Водночас Е.Головаха та Н.Паніна пропонують шкалу для вимірювання компонентів соціального самопочуття („шкала задоволеності соціальними благами”), яка складається з чотирьох індикаторів:

- 1 – недостатньо;
- 2 – важко сказати, достатньо чи ні;
- 3 – достатньо;
- 4 – не цікавить.

На їх думку, у дослідженні можна використати також шкалу, яка складається із трьох елементів:

- 1 – недостатньо;
- 2 – важко сказати, достатньо чи ні (не цікавить);
- 3 – достатньо.

Зрозуміло, що кількісний інтегрований показник – індекс соціального самопочуття вимагає апробації в емпіричних дослідженнях, але його адаптація можлива до інших галузей життєдіяльності особистості, зокрема у здійсненні діагностики рівня духовно-творчого потенціалу студентської молоді та його фіксації за допомогою емпіричних показників.

Визначений та апробований інтегрований емпіричний індекс рівня духовно-творчого потенціалу, його зрілість, динаміка й варіативність у відповідності до трансформаційних процесів соціокультурного простору дозволяє проводити порівняльний аналіз сформованості ресурсного потенціалу особистості (рівня запитів, потреб, інтересів, життєвих планів, професійних знань, умінь та навиків, соціальної активності тощо) та здійснювати моніторинг динаміки й ефективності морально-етичного виховання молоді, результативності впливу на рівень соціального самопочуття й оптимізму молодого покоління.

Таким чином, теоретичне узагальнення та практичне вивчення процесу впровадження концепції формування потенціалу студентської молоді вимагає подальших зусиль у вирішенні питань поглибленого й широкомасштабного наукового пошуку в царині пізнання, спілкування, морально-етичної, духовно-творчої та соціально-професійної діяльності особистості.

Висновки

1. Важливий напрям здійснення освітніх реформ у країні полягає в глибокому і тісному поєднанні процесу навчання загальноосвітньої та фахової підготовки з урахуванням регіональних особливостей і можливостей розширення та реалізації ресурсного потенціалу суб’єктів навчально-виховного процесу. У цілому успіх реформування освіти в країні буде залежати від активної розробки та вдосконалення державних

стандартів системи обсягу знань, умінь і навичок та творення новітніх морально-етичних засад процесу освіти й відповідної його діагностики.

2. Надзвичайно актуального значення набуває проблема вивчення умов стимуляції навчальної мотивації та розвитку навчальної активності, аналіз особливостей формування тактичних та стратегічних цілей навчання, спілкування та майбутньої успішної професійної діяльності в царині соціальної практики, визначення рівня задоволеності сумісною комунікативною діяльністю суб'єктів навчально-виховного процесу ВНЗ та можливостями підвищення комфортності особистості в диспозиції взаємозв'язків у навчальному колективі на засадах адекватного сприйняття інших й самооцінки себе.

3. Вивчення взаємозалежності впливу на особистість соціальних, психологічних, інтелектуальних та моральних чинників потрібно здійснювати в комплексній конфігурації різних стилів, точок зору споріднених наукових галузей – історії, філософії, загальної, соціальної та диференційної психології, культурології, соціології, соціальної педагогіки та соціальної роботи.

4. Цілісний та інтегративний характер вивчення студентської молоді вимагає адекватної методології, методики та надійного й точного інструментарію для діагностики молодіжних проблем, які зафіксовані в науково-творчих роботах, художніх джерелах та текстах народних пісень, приказках та інших зразках фольклору, живопису, а також на фотографіях, малюнках рідного краю й інших носіях відображеного віртуального соціального часу й простору. Адже за словами Л.Українки, „для нас у ріднім краю навіть дим солодкий та коханий...”[4].

5. Проблема подальшого аналізу особистості як суспільного феномена потребує вивчення не лише психологічних, історико-ментальних та соціальних чинників розвитку індивіда, але й глобальних, планетарних: геополітичних, геофізичних, інформаційно-космічних та трансцендентних у конкретному соціальному часі та просторі сьогодення.

6. Розгляд характеристик особистості варто здійснювати відповідно до динамічних умов сьогодення та з урахуванням специфіки взаємодії різних демографічних поколінь соціокультурного простору – нормативних моделей пізнання, спілкування, професійної та морально-етичної діяльності батьків й інших представників старших поколінь.

7. Теоретичний аналіз соціологічних досліджень дозволяє виділити основні напрямки, які потребують концентрації зусиль наукових шкіл регіону у вирішенні проблем професійного самовизначення молоді, вивчення вікових, психологічних та соціальних закономірностей формування особистості, визначення місця і ролі здібностей та інтересів у процесах професійного самовизначення, розробки проблем життєвого шляху, здійснення діагностики процесу формування соціального

потенціалу молоді. Запровадження системи методик і технологій для вивчення та діагностики їх дієвості дозволить актуалізувати потенціал студентської молоді в процесах самореалізації [5].

8. Аналіз соціально-професійної диспозиції колективу ВНЗ варто здійснювати з урахуванням конкретних соціально-економічних, суспільно-політичних та регіональних умов за допомогою системних і структурно-функціональних точок зору у здійсненні соціально-педагогічного моніторингу. Це повною мірою дозволить визначити не лише потенціал колективу ВНЗ, але й зафіксувати відповідність системи норм, цінностей та навчально-виховних парадигм сучасним вимогам сьогодення.

9. Набуває значної актуальності запровадження соціально-педагогічного моніторингу в діяльності соціальних інститутів виховання як потужного засобу випереджальної тактики та стратегії соціальної роботи в молодіжному середовищі. Одним із варіативних підходів до визначення критеріїв діагностики зрілості соціального потенціалу молоді в конкретній соціальній ситуації є формалізація категоріально-термінологічного апарату соціально-педагогічного моніторингу.

10. Прогнозування та оцінка перспективних шляхів формування та реалізації соціального та духовно-творчого потенціалу студентської молоді можливе при умові застосування ситуаційного аналізу імітаційних моделей та сценаріїв розвитку ресурсного потенціалу особистості. Основним підходом до верифікації та об'єктивації результатів соціально-педагогічного моніторингу є їх зіставлення з результатами даних у часі й просторі інших парадигм діагностики в різних ВНЗ регіону. Головним чинником, який стримує запровадження соціально-педагогічного моніторингу в кожному ВНЗ, є не лише відсутність надійних та апробованих методик діагностики рівня сформованого потенціалу, але й брак соціального замовлення на спеціаліста зі сформованим „соціально-професійним портретом”, який має широкий набір соціально-професійних знань, умінь і навичок фахового спрямування на засадах високоморальної поведінки та з визначеним прогнозом подальшого розвитку особистості.

11. Важливою умовою в науковому аналізі соціальних проблем молоді, як уже раніше зазначалося, виступає потреба проведення систематичних та широкомасштабних соціологічних, соціально-педагогічних та психологічних досліджень мотивації навчання, професійної спрямованості, психологічної готовності до ринкових перетворень, а також вивчення глибинних, історико-ментальних, генетико-біологічних, інформаційно-культурологічних, соціоніко-енергетичних та інших характеристик потенціалу особистості нової формації в незалежній Українській державі.

12. Створення та впровадження соціально-педагогічного

моніторингу в діяльності навчальних закладів та установ, державних інституцій молодіжного спрямування, здійснення діагностики екологічних, економічних, соціальних та психологічних проблем дозволяє досить оперативно вносити корективи у виховний процес, підвищити активність молоді у процесах спілкування, пізнання, естетично та інформаційно насиченого дозвілля.

13. Моніторинг як метод постійного спостереження за навчально-виховним процесом та фіксацією емпіричної інформації з метою порівняння базових і нормативних показників й попередження небажаних відхилень у процесах пізнання, спілкування та дозвілля учнівської та студентської молоді використовується в різних галузях соціальної практики.

Моніторинг набуває поширення в екології, економіці, політології, соціології, педагогіці та інших наукових галузях. Він дозволяє відстежувати динаміку прояву соціальних орієнтацій та установок різних соціально-демографічних груп населення, здійснювати діагностику проявів політичної активності електорату, вимірювати ступінь соціально-психологічної напруженості в різних регіонах країни.

14. За допомогою методики соціально-педагогічного моніторингу в дослідженні можна емпірично визначити показники та індекси ефективної дієвості різних компонентів навчально-виховного процесу та результативності педагогічних дій. При цьому налагоджується зворотний зв'язок між соціально-педагогічною системою та іншими елементами соціальної структури суспільства, формується адекватний рівень презентації та засвоєння навчального матеріалу.

15. Соціально-педагогічний моніторинг дозволяє визначити ступінь дисперсії (відхилення) між запланованими параметрами навчально-виховної моделі та реально отриманими результатами рівня успішності навчання, мотивації здобуття умінь та навичок, зусиль у професійній самовизначеності суб'єктів навчально-виховного процесу.

16. Універсальність методики соціально-педагогічного моніторингу дозволяє його впровадження в діяльність загальноосвітньої школи, ВНЗ та інших соціальних інститутів освіти і виховання з метою подальшого розвитку здібностей студентської молоді, умінь займатися самоосвітою та самовдосконаленням й розбудовувати інноваційні морально-етичні моделі соціальної взаємодії.

17. Визначення та апробування інтегрованого емпіричного індексу рівня соціального, інтелектуального та духовно-творчого потенціалу, його зрілість, динаміка й варіативність у відповідності до трансформаційних процесів соціокультурного простору дозволяє проводити порівняльний аналіз сформованості ресурсного потенціалу особистості (рівня запитів, потреб, інтересів, життєвих планів, професійних знань, умінь та навичок,

соціальної активності тощо) та здійснювати моніторинг динаміки й ефективності морально-етичного виховання молоді, результативності впливу на рівень соціального самопочуття й оптимізму молодого покоління.

18. Феномен молоді в багатьох психологічних парадигмах репрезентується як динамічний, цілісний та розвиваючий елемент соціальної організації. Молодь є не лише об'єктом для різних соціальних інститутів, але й саме молодіжне середовище є активним та самодостатнім суб'єктом, який виступає поліфункціональним феноменом у створенні, поширенні та розподіленні соціальної інформації за допомогою тих чи інших форм пізнання, спілкування та діяльності.

19. Процеси становлення, функціонування та розвитку студентської молоді підлягають аналізу насамперед тому, що вона є суб'єктом різних соціальних формувань, володіє інваріантними властивостями, має досить складну структуру й перебуває під дією ентропійних процесів соціуму. У сучасному молодіжному середовищі інтенсивно відбуваються процеси створення, функціонування, розподілення та поширення цінностей духовної культури. Разом з тим, молодь, як специфічна соціально-демографічна група виконує функцію координації діяльності різних соціальних інститутів у формуванні багатоканальної системи потреб, інтересів та цінностей особистості та їх задоволення.

20. Важлива вимога сьогодення – цілеспрямоване формування та задоволення потреб молоді в пізнанні, спілкуванні та морально-етичній діяльності, що може здійснюватися в міжособистісних, групових та масових формах прямого й опосередкованого характеру. Практика підтверджує, що необхідною умовою у процесі здобуття студентами навиків та умінь є інтелектуально-пізнавальна діяльність та активна участь молоді в соціально-політичній, економічній та соціокультурній діяльності.

21. Для більш ефективного соціологічного аналізу умов функціонування духовної культури та видів художньої творчості студентської молоді варто використовувати широкий спектр методик, технологій та інструментарію, що дозволяє отримати широку та репрезентативну соціальну інформацію й оперативно вносити корективи в діяльність соціальних інститутів виховання, які функціонують у галузі освіти, науки та культури: ВНЗ, соціальні служби молоді, центри дозвілля, аматорські колективи та недержавні громадські молодіжні організації й об'єднання.

Література

1. Головаха Е.И., Панина Н.В. Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС): конструирование и применение социологического теста в массовых опросах. – К.: Институт

- социологии НАНУ, 1997. – С. 14-15.
2. Вербець В.В. Соціально-педагогічний моніторинг у вузі: методологія, методика, організація: Монографія. – Рівне: РДГУ, 2002. – 309 с.
 3. Київ 2003 через ОРГУС /Досвід цифрового виміру довкілля України у часі та просторі. – К.: ІАФ „ЕКСОР”, 2003. – С. 5; Див.: Деклараційний патент України на винахід № 36881-А „Спосіб кластерно-спектральної діагностики множини технічних об’єктів”. Від 16.04.2001. Бюл. №3.
 4. Леся Українка. Дим / Твори в двох томах. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 223.
 5. Вербець В.В. Методологія та методика соціологічних досліджень. – Острог, 2001. – 185 с.; Вербець В.В. Соціологія: теоретичні та методичні аспекти: Навч. метод. посіб./ Рівне: РДГУ, 2005. – 202 с.; Вербець В.В. Педагогічна діагностика формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді: Монографія. – Острог-Рівне: РДГУ, 2005. – 383 с.

Додаткова література

1. Андреенков В.Г. Сотникова Г.Н. Телефонное интервью. – М.: Наука, 1989.
 2. Большой толковый словарь. (COLLINS). – М.: BERE-ACT, 1999. – Т.2.
 3. Бутенко И.А. Анкетный опрос как общение социолога с респондентом. – М.: Наука, 1989.
- Волович В.И. Надежность информации в социологическом исследовании. – К.: Наук.думка, 1974.
- Гласс Дж., Стенли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии. – М.: Прогресс, 1976.
- Гречихин Г.Л. Лекции по методике и технике социологических исследований. – М.: Изд-во МГУ, 1988.
- Давыдюк Г.П. Прикладная социология. – Минск: Вышейш.шк., 1979.
- Докторов Б.З. О надежности измерения в социологических исследованиях. – Л.: Наука, 1979.
- Здравомыслов А.Г. Методология и процедуры социологических исследований. – М.: Мысль, 1969.
- Как провести социологическое исследование / Под ред. М.К.Горшкова, Ф.Э.Шереги. – М.: Политиздат, 1990.
- Кокрен У. Методы выборочного исследования. – М.: Прогресс, 1976.
- Математические методы анализа и интерпретации социологических данных. – М.: Наука, 1989.
- Морено Дж. Социометрия. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958.
- Ноэль Э. Массовые опросы: введение в методику демоскопии. – М.: Прогресс, 1978.

- Паниотто В.И. Качество социологической информации (методы оценки и процедура обеспечения). – К.: Наук. Думка, 1986.
- Паниотто В.И., Максименко В.С. Количественные методы в социологических исследованиях. – К.: Наук. Думка, 1982.
- Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження: Курс лекцій. – К.: Наук. Думка, 1996. – 232 с.
- Рабочая книга социолога. – М.: Наука, 1983.
- Рукавишников В.О., Паниотто В.И., Чурилов Н.Н. Опросы населения. – М.: Наука, 1984.
- Савельев В.П. Методичні рекомендації до вивчення теми „Методологія і методика соціологічних досліджень”. – К., 1990. – 20 с.
- Саганенко Г.И. Надежность результатов социологических исследований. – Л.: Наука, 1983.
- Современная западная социология: Словарь. – М.: Политиздат, 1990.
- Социологический энциклопедический словарь / Под ред. Г.В.Осипова. – М., 1998.
- Соціологія: короткий енциклопедичний словник / За ред. В.І.Воловича. – К.: Укр. центр.духовної культури, 1998.
- Статистические методы анализа информации в социологических исследованиях. – М.: Наука, 1979.
- Типология и классификация в социологических исследованиях. – М.: Наука, 1982.
- Чурилов Н.Н. Проектирование выборочного социологического исследования. – К.: Наук. думка, 1986.
- Экспертные оценки в социологических исследованиях. – К.: Наук.думка, 1990.
- Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. – М.: Наука, 1986.
30. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. – М.: Наука, 1998.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Кінцева оцінка курсу

1. Позначте, будь ласка, на шкалах нижче:

Зміст курсу

1	2	3	4	5	6
незадовільно					добре

Корисність курсу

1	2	3	4	5	6
незадовільно					добре

Подання матеріалу

1	2	3	4	5	6
незадовільно					добре

Задоволення курсом

1	2	3	4	5	6
незадовільно					добре

2. Почуття, які я маю щодо практичних занять є такими

3. Частина занять, яка мені найбільше сподобалася _____

4. Частина занять, яка мені найменше сподобалася _____

5. Частина занять, яку я зможу найбільше використати у своїй роботі _____

6. Частина занять, яку я зможу найменше використати _____

7. Інші коментарі (пропозиції, зауваження тощо) _____

Додаток 2

Програма соціологічного дослідження

1. Методологічна (теоретична) частина:

- 1.1. Обґрунтування актуальності проблеми.
- 1.2. Визначення мети та завдань дослідження.
- 1.3. З'ясування об'єкта та предмета дослідження.
- 1.4. Уточнення основних понять дослідження (Глосарій).
- 1.5. Аналіз зв'язків та залежностей між явищами.
- 1.6. Формулювання гіпотез дослідження.

2. Методика, техніка та робочий план дослідження:

- 2.1. Визначення базових об'єктів дослідження.
- 2.2. Аналіз методів емпіричного дослідження.
- 2.3. Формування вибіркової сукупності.
- 2.4. Основні принципи збору, аналізу та інтерпретації емпіричної інформації.

3. Організація та проведення дослідження:

- 3.1. Перевірка програми дослідження на репрезентативність, валідність, стійкість та надійність результатів.
- 3.2. Проведення інструктажу інтерв'юерів.
- 3.3. Організація пілотажного дослідження.
- 3.4. Доповнення програми та методики дослідження.
- 3.5. Масовий збір інформації.
- 3.6. Контроль та обробка емпіричної інформації.
- 3.7. Теоретична та графічна інтерпретація результатів дослідження.
- 3.8. Формулювання практичних рекомендацій.
- 3.9. Упровадження рекомендацій у діяльність соціальних інститутів.

Додаток 3

Зразки гіпотез наукових розвідок

Ханенко В.С. Проблема гуманізації виховання в контексті розвитку польської педагогіки міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Автореф. дис. канд. пед. наук. – 13.00.01 – теорія та історія педагогіки. – Луганськ, 1997. – С.2.

„...основним джерелом виникнення, становлення і розвитку головних теоретичних орієнтацій та педагогічних систем у польській педагогіці міжвоєнного періоду слугували філософські, психологічні, соціологічні ідеї як світової, так і національної науки;

- осмислення філософських, психологічних, соціологічних аспектів виховання в педагогічних системах та концепціях Я.Корчака, Г.Ровіда, С.Гессена, Б.Навровичинського, Б.Суходольського сприятиме глибокому розумінню проблематики гуманізації виховання;

- систематизація ідей гуманізації виховання, що міститься в працях польських педагогів згаданого періоду, дасть можливість створення цілісної психолого-педагогічної системи виховання в Польщі та Україні в процесі цивілізаційних та культурних змін;

- визначення змісту та особливостей реалізації виховних ідеалів сприятиме узгодженню гуманістичного виховання з теорією виховання”.

Паращевін М.А. Інтегративна функція релігії як соціального інституту в суспільстві: історико-соціологічний аналіз. – Автореф. дис. канд. соціолог. наук – 22.00.01.– Київ, 2001.– С.4-5.

„...На основі аналізу соціологічних теорій функціонування релігії як соціального інституту доводиться, що релігія сприяє соціальній інтеграції двома основними взаємопов'язаними і взаємозалежними шляхами – світоглядно-психічними та організаційно-інституційними.

Продемонстровано, що релігія здатна сприяти соціальній інтеграції індивідуально-психологічним шляхом, через формування індивіда, виховання, соціалізацію на основі певного комплексу цінностей, створення певних психічних станів, сприятливих для об'єднання індивідів в солідарні групи, і шляхом організаційно-інституційним, через безпосередній тиск в напрямі інтеграції з боку тих релігійних організацій, до яких належить індивід чи група.

Використовуючи визначення механізмів і шляхів інтегративного впливу релігії в суспільстві і співвідношення їх із сьогоденням, можна стверджувати, що сьогодні релігія здатна виступати інтегруючою силою в дуже обмежених масштабах. Інтегративний вплив, який здійснювали релігійні організації, значною мірою перебрали на себе інші соціальні організації (політичні, економічні, освітні), а індивідуально-психологічну інтеграцію членів суспільства здійснює головним чином загальна культурна система, яка на сьогодні в основному позбавлена релігійного забарвлення.”

Григорчук Л.І. Формування готовності слухачів факультету довузівської підготовки до навчання у вищому технічному закладі освіти. – Автореф. дисерт. канд. пед. наук. – 13.00.04. – Тернопіль, 2000. – С. 2.

„...готовність слухачів факультету довузівської підготовки сформується, якщо їх підготовка буде здійснюватись за орієнтованою на майбутню навчальну діяльність студента ВТНЗ методикою, яка передбачає комплексний підхід до формування синтезу змісту шкільних програм і вимог ВТНЗ за рівнем їх засвоєння, організаційними формами, методами та видами навчання абітурієнта; формування вищих рівнів пізнавальної активності й організаційно методичної самостійності”.

Пенькова О.О. Реклама як засіб соціально-педагогічного орієнтування молоді на культурно-мистецькі послуги. – Автореф. дисерт. канд. пед. наук. – 13.00.05. – Київ, 1998. – С.4.

„...ефективність виховання у молоді потреби у культурно-мистецьких послугах значною мірою залежить від систематичного рекламування цих послуг на загальнонаціональному, місцевому та інституційному рівнях, що ґрунтуються на новітніх технологіях її створення та поширення, художньої довершеності та варіативності змісту,

прилучення її до кращих зразків національної і світової культури та мистецтва, підвищення загальнокультурного рівня, збагачення духовності молодого людини, глибокому вивченню потенційного ринку”.

Кривко М.П. Організаційно-педагогічні основи індивідуалізації підготовки менеджерів освіти шкільного рівня. – Автореф. дисерт. канд. пед. наук. – 13.00.01. – Київ, 1996. – С.5.

„...ефективність підготовки менеджерів освіти шкільного рівня залежить від застосування таких науково-обґрунтованих організаційно-педагогічних основ:

- використання провідних ідей світової теорії та практики менеджменту;
- наявності моделі компетентності менеджера освіти та механізму її застосування;
- створення індивідуальної дидактичної системи та її навчально-методичного забезпечення”.

Вербець В.В. Теоретико-методологічні засади формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді. – Автореф. дисерт. доктора пед. наук. – 13.00.01. – Київ, 2005. – С. 3.

„...побудова моделі духовно-творчого потенціалу студентської молоді та розробка психолого-педагогічних технологій діагностики його формування дозволить створити систему, спрямовану на виявлення ресурсів освітніх закладів та її реалізації за допомогою педагогічного стимулювання й коригування самовиховних, самоосвітніх та самоорганізаційних дій суб’єктів навчально-виховного процесу”.

Додаток 4

Робочий план соціологічного дослідження

№ з/п	Етапи дослідження	Відповідальні	Терміни проведення
1	Створення програми дослідження (концепція, методика, інструментарій тощо).		
2	Розгляд програми фахівцями різних сфер (соціологи, психологи, культурологи, економісти, педагоги тощо).		
3	Побудова вибірки дослідження (обсяг, відбір одиниць спостереження, крок вибірки тощо).		
4	Проведення пілотажного дослідження.		
5	Аналіз та доповнення програми, методики та інструментарію дослідження.		

6	Проведення інструктажу інтерв'юерів та організація збору емпіричної інформації.		
7	Кодування, групування та ранжування емпіричної інформації – первинний аналіз результатів дослідження.		
8	Обробка інформації на ПК, одномірний та багатомірний аналіз, факторний, кластерний, кореляційний аналіз змінних тощо.		
9	Підготовка звіту про проведене соціологічне дослідження.		
10	Формулювання практичних рекомендацій та підготовка результатів дослідження до публікації в засобах масової інформації.		
11	Впровадження результатів дослідження в діяльність соціальних інститутів.		
12	Організація та проведення порівняльних соціологічних досліджень (соціальний моніторинг).		

Додаток 5

План заходів для здійснення соціологічного дослідження

1. Призначення керівника дослідження та виконавців (збір, класифікація та обробка емпіричної інформації).
2. Розподіл соціологічного дослідження на окремі етапи.
3. Установлення термінів щодо розробки методик, їх апробації в пілотажному дослідженні.
4. Організація тиражування інструментарію дослідження (анкет, експертних листків, протоколів спостереження тощо).
5. Визначення термінів збору емпіричної інформації (початок-кінець) та способів контролю за достовірністю результатів опитування.
6. Визначення місця та термінів математичної обробки (початок-кінець) матеріалів дослідження.
7. Встановлення способів кодування, шифрування емпіричної інформації та обробки за допомогою комп'ютерних технологій.
8. Визначення форм підсумкових елементів дослідження (звіт, аналітична записка, тези, доповідь тощо).
9. Складання кошторису витрат на проведення соціологічного дослідження.
10. Організація навчання інтерв'юерів.

Макет програми соціологічного дослідження**1. Проблемна ситуація**

А – практична (соціальна, предметна)

Соціальне протиріччя, яке вимагає цілеспрямованих дій щодо його вирішення (зняття).

Суперечність між рівними правами молоді у виборі професії та нерівними соціальними можливостями реалізації цих прав.

Б – наукова (пізнавальна, гносеологічна)

Відсутність теоретичних та емпіричних уявлень щодо механізмів розвитку соціального протиріччя чи способів дії на нього.

Відсутність інформації щодо чинників, які впливають на вибір професії.

2. Дослідницька проблема

Частина чи певний аспект проблемної ситуації, яка вимагає вивчення та аналізу, а також визначення тенденцій розвитку протиріччя (або його окремих частин, елементів).

Необхідність отримати надійні емпіричні результати, які свідчать про наявність відмінностей між запитамі, життєвими планами випускників за рівнем їх задоволення залежно від соціальних умов.

3. Об'єкт дослідження

Об'єкт дослідження – сфера соціальної дійсності, яка містить у собі певну суперечність, або напрямок процесу пізнання.

Об'єктом можуть виступати випускники середніх шкіл у ситуації вибору професії та майбутнього працевлаштування.

4. Предмет дослідження

Ознаки, певні сторони об'єкта дослідження, які мають у собі соціальні суперечності та вивчаються й аналізуються.

Співвідношення між планами випускників та можливостями їх реалізації в реальному житті.

5. Мета дослідження (кінцевий результат наукового аналізу проблеми)

А – Теоретична – опис чи пояснення соціального явища.

Б – Прикладна – практичні рекомендації щодо вирішення соціальних суперечностей.

Теоретико-прикладна. Дати опис явища (вибору професії), реалізації потреб, визначити взаємозв'язок із соціальними факторами та розробити рекомендації щодо отримання конкретної професії та умов реального працевлаштування молоді.

6. Завдання дослідження

Проблеми, які повинні бути вирішені при досягненні мети дослідження.

Визначення ступеня невідповідності мотивації та поведінки випускників шкіл у реальній ситуації.

Аналіз взаємозв'язку суб'єктивної та об'єктивної інформації у формуванні методології соціологічного дослідження.

Перевірка соціологічної інформації на надійність та достовірність.

Надання практичних рекомендацій щодо вирішення проблеми реальних потреб у фахівцях та їх працевлаштування.

7. Інтерпретація основних понять

Це процес, який має характеристики зворотного абстрагування. Проводиться з метою переходу понятійного апарату (ключових понять) у конкретні емпіричні показники вимірювання.

У поняття „життєві плани” входять судження випускників щодо майбутньої сфери професійної діяльності та способи здобуття професії (навчання, робота, підвищення кваліфікації).

Поняття „випускники школи” об'єднує учнів старших класів з моменту закінчення ними школи до ситуації працевлаштування чи навчання у ВНЗ.

Поняття „реалізація планів” розкривається шляхом порівняння реальної сфери праці, професії та способу її отримання з планами в ситуації закінчення школи. Поняття „потреба у фахівцях” розкриває відповідність кількості робочих місць та випускників ВНЗ конкретної професійної спрямованості.

8. Попередній системний аналіз предмета дослідження

Установлення взаємозалежності між групами „споріднених” соціальних показників предмета дослідження.

Соціальна група – психологічні характеристики – життєві плани – реалізація потенціалу особи.

9. Формулювання гіпотез дослідження

Гіпотеза – обґрунтоване передбачення щодо структури соціального об'єкта, певне теоретичне уявлення про характер зв'язків між різними сторонами соціального явища.

А – різниця між планами та їх реалізацією має надто багато протиріч.

Обґрунтування: плани формуються внаслідок дії школи та сім'ї без урахування реалій життя.

Б – чіткі соціальні орієнтації допоможуть вплинути на зміст життєвих планів і їх здійснення.

Обґрунтування: психологічні особливості (здібності, вміння) найбільш детерміновані соціальними умовами та вступають у конфлікт при

відсутності умов реалізації.

10. Визначення умов та методів збору, обробки й аналізу соціологічної інформації

Наявність інформації про специфіку об'єкта дослідження, адекватність методів збору емпіричної інформації дозволить обирати способи аналізу та інтерпретації результатів дослідження.

Методи отримання вихідної інформації: анкета батьків, опитування експертів (фахівців системи народної освіти, науки, культури тощо), тестування випускників шкіл, вузів, безробітних.

Додаток 7

Інститут соціальних досліджень

Анкета студента

„Професійний та соціально-психологічний портрет викладача”

Шановний добродію! З метою поліпшення навчально-виховного процесу дослідницька група звертається до Вас із проханням дати відповіді на запитання анкети.

Розраховуючи на толерантність та відвертість у відповідях на запитання анкети, дослідницька група має надію отримати достовірну інформацію, яка буде узагальнена та використана за умов конфіденційності та анонімності.

1. Що, на Ваш погляд, заважає Вам особисто здобути більш ґрунтовні знання з предмета? (Обведіть кружечком усі важливі для Вас варіанти)

1. Надто великий обсяг навчального матеріалу.
2. Навчальний матеріал подається лише в межах програми.
3. Не враховується рівень знань студентів.
4. Лекції проводяться нецікаво, формально.
5. Надто великі вимоги до студентів.
6. Семінари проводяться формально, не вимагається самостійності в обговоренні проблем.
7. Не встигаєте конспектувати на лекції навчальний матеріал.
8. Надто високий теоретичний рівень, багато незрозумілого матеріалу.
9. Практичні заняття проводяться нецікаво, формально.
10. Брак необхідної літератури у бібліотеці.
11. Інше; напишіть, будь ласка _____

2. **Які причини, на Ваш погляд, найбільше заважають Вам здобути професійні якості та стати фахівцем своєї справи? (Підкресліть усі важливі для Вас варіанти відповіді)**
1. Незадовільні умови для самостійної роботи.
 2. Недоліки у праці викладачів.
 3. Брак вільного часу.
 4. Відсутність нових літературних джерел.
 5. Незадовільні умови для розширення власної ерудиції.
 6. Особисті лінощі.
 7. Недоліки з організації навчальної практики.
 8. Недостатня кількість професійно зорієнтованих предметів.
 9. Неадекватна оцінка викладачами нашого рівня знань, умінь та навиків.
 10. Недоліки організації навчального процесу, які саме? Напишіть, будь ласка _____
3. **Якими джерелами Ви користуєтесь при підготовці до семінарських та практичних занять? (Підкресліть 3-4 варіанти)**
1. Рекомендованою викладачами літературою.
 2. Додатковою літературою на свій вибір.
 3. Своїми конспектами.
 4. Конспектами друзів.
 5. Методичними рекомендаціями, підготовленими викладачами.
 6. Комп'ютером (електронними варіантами лекцій, рефератів тощо).
 7. Аудіотехнікою (платівки, касети, компакт-диски тощо).
 8. Особистою літературою.
 9. Інше, напишіть _____
4. **Яка Ваша думка щодо проведення занять з предмета _____?**
1. Вважаю матеріал курсу корисним для майбутньої кар'єри.
 2. Після занять з предмета відчуваю себе краще підготовленим з проблем, які пов'язані з курсом.
 3. Відчуваю, що мій інтерес до предмета збільшується.
 4. Відчуваю, що мій інтерес до предмета зменшується.
 5. Вважаю, що все залишається без змін.
 6. Відчуваю велике незадоволення після занять з предмета.
 7. Інше; напишіть, будь ласка _____
5. **В цілому, яка Ваша оцінка щодо презентації навчальної інформації з предмета _____**
1. Незадовільна.
 2. Задовільна.
 3. Важко сказати однозначно.
 4. Добре.
 5. Відмінно.

6. Якою мірою Ви згодні чи не згодні з такими характеристиками праці викладача з предмета?

	Повністю згоден	Частково згоден	Важко сказати	Більше не згоден, ніж згоден	Повністю не згоден
	1	2	3	4	5
1. Викладач добре використовує час для проведення занять	5	4	3	2	1
2. Подає матеріал у логічному та організованому порядку	5	4	3	2	1
3. Наводить яскраві приклади для кращого сприйняття	5	4	3	2	1
4. Викладач завжди добре підготовлений до кожного заняття	5	4	3	2	1
5. Подає матеріал з ентузіазмом	5	4	3	2	1
6. Завжди терпеливий щодо запитань студентів упродовж занять	5	4	3	2	1
7. Мова викладача адекватна для викладення предмета	5	4	3	2	1
8. Пропонує свої міркування як ілюстрацію до проблеми	5	4	3	2	1
9. Використовує відповідні технічні засоби навчання	5	4	3	2	1
10. Подає багато матеріалу під час занять	5	4	3	2	1
11. Надто захоплений читанням власного конспекту лекцій	5	4	3	2	1

7. Якою мірою перераховані форми навчальної роботи допомагають Вам оволодіти навчальними матеріалом упродовж вивчення предмета:

	Допома- гають повністю	Частково допомага- ють	Не допома- гають	Важко сказати напевно
1. Написання есе, контрольних робіт	4	3	2	1
2. Опитування на заняттях	4	3	2	1
3. Особисті виступи на заняттях	4	3	2	1
4. Тестування рівня знань	4	3	2	1
5. Опитування на лекціях	4	3	2	1
6. Написання рефератів	4	3	2	1
7. Курсові роботи	4	3	2	1
8. Кваліфікаційні роботи	4	3	2	1
9. Дипломні роботи	4	3	2	1
10. Роботи аналітичного характеру (соціологічні дослідження, інші види наукового пошуку)	4	3	2	1
11. Заліки, іспити	4	3	2	1
12. Робота в бібліотеці	4	3	2	1
13. Самостійна робота вдома	4	3	2	1
14. Науково-дослідна робота	4	3	2	1
15. Навчання за кордоном (у відповідності до програм обміну)	4	3	2	1
16. Спілкування з викладачами у-ту	4	3	2	1
17. Консультації викладачів перед заліками та іспитами	4	3	2	1
18. Участь у науково-практичних та теоретичних конференціях	4	3	2	1

6. Дайте, будь ласка, оцінку наведеним нижче рисам, які були виявлені викладачем з курсу _____ за 5-бальною шкалою:

1. Енергійність, ентузіазм _____
2. Уміння аргументовано переконувати _____
3. Вимогливість до себе _____
4. Ініціативність _____

5. Вимогливість до студентів _____
 6. Творча фантазія _____
 7. Незалежність суджень _____
 8. Демократичність _____
 9. Самокритичність _____
 10. Інтелігентність _____
 11. Новаторство _____
 12. Широта поглядів, ерудованість _____
 13. Обов'язковість _____
 14. Компетентність _____
 15. Поверховість суджень _____
 16. Романтизм _____
 17. Прагматизм _____
- 9. Які риси характеру, на Ваш погляд, найбільш притаманні викладачам нашого університету? Напишіть номер позиції у переліку п.8. _____**
- 10. Дайте, будь ласка, оцінку рисам, які притаманні викладачу предмета _____ за 5-бальною шкалою:**
1. Комунікабельність _____ балів
 2. Почуття гумору _____
 3. Інтелігентність _____
 4. Мудрість _____
 5. Людяність _____
 6. Чесність _____
 7. Наполегливість _____
 8. Працьовитість _____
 9. Емоційність _____
 10. Вимогливість _____
 11. Романтизм _____
 12. Авторитаризм _____
 13. Акуратність _____
 14. Ерудованість _____
 15. Обережність суджень _____
 16. Політична заангажованість _____
- 11. Тепер декілька запитань щодо методики викладання предмета (Підкресліть, будь ласка, варіанти, які наявні у викладанні предмета)**
1. Важкий, незрозумілий стиль викладу навчального матеріалу.
 2. Недостатня компетентність з методики викладання.
 3. У матеріалі занять мало новизни та проблемності.
 4. Непослідовність викладу матеріалу, важко відділити головне від другорядного.

5. Некритичність мислення.
 6. Забагато теорії, мало практичних порад.
 7. Неприйятна манера викладання (чванливість, зверхність тощо).
 8. Надто швидкий темп мовлення.
 9. Низький рівень взаємозв'язку з аудиторією студентів.
 10. Емоційність, виразність, захопленість.
 11. Ерудованість, широта поглядів.
 12. Неуважність до власної зовнішності.
 13. Акуратність, інтелігентність.
 14. Аргументованість основних точок зору.
 15. Наявність штучної дистанції між викладачем та студентами.
 16. Нецікава манера читання лекційного матеріалу.
 17. Жорстка манера спілкування.
- 12. Якою мірою Ви використовуєте джерела, підготовлені викладачами університету до семінарських та практичних занять? (Монографії, методичні посібники, розробки, рекомендації тощо)**
1. Досить часто.
 2. Інколи.
 3. Дуже рідко.
 4. Не користуюсь.
 5. Не знаю про їх існування.
- 13. Ваша стать? 1 – чоловіча. 2 – жіноча.**
- 14. Ваші пропозиції** _____

Щиро дякуємо за допомогу!

Додаток 8

**Анкета студента
„Оцінка діяльності деканату”**

Інститут соціальних досліджень

Шановний добродію (добродійко)! З метою вивчення проблем навчально-виховного процесу на факультеті _____ дослідницька група звертається до Вас із проханням дати відповіді на запитання анкети.

Анкета анонімна, Ваші відповіді будуть узагальнені разом з відповідями інших студентів, тому розраховуємо на відвертість та принциповість.

Заздалегідь дякуємо за допомогу у дослідженні!

1. **Що, на Ваш погляд, потрібно зробити, щоб здобути ґрунтовні знання, вміння та навички за час навчання в університеті?**
(Підкресліть всі важливі для Вас варіанти відповіді)

Збільшити кількість предметів з фаху: _____

Зменшити кількість предметів для вивчення: _____

Збільшити кількість навчальних годин із предметів:

1. _____ 2. _____ 3. _____

Зменшити кількість навчальних годин із предметів:

1. _____ 2. _____ 3. _____

4. _____ 5. _____

Збільшити кількість семінарів та практичних занять із предметів:

1. _____ 2. _____ 3. _____

4. _____ 5. _____

Збільшити кількість годин для вивчення комп'ютера та програмного забезпечення.

Розширити асортимент літератури в бібліотеці.

Змінити послідовність предметів у розкладі.

Зробити більш-менш постійний розклад навчальних занять.

10. Що ще? Напишіть, будь ласка _____

2. **Як би Ви оцінили морально-психологічний клімат (атмосферу) в нашому університеті?**

1. Взаємини між студентами та викладачами побудовані на засадах принциповості та вимогливості.

2. Стосунки між студентами та викладачами побудовані на засадах поблажливості та недостатньої вимогливості.

3. Взаємини мають характер „практичної спрямованості”.

4. Інше, напишіть, будь ласка _____

3. **Якщо говорити про стосунки між студентами та викладачами факультету, як би Ви їх оцінили?**

(Тільки одна відповідь)

1. Відносини „байдужі” та невизначені.

2. Відносини напружені (подекуди загострені).

3. Відносини дружні та довірливі.

4. Важко сказати однозначно.

4. **У цілому оцініть, будь ласка, психологічну атмосферу на факультеті _____ за 5-бальною шкалою (5 – найвища, 1 – найнижча):**

Підкресліть, будь ласка, одну з оцінок.

5 балів; 4 бали; 3 бали; 2 бали; 1 бал.

4. **У цілому оцініть роботу деканату факультету _____ за 5-бальною шкалою:**

5 балів; 4 бали; 3 бали; 2 бали; 1 бал.

Підкресліть, будь ласка, одну з оцінок.

5. **Як би Ви оцінили роботу декана факультету _____**
(Підкресліть визначену оцінку)
 5 балів; 4 бали; 3 бали; 2 бали; 1 бал.
6. **Якою мірою Ви задоволені розкладом занять на факультеті _____**
 5 балів; 4 бали; 3 бали; 2 бали; 1 бал.
Підкресліть, будь ласка, одну з оцінок.
8. **Що, на Ваш погляд, потрібно зробити на факультеті з метою вивчення громадської думки студентів?**
 Збільшити кількість зустрічей декана факультету зі студентами.
 Частіше проводити соціологічні опитування в студентському середовищі.
 Влаштувати „круглий стіл” для викладачів та студентів факультету.
 Збільшити кількість відвідувань деканом факультету студентських гуртожитків.
 Запровадити практику проведення зустрічей викладачів зі студентами у гуртожитку у вечірній час.
 Проводити засідання кафедр факультету, методичних рад факультету разом зі студентами.
 Зробити постійно діючу виставку публікацій викладачів факультету для студентів у науковій бібліотеці університету.
 Удосконалити рейтингову систему оцінок знань студентів.
 Що ще, напишіть, будь ласка _____
9. **Якою мірою Ви задоволені вирішенням особистих проблем при відвідуванні деканату?**
 Усі проблеми особистого характеру вирішуються оперативно та результативно.
 Для вирішення власних проблем декан просить певний час зачекати.
 Проблеми вирішуються досить повільно та неефективно.
 Ви не зверталися в деканат.
10. **Кого б Ви запропонували із середовища студентів для створення „студентського деканату” з метою розбудови студентського самоврядування в нашому університеті _____**
11. **У цілому якою мірою Ви задоволені роботою деканату?**
 1. Дуже задоволений.
 2. Задоволений.
 3. Не зовсім задоволений.
 4. Не задоволений.
 5. Дуже не задоволений.
 6. Важко сказати однозначно.
12. **Ваша стать?**
 1. Чоловіча.
 2. Жіноча.

Щиро дякуємо за допомогу!

**Фрагмент анкети
„Вибори – 2006”**

Інститут Соціальних досліджень продовжує проведення соціологічних опитувань з метою вивчення думки населення щодо політичної ситуації в Україні напередодні виборів.

Заповнити анкету нескладно. Уважно прочитайте кожне запитання та всі варіанти відповідей. Далі виберіть той варіант (або варіанти) відповіді, що підходить Вам більш за все, та обведіть цифру біля цієї відповіді. Якщо жоден варіант відповіді Вам не підходить, напишіть, будь ласка, свій варіант відповіді на вільному місці в анкеті.

Для опитування Ви обрані випадково. Ваші відповіді не підлягають розголошенню. Жодна компанія, фірма чи організація не будуть мати доступу до Ваших особистих відповідей. Вони будуть використані тільки в узагальненій формі разом з результатами опитування інших респондентів. Будь ласка, відповідайте на всі запитання якомога точніше.

Ми гарантуємо конфіденційність інформації, яку буде отримано під час опитування.

Заздалегідь вдячні Вам за згоду взяти участь у цьому опитуванні!!!

1. **Чи знаєте Ви, що _____ року відбудуться вибори до Верховної Ради України?**
 1. Так
 2. Ні.
2. **Чи будете Ви брати участь у голосуванні на виборах?**
 1. Так, я буду голосувати.
 2. Ні, я не піду на голосування.
 3. Ще не визначився.
3. **Зазначте основні причини, чому Ви маєте намір брати участь у виборах _____ року? (Вкажіть не більше 3-х варіантів відповідей)**
 1. Таким чином я хочу висловити свою незгоду з політикою державного керівництва.
 2. Таким чином я хочу змінити становище на краще.
 3. Хочу підтримати партії, яким я симпатизую.
 4. Хочу підтримати кандидата в народні депутати України, якому я симпатизую.
 5. На виборах до органів місцевого самоврядування хочу підтримати кандидата, якому я симпатизую.
 6. Не хочу, щоб до влади прийшли люди, яким я не довіряю.
 7. Беру участь за звичкою.
 8. Хочу в такий спосіб висловити несприйняття діяльності теперішнього місцевого керівництва.
 9. Важко відповісти.

4. Якою мірою Ви берете участь у діяльності якоїсь із політичних партій?

1. Я є членом однієї з політичних партій, об'єднань.
2. Симпатизую певній партії, політичному блоку.
3. Я не є прихильником якої-небудь політичної партії, політичного блоку.
4. Важко відповісти.

5. Ваша стать? 1 – чоловік. 2 – жінка.

6. Скільки Вам років _____?

Дякуємо за допомогу у дослідженні!

Додаток 10

Інститут соціальних досліджень
„Масові настрої громадян”

Шановний(а) добродію(йко)! Ми вивчаємо масові настрої громадян України. У цьому нам дуже допоможе Ваша активна участь в опитуванні.

Нижче наведено ряд найрізноманітніших суджень, які часто зустрічаються в пресі, заявах тих чи інших політичних сил тощо. Просимо Вас висловити своє ставлення до кожного з них. Для цього обведіть кружечком потрібну літеру:

З – „згоден”; **В** – „важко сказати”; **Н** – „не згоден”.

1. Громадянський мир і суспільна злагода – найвищі цінності. „Так” – консенсусу, „Ні” – чварам і розбрату! **З В Н**
2. Наш народ на власному гіркому досвіді переконався, що таке „мирний атом”. Тому маємо закрити всі атомні електростанції, повністю відмовитись від шкідливих виробництв і технологій. **З В Н**
3. Сьогодні релігія – останній оплот моралі, честі й порядності. **З В Н**
4. Мовну політику слід визначати на місцях: органам регіонального управління видніше. **З В Н**
5. Наповнити бюджет, вивести економіку з „тіні” каральними заходами неможливо. Для цього потрібно зменшити розміри податків. **З В Н**
6. Якщо ми хочемо, щоб українські підприємства запрацювали, треба рішуче припинити вплив в Україну іноземних товарів і капіталів. **З В Н**
7. Національна ідея спрацює в Україні тільки в тому разі, якщо її вдасться наповнити новим змістом, пристосувати до умов багатонаціональної держави. **З В Н**
8. Повідомте, будь ласка, дещо про себе:

Вік _____ років

Стать: 1 – чол. 2 – жін.

Національність: 1 – українець, 2 – росіянин, 3 – інша _____

Рід занять (вкажіть один найважливіший для Вас пункт):

1 – робітник	7 – військовослужбовець
2 – працівник сільського господарства	8 – безробітний
3 – працівник сфери обслуговування	9 – комерсант, бізнесмен
4 – ІТП, службовець	10 – домогосподарка
5 – студент, учень	11 – інший _____
6 – пенсіонер	

Місце проживання:

1 – обласний центр	3 – селище міського типу
2 – інше місто (напишіть назву) _____	4 – село
Область _____	

Дякуємо за допомогу!

Інститут соціальних досліджень

Додаток 11

Моніторинг громадської думки

1. Мова, якою проводилося інтерв'ю _____
2. Населений пункт _____
3. Інтерв'юер _____
4. Номер точки опитування _____
5. Час проведення інтерв'ю _____ годин _____ хв.
6. Дата _____ 7. Місяць _____

Велике спасибі за Вашу участь у цьому важливому дослідженні!!!

До того, як ми почнемо інтерв'ю, дозвольте мені підкреслити, що не існує правильних та неправильних відповідей на жодне з запитань. Ми просто хочемо знати, що насправді такі люди, як Ви, думають про ситуацію в нашій країні.

Ви можете бути абсолютно впевнені, що Ваші відповіді залишаться конфіденційними і будуть використані виключно в узагальненому вигляді.

- 1. Ось список проблем, що постали сьогодні перед Україною.** (Передайте респонденту Картку 1). **Будь ласка, назвіть дві або три з них, які Ви вважаєте найбільш важливими, можете назвати цифри, якими позначені проблеми.** (Відзначте три перших відповіді, що наводяться; якщо дається лише одна відповідь, перепитайте). **А які ще?**

1. Перехід до ринкової економіки.
2. Реформа політичної системи.
3. Взаємовідносини з Росією.
4. Збереження обороноздатності.
5. Злочинність.

6. Безробіття.
 7. Занепад моралі.
 8. Корупція в керівництві.
 9. Забруднення довкілля.
 10. Інше, напишіть, будь ласка _____
2. **Якщо говорити власне про Вас, як би Ви оцінили своє матеріальне становище сьогодні порівняно з тим, яким воно було 12 місяців тому? Чи стало воно значно кращим, трохи кращим, не змінилося, стало трохи гіршим або значно гіршим?**
1. Значно кращим.
 2. Трохи кращим.
 3. Не змінилося.
 4. Трохи гіршим.
 5. Значно гіршим.
 6. Важко відповісти.
3. **Як Ви думаєте, чи буде Ваше матеріальне становище через дванадцять місяців кращим, ніж сьогодні? Ви впевнені, що воно буде кращим, вважаєте, що буде кращим, вважаєте, що буде гіршим або впевнені, що буде гіршим?**
1. Впевнений, що буде кращим.
 2. Вважаю, що буде кращим.
 3. Вважаю, що буде гіршим.
 4. Впевнений, що буде гіршим.
 5. Важко відповісти.
4. **Якщо б через місяць відбулися вибори Президента України, за кого б Ви проголосували? _____**
(запишіть лише одну відповідь)
5. **Скажіть, будь ласка, а якби вибори до Верховної ради України відбувалися в найближчу неділю й у бюлетень для голосування були включені певні політичні партії, за яку з них Ви б скоріше за все проголосували? _____**
6. **Скажіть, будь ласка, яким рисам, що репрезентують політики, Ви надасте перевагу? (Дайте, будь ласка, оцінку важливості кожної для Вас риси за п'ятибальною шкалою)**
1. Аналітичність	___ балів
2. Інтуїція	___ балів
3. Прогностичність	___ балів
4. Кмітливість	___ балів
5. Критичність	___ балів
6. Самостійність	___ балів
7. Гнучкість мислення	___ балів
8. Витримка	___ балів

9. Наполегливість	___ балів
10. Принциповість	___ балів
11. Мужність	___ балів
12. Сміливість	___ балів
13. Вимогливість до себе	___ балів
14. Вимогливість до інших	___ балів
15. Рішучість	___ балів
16. Цілеспрямованість	___ балів
17. Активність	___ балів
18. Ініціативність	___ балів
19. Енергійність	___ балів
20. Уміння орієнтуватися у складних ситуаціях	___ балів
21. Добросовісність	___ балів
22. Дисциплінованість	___ балів
23. Відповідальність	___ балів
24. Об'єктивність	___ балів
25. Самокритичність	___ балів
26. Самостійність	___ балів
27. Упевненість у собі	___ балів
28. Чесність	___ балів
29. Щирість	___ балів
30. Демократичність	___ балів
31. Толерантність	___ балів

Дякуємо за допомогу в дослідженні!!!

Додаток 12

Анкета „Соціальні проблеми молоді”

Незалежне агентство соціального моніторингу

Шановний добродію (добродійко)! Розраховуючи на підтримку та сприяння, дослідницька група звертається до Вас із проханням дати відповіді на запитання анкети.

Мета дослідження – визначення соціальних проблем молоді.

Опитування проводиться *анонімно*, тому Ваші відповіді будуть узагальнені зі збереженням *конфіденційності* отриманої від Вас інформації. Щирість та відвертість Ваших відповідей дозволить зробити науково достовірні висновки та розробити обґрунтовані практичні рекомендації щодо майбутнього навчання та працевлаштування молоді регіону.

Заздалегідь дякуємо за допомогу у дослідженні!

1. **Які проблеми Вас турбують сьогодні найбільше? (Підкресліть усі важливі для Вас варіанти)**
 1. Стан власного здоров'я.
 2. Взаємостосунки з батьками.
 3. Брак коштів для задоволення своїх проблем.
 4. Ставлення до Вас.
 5. Проблеми навчання.
 6. Проблеми особистого життя.
 7. Отримання професії.
 8. Бажання бути незалежним від батьків.
 9. Невпевненість у завтрашньому дні.
 10. Недостатній рівень Ваших знань, умінь та навичок.
 11. Стан екології на місцевості, де Ви проживаєте.
 12. Ймовірність власного безробіття.
 13. Відсутність можливостей займатися спортом.
 14. Майбутнє працевлаштування після закінчення навчання.
 15. Можливість реалізувати свої знання, вміння та навички.
 16. Моральний стан суспільства.
 17. Інше, напишіть, які саме _____
2. **На що або на кого Ви найбільшою мірою покладете надії у вирішенні своїх життєвих проблем? (Виберіть не більше 2-3 відповідей)**
 1. На підтримку з боку держави.
 2. На підтримку з боку батьків (батьківської сім'ї).
 3. На друзів, приятелів.
 4. На Бога.
 5. На особисті знання, здібності і сили.
 6. На везіння.
 7. Ні на що не розраховую.
3. **Після закінчення школи або вищого навчального закладу куди Ви маєте намір піти працювати в першу чергу? (Підкресліть, будь ласка, лише один варіант)**
 1. Будете продовжувати навчатися у ВНЗ (здобуття професії, аспірантура).
 2. Будете працювати в державних установах, закладах, організаціях.
 3. На приватному підприємстві (ТОВ, СП, ВАТ, ЗАТ тощо).
 4. Влаштуєтеся в спільне підприємство (СП) чи іншу зарубіжну фірму.
 5. Відкриєте власну справу (індивідуально-трудове господарство – кафе, бар, майстерню тощо).
 6. У фермерському господарстві.
 7. Будете намагатися поїхати працювати за кордон.
 8. Ще не вирішили.

4. **Що, на Вашу думку, потрібно зробити у ВНЗ (школі) для вирішення Вашого майбутнього працевлаштування?**
1. Збільшити кількість часу для вивчення комп'ютера та програмного забезпечення.
 2. Збільшити кількість часу для вивчення іноземної мови.
 3. Розширити кількість профільних предметів
 4. Вивчати ринок праці (наявність робочих місць).
 5. Ввести предмети з проблем «самопрезентації» Вашого потенціалу.
 6. Інше, напишіть _____
5. **Яким джерелам чи установам Ви довіряєте найбільше щодо надання Вам інформації про майбутнє місце роботи? (Підкресліть усі слушні варіанти)**
1. Соціальним службам для молоді (обласні, міські, сільські тощо).
 2. Центрам зайнятості (за місцем Вашого проживання).
 3. Оголошенням у засобах масової інформації (газети, радіо, телебачення).
 4. Приватним фірмам відповідного спрямування.
 5. Друзям, приятелям.
 6. Викладачам, вчителям.
 7. Інше, напишіть _____
6. **Як Ви ставитеся до проблем від'їзду за межі України з метою працевлаштування (заробітку)? Після закінчення навчання Ви: (Тільки одна відповідь)**
1. Будете намагатися обов'язково поїхати.
 2. Дуже вірогідно, що поїдете.
 3. Є така вірогідність, але не дуже велика.
 4. Дуже мало вірогідно.
 5. Не поїдете категорично.
 6. Важко сказати однозначно.
 7. Буду працювати лише в Україні.
7. **В яку країну світу Ви б поїхали в першу чергу з метою заробити кошти для життя? (Виберіть не більше 3 варіантів)**
1. Великобританія.
 2. Білорусія.
 3. Болгарія.
 4. Бразилія.
 5. Голландія.
 6. Італія.
 7. Іспанія.
 8. Канада.
 9. Литва

10. Польща.
 11. Росія.
 12. США.
 13. Туреччина.
 14. Чехія.
 15. Інша країна, напишіть _____.
- 8. Що, на Вашу думку, потрібно для успішного працевлаштування за кордоном?**
1. „Стартовий капітал” (\$) _____
 2. Власні знання, вміння та навички.
 3. Добрий стан здоров'я.
 4. Знання іноземної мови (якої?) _____
 5. Вміння працювати на комп'ютері.
 6. Наявність професійних вмінь та навиків (яких?) _____
 7. Інше, напишіть, що саме _____
- 9. Як Ви оцінюєте, в цілому, практику виїзду молоді за кордон з метою заробити кошти? (Виберіть, будь ласка, не більше двох відповідей)**
1. На жаль, це бажання молоді не досить виважене.
 2. Вважаю, що можна заробити кошти у власній державі.
 3. Це єдиний спосіб здобути кошти для життя.
 4. На мою думку, це досить принизливо.
- Інше, напишіть _____
- 10. Якщо говорити про Ваше майбутнє працевлаштування після закінчення навчання, які Ваші міркування щодо цієї проблеми?**
1. Будете шукати роботу за фахом.
 2. Головне для Вас влаштуватися на будь-яку роботу.
 3. Будете шукати можливість працевлаштування за кордоном.
 4. Спробуєте відкрити власну справу (майстерню, кафе тощо).
 5. Інше, напишіть _____
- 11. Які домінуючі настрої, на Ваш погляд, сьогодні найбільше поширені серед молодіжного середовища?**
1. Байдужість.
 2. Невпевненість.
 3. Цілеспрямованість.
 4. Агресивність.
 5. Амбітність.
 6. Нетерпимість.
 7. Інші, напишіть які _____

12. Як Ви вважаєте, на що, в першу чергу, повинна розраховувати сучасна молодь при вирішенні власних проблем:

1. На державу.
2. На власні сили та здібності.
3. Однаковою мірою на державу і на власний потенціал.

13. Скажіть, будь ласка, наскільки важливими для Вас є: *(Дайте, будь ласка, за 7-бальною шкалою оцінку кожній позиції, обвівши кружечком число, що відповідає Вашій думці)*

1. Сім'я, родина	1 2 3 4 5 6 7
2. Робота	1 2 3 4 5 6 7
3. Здоров'я	1 2 3 4 5 6 7
4. Кар'єра	1 2 3 4 5 6 7
5. Навчання	1 2 3 4 5 6 7
6. Спілкування	1 2 3 4 5 6 7
7. Матеріальна забезпеченість	1 2 3 4 5 6 7
8. Моральні цінності	1 2 3 4 5 6 7
9. Політика	1 2 3 4 5 6 7
10. Релігія	1 2 3 4 5 6 7
11. Інше, напишіть _____	

14. В чому, на Вашу думку, сенс успішного особистого життя? *(Вкажіть, будь ласка, 2-3 варіанти відповіді)*

1. Приносити користь українському суспільству.
2. Можливість працювати за фахом.
3. Робити людям добро.
4. Бути матеріально забезпеченим.
5. Зрозуміти сенс особистого життя.
6. Знайти своє місце у житті.
7. У взаємному коханні.
8. У можливості задовольнити запити та потреби.
9. Вірно служити Богу для досягнення особистого щастя.
10. Жити духовно насиченим життям.
11. Здобути високий соціальний статус.
12. Інше, напишіть, будь ласка _____

15. Як змінилося, на Вашу думку, самопочуття молоді за останній рік? *(Дайте, будь ласка, оцінку за 7-бальною шкалою кожній запропонованій позиції, що відповідає Вашій думці)*

1. Зросла працелюбність	1 2 3 4 5 6 7
2. Збільшилася віра в майбутнє	1 2 3 4 5 6 7
3. Збільшилася терпимість	1 2 3 4 5 6 7
4. Зросла відповідальність	1 2 3 4 5 6 7
5. Збільшилася віра в себе	1 2 3 4 5 6 7
6. Збільшилася роздратованість	1 2 3 4 5 6 7

7.	Збільшилася втома від негараздів життя	1 2 3 4 5 6 7
8.	Зросла невпевненість	1 2 3 4 5 6 7
9.	Зросла заздрість	1 2 3 4 5 6 7
10.	Збільшилася байдужість серед молоді	1 2 3 4 5 6 7
11.	Збільшилася недовіра до інших	1 2 3 4 5 6 7
12.	Все залишилося без змін	1 2 3 4 5 6 7
- 16. Як Ви вважаєте, чи існує серед молоді проблема соціально-психологічної напруженості?**
1. Серед молоді поширюються настрої невпевненості у майбутньому.
 2. Збільшується агресивність суджень.
 3. Поширюється агресивна поведінка.
 4. Вважаю, що в молодіжному середовищі все гаразд.
 5. Важко сказати однозначно.
- 17. Як, на Вашу думку, зазвичай, молодь вирішує проблему „зняття” психологічної напруженості за місцем проживання? (відзначте, будь ласка, 2-3 відповіді)**
1. Займається спортом.
 2. Вживає тютюнові вироби.
 3. Вживає спиртні напої.
 4. Вживає наркотики.
 5. Здійснює правопорушення.
 6. Відвідує дискотеки та вечори відпочинку.
 7. Займається творчістю (музика, поезія тощо).
- 18. Як Ви вважаєте, чи змінилася ситуація щодо вживання алкогольних напоїв серед молоді?**
1. Вживання алкоголю зменшилося.
 2. Вживання алкоголю збільшилося.
 3. Усе залишилося без змін.
- 19. Як, на Вашу думку, відбувається прилучення молоді до наркотиків?**
1. Збільшується.
 2. Залишається без змін.
 3. Зменшується.
- 20. Що, на Ваш погляд, викликає вживання алкоголю серед молоді?**
1. Зростання безробіття в молодіжному середовищі.
 2. Відсутність упевненості в майбутньому.
 3. Брак уваги держави до проблем молоді.
 4. Моральний занепад у суспільстві.
 5. Навіювання прикладами в зарубіжних кінофільмах.
 6. Стереотипи молоді щодо неможливості без алкоголю проведення власного дозвілля.

7. Відсутність навиків провадження здорового способу життя.
8. Приклад батьків (родини).
9. Звичайна цікавість.
10. Інше, напишіть

21. З наведеного переліку цінностей визначте, будь ласка, їх важливість для Вас за 7-бальною шкалою:

1. Активне, дієве життя	1 2 3 4 5 6 7
2. Життєва мудрість	1 2 3 4 5 6 7
3. Здоров'я	1 2 3 4 5 6 7
4. Цікава робота	1 2 3 4 5 6 7
5. Твори мистецтва	1 2 3 4 5 6 7
6. Любов	1 2 3 4 5 6 7
7. Матеріальні цінності	1 2 3 4 5 6 7
8. Друзі, приятелі	1 2 3 4 5 6 7
9. Мир та злагода в суспільстві	1 2 3 4 5 6 7
10. Суспільне визнання	1 2 3 4 5 6 7
11. Високий рівень інтелектуального розвитку	1 2 3 4 5 6 7
12. Можливості самовдосконалення	1 2 3 4 5 6 7
13. Незалежність суджень та оцінок	1 2 3 4 5 6 7
14. Свобода дій та вчинків	1 2 3 4 5 6 7
15. Щасливе сімейне життя	1 2 3 4 5 6 7
16. Творчість	1 2 3 4 5 6 7
17. Впевненість у власних силах	1 2 3 4 5 6 7
18. Рівень задоволеності життям	1 2 3 4 5 6 7
19. Інше, напишіть, будь ласка	1 2 3 4 5 6 7

22. Якою мірою для Вас важливі такі риси особистості (оцініть кожну рису за 7-бальною шкалою, обведіть кружечком відповідну оцінку кожної риси):

1. Акуратність	1234567
2. Вихованість	1234567
3. Амбітність (високі запити)	1234567
4. Оптимізм	1234567
5. Дисциплінованість	1234567
6. Незалежність, рішучість	1234567
7. Непримиренність до недоліків	1234567
8. Ерудованість (освіченість)	1234567
9. Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати слово)	1234567
10. Раціоналізм, прагматизм	1234567
11. Стриманість (самоконтроль, самодисципліна)	1234567
12. Сміливість (упевненість у власному рішенні)	1234567
13. Міцна воля (уміння стояти на своєму, не пасувати тощо)	1234567

14. Терпимість до інших поглядів	1234567
15. Широта поглядів (толерантність, повага до інших смаків тощо)	1234567
16. Чесність (правдивість, відвертість)	1234567
17. Працелюбність (продуктивність у праці)	1234567
18. Чутливість	1234567
23. **Ваша стать?** 1 – чоловіча; 2 – жіноча.
24. **Скільки Вам років?** _____
25. **Де Ви проживаєте?** 1 – село; 2 – районний центр (сmt); 3 – місто.
26. **Що сьогодні Вас найбільше турбує?** _____
- _____
27. **Ваші прохання та пропозиції** _____
- _____
28. **Яка головна мрія Вашого життя?** _____
- _____

Дякуємо за допомогу в дослідженні!

Додаток 13

Анкета експерта

Рівненський державний гуманітарний університет

Шановний добродію (добродійко)! Дослідницька група звертається до Вас з проханням дати відповіді на запитання анкети.

Мета дослідження – вивчення проблем навчання, пізнання та дозвілля студентської молоді.

Від Ваших відвертих та принципових відповідей буде залежати результативність нашого соціологічного дослідження.

Підкресліть варіанти відповідей, які, на Вашу думку, найбільше відповідають реальному стану справ у Вашому регіоні.

У залишеному місці запишіть власні судження та пропозиції щодо поліпшення процесів формування нової молодіжної еліти Української держави.

Щиро вдячні за допомогу в дослідженні!

1. **У чому, на Ваш погляд, полягає цінність життя для сучасної молоді?**
1. Мати міцне здоров'я.
 2. Бути порядною і чесною людиною.
 3. Здобути цікаву професію.
 4. Бути коханою людиною.
 5. Мати широку ерудицію з різних галузей знань.
 6. Мати хороших і надійних друзів.
 7. Здобути високий соціальний статус.

8. Удосконалити себе.
 9. Бути корисним для суспільства.
 10. Вірити в Бога і виконувати його заповіді.
 11. Виховувати у собі волю і сильний характер.
 12. Розвиватися духовно.
 13. Досягти матеріального достатку.
 14. Зробити кар'єру.
 15. Створити міцну сім'ю.
 16. Мати хорошу роботу.
 17. Бути патріотом власної держави.
 18. Що ще? Напишіть, будь ласка _____
- 2. Які з нижче перерахованих чинників, на Вашу думку, мають найбільший вплив на формування духовно-творчого потенціалу молоді?**
1. Сім'я (мати, батько, сестри, брати тощо).
 2. Друзі та приятелі.
 3. Навчальні заклади за місцем навчання молоді.
 4. Релігія.
 5. Мистецтво.
 6. Література.
 7. Засоби масової інформації (телебачення, радіо, преса).
 8. Кохана людина.
 9. Вчителі (викладачі).
 10. Відомі спортсмени, актори, творчі особистості.
 11. Інше, напишіть _____
- 3. Якими, на Вашу думку, знаннями, вміннями та рисами повинен володіти „ідеальний” спеціаліст гуманітарної галузі? (Оберіть не більше 5-ти варіантів)**
1. Вільно володіти іноземними мовами (якими): _____
 2. Добре володіти комп'ютером.
 3. Бути ініціативним.
 4. Мати глибокі професійні знання.
 5. Добре орієнтуватися в ринковій економіці.
 6. Бути високо культурною людиною.
 7. Творчо ставиться до справи.
 8. Брати активну участь у науковому пошуку.
 9. Уміти чітко виконувати накази та розпорядження керівників.
 10. Сміливо брати на себе відповідальність за справу.
 11. Мати добрі навички спілкування.
 12. Уміти себе репрезентувати („подати” себе, витримати конкуренцію).
 13. Бути патріотом країни.

4. Які з перелічених проблем турбують сьогодні Вас найбільше?
(Підкресліть, будь ласка, не більше 5-ти варіантів)

1. Рівень власної професійної підготовки.
2. Матеріальне становище.
3. Проблеми працевлаштування.
4. Нестабільність економічної ситуації.
5. Проблеми дітей (продовження навчання, працевлаштування тощо).
6. Брак належних коштів для життя.
7. Стан власного здоров'я.
8. Пошуки сенсу життя.
9. Моральний стан суспільства.
10. Зубожіння населення.
11. Труднощі в інтимних стосунках.
12. Організація дозвілля за місцем проживання.
13. Невпевненість у майбутньому.
14. Інше, напишіть, будь ласка _____

5. Що, на Вашу думку, може бути основним мотивом трудової діяльності молоді після закінчення ВНЗ? (Оберіть всі слушні варіанти)

1. Повага оточення.
2. Реалізація знань, умінь та навичок.
3. Можливість бути корисним власній країні.
4. Можливість самоствердження.
5. Здобуття високого соціального статусу.
6. Висока заробітна платня.
7. Можливість здійснення кар'єри.

6. Оцініть, будь ласка, наявність рис сучасної молоді за 7-бальною шкалою по кожному рядку(найменша оцінка 1, середня – 4, найвища – 7, оберіть потрібну оцінку і обведіть кружечком позицію кожної визначеної риси):

	<i>Менше</i>				<i>Більше</i>		
1. Ініціативність	1	2	3	4	5	6	7
2. Цілеспрямованість	1	2	3	4	5	6	7
3. Працелюбність	1	2	3	4	5	6	7
4. Гідність	1	2	3	4	5	6	7
5. Впевненість у собі	1	2	3	4	5	6	7
6. Досконале володіння професійними знаннями	1	2	3	4	5	6	7
7. Милосердя	1	2	3	4	5	6	7
8. Вимогливість до себе	1	2	3	4	5	6	7
9. Компетентність	1	2	3	4	5	6	7

10.	Прагматизм	1	2	3	4	5	6	7
11.	Романтизм	1	2	3	4	5	6	7
12.	Духовність	1	2	3	4	5	6	7
13.	Ерудованість	1	2	3	4	5	6	7
14.	Самокритичність	1	2	3	4	5	6	7
15.	Культура поведінки	1	2	3	4	5	6	7
16.	Невпевненість у собі	1	2	3	4	5	6	7
17.	Правдивість	1	2	3	4	5	6	7
18.	Інші, напишіть	1	2	3	4	5	6	7
7. **Які професії, на Вашу думку, сьогодні найпрестижніші серед молоді?** _____
8. **Яка Ваша думка стосовно діяльності молоді у створенні власного добробуту?**
1. Молодь повинна сама себе забезпечувати.
 2. Держава повинна нести відповідальність за добробут молоді.
 3. Добробут молоді – це справа як держави, так і самої молоді.
9. **Як Ви вважаєте, на що або на кого розраховує молодь у вирішенні власних проблем? (Підкресліть усі слушні, на Ваш погляд, варіанти)**
1. На власні можливості та сили.
 2. На підтримку батьків.
 3. На викладачів ВНЗ.
 4. На підтримку установ молодіжного спрямування (центри „Соціальна служба молоді” тощо).
 5. На везіння.
 6. На громадські недержавні організації.
 7. На допомогу з-за кордону.
 8. На державні організації.
 9. Ні на що не розраховує.
 10. Інше, напишіть, будь ласка _____
10. **Які риси, на Вашу думку, необхідні сьогодні молоді для досягнення успіху? (Виберіть, будь ласка, не більше 3-5 варіантів)**
1. Працелюбність.
 2. Ініціативність.
 3. Рішучість.
 4. Винахідливість.
 5. Хитрість.
 6. Сила волі.
 7. Впевненість у собі.
 8. Прагматизм.
 9. Комунікабельність (уміння спілкуватися).
 10. Наявність „подвійної” моралі (одне говорити, а інше робити).
 11. Інші, напишіть _____

11. Які способи та умови для молоді, на Вашу думку, найнадійніші сьогодні у досягненні матеріального добробуту? (Підкресліть усі слушні варіанти)

1. Висока кваліфікація.
2. Наявність власної справи, бізнесу тощо.
3. Сумлінна праця в державній установі.
4. Робота у „ринковому” секторі економіки.
5. Керівна посада.
6. Вигідний шлюб, спадщина, виграш.
7. Участь у політиці.
8. Ініціативність, рішучість.
9. Уміння будь-якими шляхами досягти мети.
10. Висока освіченість, ерудиція.
11. Праця за кордоном.
12. Інше, напишіть _____

12. Що, на Вашу думку, допоможе студентській молоді отримати престижну роботу?

1. Високі знання, фахова досконалість.
2. Прагнення працювати.
3. Зв'язки з впливовими людьми.
4. Допомога з боку близьких та родичів.
5. Закінчення престижного ВНЗ.
6. Наявність „стартового капіталу”.
7. Наявність коштів для „плати” за місце роботи.
8. Власна привабливість.
9. Що ще? Напишіть _____

13. Що, на Вашу думку, для молоді означає поняття „престижна” робота? (Виберіть 2-3 варіанти)

1. Можливість спілкуватися з людьми.
2. Реалізація власних здібностей.
3. Високооплачувана.
4. Змістовна, творча.
5. Дає можливість зробити кар'єру.
6. Приносить користь людям.
7. Має високий статус у суспільстві.
8. Інше, напишіть _____

14. Які професії, на Ваш погляд, сьогодні найбільш популярні серед молоді? Напишіть, будь ласка, 3-6 варіантів:

1 _____	2 _____	3 _____
4 _____	5 _____	6 _____

15. Ваша стать?

1 – чоловіча.

2 – жіноча.

16. Скільки Вам виповнилося років? _____
17. В якій галузі Ви працюєте?
1. Освіта. 2. Культура. 3. Бізнес. 4. Силкові структури.
 5. Державне управління. 6. Сільське господарство. 7. Наука.
 8. Торгівля. 9. Транспорт. 10. Громадське харчування.
 11. Промисловість. 12. Не працюю. 13. Інше _____
18. Які молодіжні проблеми, на Ваш погляд, потрібно вивчати шляхом проведення соціологічних досліджень: _____
Щиро дякуємо за допомогу в дослідженні!

Додаток 14

Анкета студента

Рівненський державний гуманітарний університет

Шановний добродій (добродійко)!

Дослідницька група звертається до Вас із проханням дати відповіді на запитання анкети.

Мета дослідження – визначення проблем студентської молоді та розробка практичних рекомендацій щодо їх вирішення.

Опитування анонімне, тому розраховуємо на відвертість та принциповість у Ваших відповідях на запитання анкети.

Будь ласка, не пропускайте без відповіді жодного запитання, підкресліть варіант, що відповідає Вашій думці. У залишеному для цього місці Ви можете записати власні судження та пропозиції щодо вирішення молодіжних проблем.

Заздалегідь дякуємо за допомогу в дослідженні!

1. У чому, на Вашу думку, полягає цінність життя для Вас (оцініть за 7-бальною шкалою кожно запропоновану позицію)?
1. Стати чесною і порядною людиною.	1 2 3 4 5 6 7
2. Бути коханою людиною.	1 2 3 4 5 6 7
3. Мати міцне здоров'я.	1 2 3 4 5 6 7
4. Здобути професію.	1 2 3 4 5 6 7
5. Мати хороших і надійних друзів.	1 2 3 4 5 6 7
6. Здобути високий соціальний статус.	1 2 3 4 5 6 7
7. Удосконалити себе.	1 2 3 4 5 6 7
8. Бути корисним для суспільства.	1 2 3 4 5 6 7
9. Вірити в Бога і виконувати християнські заповіді.	1 2 3 4 5 6 7
10. Почувати себе з безпеці.	1 2 3 4 5 6 7
11. Виховувати у собі Волю і сильний характер	1 2 3 4 5 6 7
12. Розвиватися духовно.	1 2 3 4 5 6 7
13. Досягти матеріального достатку.	1 2 3 4 5 6 7

14. Зробити кар'єру.	1 2 3 4 5 6 7
15. Створити сім'ю.	1 2 3 4 5 6 7
16. Мати хорошу роботу.	1 2 3 4 5 6 7
17. Бути патріотом власної країни.	1 2 3 4 5 6 7
18. Реалізувати набуті знання, вміння та навички.	1 2 3 4 5 6 7
19. Що ще? Напишіть, будь ласка	1 2 3 4 5 6 7
- 2. Які з нижче перерахованих чинників мають найбільший вплив на формування Вашого духовно-творчого потенціалу (світогляду, ерудиції, здібностей, освіченості тощо)?** *(Оцініть, будь ласка, за 7-бальною шкалою всі варіанти відповіді).*
1. Сім'я.	1 2 3 4 5 6 7
2. Релігія.	1 2 3 4 5 6 7
3. Мистецтво.	1 2 3 4 5 6 7
4. Література.	1 2 3 4 5 6 7
5. Друзі.	1 2 3 4 5 6 7
6. Вищі навчальні заклади.	1 2 3 4 5 6 7
7. Засоби масової інформації.	1 2 3 4 5 6 7
8. Викладачі.	1 2 3 4 5 6 7
9. Що ще? Напишіть, будь ласка	1 2 3 4 5 6 7
- 3. До якої групи молоді Ви б себе віднесли?** *(З наведеного переліку характеристик виберіть, будь ласка, судження, які відповідають Вашій думці).*
1. Скептичне покоління.
2. Покоління надій.
3. Розчароване покоління.
4. Прагматичне покоління.
5. „Ошукане” покоління.
6. Покоління примирення.
7. Налякане покоління.
8. Утрачене покоління.
9. Цинічне покоління.
10. Агресивне покоління.
11. „Телевізійне” покоління.
12. Романтичне покоління.
13. Інше. Напишіть _____
- 4. Як Ви ставитеся, зазвичай, до старшого покоління?** *(Лише одна відповідь)*
1. Із захопленням.
2. З повагою.
3. Зі співчуттям.
4. З нерозумінням.
5. З презирством.

6. З ненавистю.
7. Важко сказати напевно.
5. **Оцініть, будь ласка, життєві цінності за 7-бальною шкалою в такому ступені, в якому вони для Вас сьогодні важливі. (Окресліть кожен оцінку кружечком).**
1. Престижна робота.	1	2	3	4	5	6	7
2. Власне здоров'я.	1	2	3	4	5	6	7
3. Високий соціальний статус.	1	2	3	4	5	6	7
4. Матеріальний достаток.	1	2	3	4	5	6	7
5. Житлові умови.	1	2	3	4	5	6	7
6. Життя власної сім'ї.	1	2	3	4	5	6	7
7. Християнські цінності.	1	2	3	4	5	6	7
8. Кохання.	1	2	3	4	5	6	7
9. Кар'єра.	1	2	3	4	5	6	7
10. Що ще? Напишіть _____	1	2	3	4	5	6	7
6. **Які риси, на Вашу думку, сьогодні необхідні для досягнення успіху?**
 1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ 5. _____
7. **Ваша стать?** 1 – чоловіча. 2 – жіноча.
8. **Скільки Вам років?** _____
9. **Ваші пропозиції щодо вирішення проблем молоді** _____

Щиро дякуємо за допомогу у дослідженні!

Додаток 15
Незалежне агентство соціального моніторингу
 Анкета експерта
 „Корупція як соціальне явище”

Шановний добродію (добродійко)! Дослідницька група звертається до Вас із проханням дати відповіді на запитання анкети.

Мета дослідження – вивчення проблем корупції та хабарництва. Від відвертих та принципових відповідей буде залежати результативність нашого соціологічного дослідження. Підкресліть варіанти відповідей, які, на Вашу думку, найбільше відповідають реальному стану справ у нашому освітньому закладі. У залишеному місці запишіть власні судження та пропозиції щодо поліпшення навчально-виховного процесу.

Ми повною мірою гарантуємо збереження Ваших відповідей у таємниці.

Щиро вдячні за допомогу в дослідженні!

1. Зараз багато пишуть та говорять про корупцію. Що таке корупція з Вашої точки зору?

1. Зловживання владою, перевищення посадових повноважень з метою збагачення.
2. Хабарництво, продажність та підкуп посадових осіб, політичних діячів.
3. Розграбування державної та народної власності.
4. Кооперування влади та кримінальних структур, мафія при владі.
5. Спосіб додаткового заробітку для викладачів.
6. Шахрайство, нечесність.
7. Кругова порука, потурання.
8. Збирання викладачами хабарів від студентів для вирішення власних проблем.
9. Інше, напишіть, будь ласка _____

2. Як Ви вважаєте, якою мірою хабарництво поширено серед посадових осіб в таких органах та організаціях. (Обведіть кружечком поширеність такого явища від 1 бала (мало поширеного) до 5 балів (дуже поширеного):

№ з/п	Установа або організація	Зовсім не поширено					Дуже поширено					Важко сказати
		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	
1.	1.В адміністрації Президента України	1	2	3	4	5						ВС
2.	У Верховній Раді	1	2	3	4	5						ВС
3.	В органах місцевого самоврядування	1	2	3	4	5						ВС
4.	У прокуратурі	1	2	3	4	5						ВС
5.	У судах	1	2	3	4	5						ВС

6.	У митних органах	1	2	3	4	5	ВС
7.	У державній автоінспекції	1	2	3	4	5	ВС
8.	У податковій інспекції	1	2	3	4	5	ВС
9.	У міліції	1	2	3	4	5	ВС
10.	В армії	1	2	3	4	5	ВС
11.	У приватизаційних органах	1	2	3	4	5	ВС
12.	У банках	1	2	3	4	5	ВС
13.	У вищих навчальних закладах	1	2	3	4	5	ВС
14.	У медичних закладах	1	2	3	4	5	ВС
15.	У церкві	1	2	3	4	5	ВС
16.	У нашому ВНЗ	1	2	3	4	5	ВС
17.	У засобах масової інформації	1	2	3	4	5	ВС
18.	У міністерствах центральної виконавчої влади	1	2	3	4	5	ВС
19.	Загалом у державі	1	2	3	4	5	ВС

3. Як часто Ви особисто стикалися з хабарництвом посадових осіб за останні 12 місяців?

1. Ніколи не стикався.
2. Майже ніколи.
3. Рідко.
4. Досить часто.
5. Дуже часто.

4. Зараз назвіть, будь ласка, до п'яти організацій, при зверненні до яких Ви найчастіше за останній рік стикалися з хабарництвом посадових осіб (обведіть кружечком відповідну позицію організації):

1. В адміністрації Президента України.
2. У Верховній Раді.
3. В органах місцевого самоврядування.
4. У прокуратурі.
5. У судах.
6. У митних органах.
7. У державній автоінспекції.

8. У податковій інспекції.
 9. У міліції.
 10. В армії.
 11. У приватизаційних органах.
 12. У банках.
 13. У вищих навчальних закладах.
 14. У медичних закладах.
 15. У церкві.
 16. У нашому освітньому закладі.
 17. У засобах масової інформації.
 18. У міністерствах центральної виконавчої влади.
 19. Інше, напишіть _____
- 5. Як Ви оцінюєте хабарництво в нашому суспільстві?**
1. Повною мірою негативно.
 2. Частково негативно.
 3. Важко сказати однозначно.
 4. Частково позитивно.
 5. Повною мірою позитивно.
- 6. Як Ви вважаєте, чи можливо ліквідувати хабарництво в нашій країні сьогодні?**
1. Так, повною мірою.
 2. Важко сказати однозначно.
 3. Ні, неможливо.
- 7. Чи виникали у Вашому житті такі ситуації, коли була необхідність давати хабар за надання Вам певних послуг?**
1. Так. 2. Ні.
- 8. Чи існують явища хабарництва у ВНЗ?**
1. Так. 2. Ні. 3. Важко сказати однозначно.
- 9. Якщо таке явище існує у ВНЗ, скажіть, будь ласка, за які послуги необхідно давати хабар?**
1. Вступ до ВНЗ.
 2. Складання заліків.
 3. Складання іспитів.
 4. Підготовка рефератів.
 5. Написання курсових робіт.
 6. Написання дипломних робіт.
 7. Складання державних екзаменів.
 8. Поїздки для навчання за кордон.
 9. Переведення з платної форми навчання на державну (безоплатну).
 10. Що ще, напишіть, будь ласка _____

- 10. Які витрати, на Вашу думку, існують під час навчання у Вашому ВНЗ? (необхідність платити кошти студентами за виконання іншими таких робіт)**
1. Контрольні роботи _____ грн.
 2. Реферат _____ грн.
 3. Залік _____ грн.
 4. Іспит _____ грн.
 5. Курсова робота _____ грн.
 6. Кваліфікаційна (дипломна) робота _____ грн.
 7. Державний екзамен _____ грн.
 8. Поїздка за кордон для навчання _____ грн.
 9. Вступ до ВНЗ _____ грн.
 10. Навчання за індивідуальним планом _____ грн.
- 11. Скільки, на Вашу думку, потребують витрат випускні іспити у загальноосвітній школі?**
1. До 10 \$.
 2. Понад 20 \$.
 3. 50-100 \$.
 4. 100 \$ і більше.
 5. Не знаю.
- 12. Скільки витрат потребує здобуття золотої медалі випускником ЗОШ?**
1. 50 \$.
 2. 60-100 \$.
 3. 100 \$ і більше.
 4. Не знаю.
- 13. Чи можливо сьогодні, на Вашу думку, поступити у ВНЗ без хабара?**
1. Так, можливо.
 2. Ні, неможливо.
 3. Важко сказати однозначно.
- 14. Скільки, ймовірно, на Вашу думку, сьогодні потрібно коштів випускнику ЗОШ, щоб поступити у ВНЗ?**
1. Технічний _____ грн.	6. Юридичний _____ грн.
2. Гуманітарний _____ грн.	7. Важко сказати.
3. Економічний _____ грн.	8. Інший _____ грн.
4. Медичний _____ грн.	9. У Вашому _____ грн.
5. Музичний _____ грн.	
- 15. Що, на Вашу думку, потрібно зробити, щоб ліквідувати явище хабарництва в нашій країні (напишіть)?**
1. _____
 2. _____
- 16. В яких ВНЗ Вашого регіону, на Вашу думку, поширене явище хабарництва (запишіть, будь ласка, назву ВНЗ)?**
1. _____ 2. _____ 3. _____
 4. _____ 5. _____ 6. _____
- 17. В яких установах міста та області, на Вашу думку, найбільш поширене явище хабарництва?**
1. _____
 2. _____
 3. _____

- 18. Які заходи, на Ваш погляд, сьогодні найбільш ефективні для боротьби з хабарництвом? (Обведіть, будь ласка, кружечком найбільш ефективні)**
1. Ухвалення нового Закону про боротьбу з корупцією.
 2. Проведення жорсткої атестації викладачів.
 3. Проведення люстрації (очищення або покаяння) усіх осіб, причетних до цього.
 4. Введення декларування доходів працівників ВНЗ.
 5. Введення декларування доходів членів сімей викладачів.
 6. Введення кримінологічної експертизи всіх нормативних актів.
 7. Звільнення з роботи всіх працівників, які сприяли порушенню закону.
 8. Активне впровадження інноваційних програм.
 9. Введення офіційних платних послуг у всіх галузях життєдіяльності людини.
 10. Що ще, напишіть, будь ласка _____
- 19. Що, на Вашу думку, заважає сьогодні ефективно боротися з корупцією? (Виберіть не більше 2-3 відповідей):**
1. Високі посадовці мають забагато привілеїв, а також прав дозволяти та забороняти.
 2. Закони не передбачають відповідних санкцій за їх порушення.
 3. Неможливість установити нечесність, продажність працівників організацій та установ.
 4. Низька компетентність працівників державних організацій.
 5. Низькі зарплати в державних службовців та викладачів (учителів).
 6. Погана робота правоохоронних органів.
 7. Санкції, передбачені законом, дуже м'які та недостатні.
 8. Декларативність заяв посадовців щодо боротьби з цим явищем.
 9. Що ще? _____
- 20. Загалом, що, на Вашу думку, визначає поняття хабарництво? (Виберіть, будь ласка, не менше 2-4 відповідей):**
1. Плата за надану послугу.
 2. Можливість поліпшення чи прискорення для вирішення проблем.
 3. Негативні залишки минулих років.
 4. Закономірне явище ринкової економіки.
 5. Вдячність за ефективно надану послугу.
 6. Вкладання коштів для імовірного вирішення проблем у майбутньому.
 7. Що ще, напишіть _____
- 21. Яка Ваша оцінка такого явища, як хабарництво?**
1. Дуже негативна.
 2. Негативна.

3. Важко сказати однозначно.
 4. Певною мірою позитивна.
 5. Позитивна.
22. **Ваша стать?** 1 – чоловіча; 2 – жіноча.
23. **Скільки Вам років** _____
24. **Що, на Вашу думку, необхідно зробити, щоб ліквідувати (або не допустити) таке явище, як хабарництво за місцем Вашої роботи?**
25. **Якою мірою були відверті Ваші відповіді при заповненні нашої анкети?**
1. Повною мірою відверті.
 2. Частково відверті.
 3. Важко сказати однозначно.
 4. Частково не відверті.
 5. Повною мірою не відверті.
26. **Чи довіряєте Ви результатам соціологічних досліджень, проведених у нашому регіоні?**
1. Довіряю.
 2. Не довіряю.
 3. Важко казати однозначно.
27. **Ваші побажання дослідницькій групі:** _____
Щиро дякуємо за допомогу в дослідженні !

Додаток 16

**Тематика науково-дослідних проектів,
курсівих та кваліфікаційних робіт**

1. Проблеми формування масової політичної свідомості населення.
2. Феномен політичної поведінки молоді: психологічні та інформаційні аспекти.
3. Формування електоральної поведінки населення регіону: психологічні, соціальні, інформаційні та культурологічні аспекти.
4. Соціальна аномія як феномен посттоталітарного суспільства.
5. Історико-культурологічні традиції політичного життя суспільства, міста, села тощо.
6. Політична еліта України: проблеми формування.
7. Імідж політичного лідера: проблеми конструювання образу.
8. Етнопсихологічні аспекти політики: моделі функціонування.
9. Політична соціалізація та механізми здійснення.
10. Особливості громадянського виховання молоді.
11. Проблеми апробації психотехнологій у політичній діяльності молоді.
12. Психологія політичного впливу в молодіжному середовищі.
13. Психологія міжнародних відносин та зовнішньої політики як складова процесу державотворення.
14. Проблеми малого та середнього бізнесу: експертні оцінки становлення та розвитку.

15. Формування системи іміджмейкінгового супроводження виборів до місцевих та обласних рад.
16. Особливості побудови психологічного портрету опонентів та політичних партнерів під час виборів до Верховної Ради України.
17. Місце та роль молоді в соціальній структурі українського суспільства.
18. Спосіб, стиль, якість та основні моделі поведінки в життєдіяльності молоді.
19. Проблеми біографічного методу аналізу життєдіяльності особистості (за Г.Лассуеллом „Психопатологія і політика”).
20. Формування духовно-творчого потенціалу молоді в українському суспільстві.
21. Проблеми мотивації навчання та самореалізації студентів у навчально-виховному процесі ВНЗ різної форми власності та рівня акредитації.
22. Загальноосвітня школа як специфічний соціальний інститут виховання ХХІ століття.
23. Імідж ВНЗ: проблеми формування.
24. Феномен Національного університету „Острозька академія”: історичні, соціально-психологічні та культурологічні аспекти.
25. ВНЗ ХХІ століття: статус, роль та функції навчального закладу нового типу.
26. Бідність як соціально-економічний та психологічний феномен українського суспільства.
27. Жінка в ХХІ столітті: соціально-психологічні та культурологічні проблеми.
28. Молодь як новітня генерація ХХІ століття: проблеми реалізації ресурсів особистості.
29. Тотальна аномія суспільства: чинники виникнення, функціонування та трансформації.
30. Феномен безробіття: соціально-економічні та психолого-культурологічні проблеми.
31. Культурологічні проблеми сучасного українського суспільства.
32. Молодіжна культура в українському суспільстві: основні моделі функціонування.
33. Засоби масової комунікації в системі соціально-культурної творчості населення.
34. Засоби масової інформації: проблеми інтеграції українського суспільства у світовий комунікативний простір.
35. ІНТЕРНЕТ як умова для соціально-культурної творчості молоді.
36. Соціально-психологічна напруженість у молодіжному середовищі та проблеми девіації.
37. Субкультура „зони” як умова психологічного захисту особистості.
38. Театр як соціально-культурне явище українського суспільства.

39. Вільний час молоді: зміст, бюджет витрат часу різними категоріями населення.
40. Дозвілля молоді: проблеми відпочинку та самореалізації.
41. Мовна культура в сучасному українському суспільстві.
42. Феномен жаргону у комунікації: семантичні та культурологічні аспекти.
43. Гендерні моделі поведінки молоді: проблеми вивчення та аналізу.
44. Наркоманія як соціально-психологічне явище сучасності.
45. Маніпулювання чи інформування? Психологічні аспекти функціонування комунікації.
46. Соціальні аспекти професії: працевлаштування та безробіття.
47. Мода як соціально-психологічний феномен в українському суспільстві.
48. Культура молоді: вчора, сьогодні, завтра.
49. Формування професійної культури учнівської та студентської молоді.
50. Проблеми реклами та визначення ефективності сегментів ринку в регіоні.
51. Соціально-психологічне напруження молоді: проблеми діагностики.
52. Упровадження здорового способу життя в діяльності соціальних інститутів виховання.
53. Девіація в молодіжному середовищі: проблеми вивчення та профілактики.
54. Проблеми молоді сім'ї: демографічні, економічні та психологічні аспекти.
55. Проблеми формування національної самосвідомості молоді.
56. Етнічна ідентифікація особистості.
57. Мотивація навчання та вибір професії.
58. Вільний час як умова розвитку особистості.

Додаток 17

***Питання для проведення екзамену (заліку) з курсу
„Методологія та методика соціологічного дослідження”***

1. Соціологія як наука про соціальні спільності, соціальні організації та соціальні процеси соціальної системи.
2. Проблеми створення соціологічних лабораторій, центрів соціального моніторингу.
3. Рівні сучасної соціологічної теорії.
4. Методика відбору експертів для проведення соціологічного дослідження.
5. Закономірності та категорії в соціології.
6. Інструментарій соціологічного дослідження.
7. Історичні етапи становлення соціології як науки.
8. Робочий план соціологічного дослідження.

9. Основні школи західної соціології.
10. Анкетування як метод збору емпіричної інформації.
11. Види соціологічних досліджень.
12. Соціологічне забезпечення розбудови держави.
13. Основні підходи в соціологічному дослідженні.
14. Інтерв'ю як метод соціологічного дослідження.
15. Сутність соціологічних досліджень проблем культури.
16. Соціологічна концепція О. Конта.
17. Обґрунтування актуальності соціологічного дослідження.
18. Вибіркові дослідження проблем вільного часу.
19. Проблеми визначення об'єкта та предмета дослідження.
20. Вимірювання в соціологічному дослідженні.
21. Гіпотеза в соціологічному дослідженні.
22. Теоретична інтерпретація результатів дослідження.
23. Визначення основних понять у соціологічному дослідженні.
24. Графічна інтерпретація результатів дослідження.
25. Мета та завдання соціологічного дослідження.
26. Проблеми підвищення надійності соціальної інформації в дослідженні.
27. Теоретичні та методологічні проблеми соціологічного дослідження.
28. Протокол спостережень як спосіб фіксації та опрацювання емпіричної інформації.
29. Програма конкретного соціологічного дослідження.
30. Проблеми обробки соціальної інформації.
31. Концептуальна модель у соціологічному дослідженні.
32. Вибір емпіричних індикаторів та їх агрегація.
33. Основні види шкал та правила їх побудови.
34. Спостереження в соціологічному дослідженні.
35. Аналіз документів у соціологічному дослідженні.
36. Шифрування та кодування емпіричної інформації.
37. Основні напрямки соціологічного позитивізму.
38. Проблеми впровадження результатів соціологічного дослідження в практику.
39. Соціометричні опитування як спосіб вивчення та аналізу проблем колективу та групи.
40. Соціальний експеримент: функції, роль, напрямки.
41. Методика соціологічного дослідження.
42. Інформаційне та економічне забезпечення соціологічного дослідження.
43. Контент-аналіз соціальної інформації.
44. Структура, зміст та бюджет вільного часу.
45. Одномірний та багатомірний аналіз результатів дослідження.
46. Проблеми організації та проведення соціологічного дослідження.

47. Соціологічні концепції П. Сорокіна
48. Творець соціологічної теорії Е. Дюркгейм.
49. Макс Вебер як засновник соціології релігії.
50. Концепція Г. Спенсера.
51. Теорія соціальної дії Т. Парсонса.
52. Соціологічні ідеї І.Франка.
53. В. Липинський та його соціологічні ідеї державотворення.
54. Український соціолог М. Шаповал та його праці.
55. Сучасна академічна українська соціологічна школа.
56. Методика проведення „Екзит-полу”.
57. Вибір одиниць спостереження в соціологічному дослідженні.
58. Українська національна соціологічна школа: проблеми, пошуки, перспективи.
59. Специфіка відбору одиниць аналізу в соціологічному дослідженні.
60. Графічна інтерпретація результатів соціологічного дослідження.

Додаток 18

**Картки відповідей на запитання анкети
(зразки)**

Картка 1

Зовсім не задовольняє	1
Більшою мірою не задовольняє, ніж задовольняє	2
Наскільки задовольняє, настільки й не задовольняє	3
Цілком задовольняє	4

Картка 2

Дуже тривожить	1
Трохи тривожить	2
Не дуже тривожить	3
Зовсім не тривожить	4

Картка 3

Повністю не згодні	1
Радше не згодні, ніж згодні	2
Важко сказати напевно	3
Радше згодні, ніж не згодні	4
Повністю згодні	5

Картка 4

Дуже важливо	1
Важливо	2
Не важливо	3
Зовсім не важливо	4

Картка 5

Дуже цікавить	1
Цікавить	2
Не дуже цікавить	3
Важко сказати напевно	4

Картка 6

Повністю довіряю	5
Скоріше довіряю, ніж не довіряю	4
Важко сказати напевно	3
Скоріше не довіряю, ніж довіряю	2
Зовсім не довіряю	1

Картка 7

Дуже добре	5
Добрий	4
Посередній	3
Поганий	2
Дуже поганий	1

Картка 8

Менше, ніж 4 класи	1
Початкова (менше, ніж 7 класів)	2
Неповна середня (менше ніж, 10 класів)	3
РУ, ФЗУ, ПТУ після 7-8 класів	4
Повна середня, загальна (10-11 класів)	5
СПТУ, ПТУ після 10-11 класів	6
Середня спеціальна (технікум тощо)	7
Неповна вища (3 курси і більше)	8
Вища	9

Картка 9

Нам не вистачає грошей навіть на їжу	1
Нам вистачає грошей на їжу, але купувати одяг чи взуття вже складно	2
Нам вистачає грошей на їжу, одяг та ми можемо щось відкласти, але цього не достатньо для покупки таких речей як, наприклад, холодильник чи телевізор	3
Ми можемо купувати деякі дорогі речі (наприклад, телевізор чи холодильник), але не можемо собі дозволити все, що бажаємо	4
Ми можемо дозволити собі все, що бажаємо	5

Картка 10

Безпека України	1
Відродження української нації	2
Відносини з Росією	3
Екологічні (Чорнобильська та інші)	4
Злочинність	5
Проблеми Криму, Чорноморського флоту	6
Рівень життя людей	7
Становище російської мови в Україні	8
Стосунки між представниками різних національностей	9

Додаток 19

Звіт
про результати соціологічного дослідження

У звіті подається підсумок аналізу та інтерпретації соціологічних даних, обґрунтування актуальності, наукової новизни, практичної значущості, висновки, пропозиції та практичні рекомендації.

У цілому звіт включає вступну частину, головну частину, додатки та прикінцеві матеріали. Вступна частина містить такі структурні елементи: обкладинку, титульний аркуш, список авторів, реферат, зміст, перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень, термінів та вступ. Головна частина містить вступ, суть звіту, висновки, рекомендації та перелік посилань. До додатків включають матеріали, які недоцільно вміщувати у головній частині звіту.

Титульний аркуш, вступ, суть звіту, висновки є обов'язковими. У

свою чергу титульний аркуш є першою сторінкою звіту й слугує за основне джерело бібліографічної інформації, необхідної для обробки та пошуку документа. У списку авторів соціологічного дослідження наводять імена (або перші літери імен) і прізвища авторів, їхні посади, наукові ступені та звання із зазначенням частини звіту, підготовленої конкретним автором. Якщо автор один, відомості про нього зазначають на титульному аркуші.

Реферат призначений для ознайомлення зі звітом. У ньому містяться відомості про обсяг звіту, кількість частин, ілюстрацій, додатків та посилань. Обсяг реферату не повинен перевищувати 500 слів. Ключові слова, істотні для розкриття суті звіту, вміщують після тексту реферату (від 5 до 15 слів або словосполучень, надрукованих великими літерами у називному відмінку в рядок через кому).

У вступі обґрунтовується актуальність здійсненого дослідження, її концептуальна розробка, ступінь наукової новизни проблеми, формулюються мета та завдання дослідження, його етапи, царина застосування та зв'язок з іншими працями.

В основній частині описується методологія наукової розвідки – програма та результати дослідження. Вона має відповідати логіці й може містити один чи кілька параграфів або розділів. Тут формулюються проблема, об'єкт і предмет дослідження, його гіпотези, обґрунтовуються методика (вибір адекватних методів збору, обробки та інтерпретації соціальної інформації) та процедури, тип вибірки, наводиться характеристика інструментарію.

Наступний етап – описання об'єкта дослідження в отриманих показниках. Відтак на підставі цих даних здійснюються оцінка висунутих гіпотез, розв'язання поставлених відповідно до мети дослідження завдань. Отримані дані порівнюються з результатами інших досліджень. Кожен розділ і параграф основної частини звіту завершується формулюванням несуперечливих, доповнюючих один одного висновків. У висновках дається оцінка отриманих результатів роботи або її окремих етапів, зазначаються передбачувані царини використання, наукова та соціальна значущість праці. Для розвантаження основної частини звіту результати обчислення доцільно виносити у додатки. Це стосується інструментарію дослідження, програми обробки даних, первинної соціологічної інформації, наведеної у таблицях, графіках, діаграмах, протоколах окремих процедур дослідження, інструктивних документів, протоколів обговорення результатів дослідження, рецензій, списку публікацій матеріалів дослідження, списку використаної літератури тощо. До основних вимог звіту можна віднести логічність, взаємозв'язок процедур, обґрунтованість, об'єктивність, надійність, стійкість, репрезентативність отриманих результатів.

Таблиця випадкових чисел

10 09 73 25 33 76 52 01 35 86 34 67 35 48 76 80 95 90 91 17
37 54 20 48 05 64 89 47 42 96 24 80 52 40 37 20 63 61 04 02
08 42 26 89 53 19 64 50 93 03 23 20 90 25 60 15 95 33 47 64
99 01 90 25 29 09 37 67 07 15 38 31 13 11 65 88 67 69 43 97
12 80 79 99 70 80 15 73 61 47 64 03 23 66 53 98 95 11 68 77

39 29 27 49 45 66 06 57 47 17 34 07 27 68 50 36 69 73 61 70
00 82 29 16 65 31 06 01 08 05 45 57 18 24 06 35 30 34 26 14
35 08 03 36 06 85 26 97 76 02 07 05 16 56 92 68 66 57 48 18
04 43 62 76 59 63 57 33 21 35 05 32 54 70 48 90 55 35 75 48
12 17 13 68 33 73 79 64 57 53 03 52 96 47 78 35 80 83 42 82

65 81 33 98 85 11 19 92 91 70 98 52 01 77 67 14 90 56 86 07
86 79 90 74 39 23 40 30 97 32 11 80 50 54 31 39 80 82 77 32
73 05 38 52 47 18 62 38 85 79 83 45 29 96 34 06 28 89 80 83
28 46 82 87 09 83 49 12 56 24 88 68 54 02 00 86 50 75 84 01
60 93 52 03 44 35 27 38 84 35 99 59 46 73 48 87 51 76 49 69

22 10 94 05 58 60 97 09 34 33 50 51 07 39 98 65 48 11 76 74
50 72 56 82 48 29 40 52 42 01 52 77 56 78 51 80 12 43 56 35
13 74 67 00 78 18 47 54 06 10 68 71 17 78 17 74 35 09 98 17
36 76 66 79 51 90 36 47 64 93 29 60 91 10 62 69 91 62 68 03
91 82 60 89 28 93 78 56 13 68 23 47 83 41 13 09 89 32 05 07

17 46 85 09 50 58 04 77 69 74 73 03 95 71 86 40 21 81 65 44
17 72 70 80 15 45 31 82 23 74 21 11 57 82 53 14 38 55 37 63
77 40 27 72 14 43 23 60 02 10 45 52 16 42 37 96 28 60 26 55
66 25 22 91 48 36 93 68 72 03 76 62 11 39 90 94 40 05 64 18
14 22 56 85 14 46 42 75 67 88 96 29 77 88 22 54 38 21 45 98

91 49 91 45 23 68 47 92 76 86 46 16 28 35 54 94 75 08 99 23
80 33 69 45 98 26 94 03 68 58 70 29 73 41 35 53 14 03 33 40
44 10 48 19 49 85 15 74 79 54 32 97 92 65 75 57 60 04 08 81
12 55 07 37 42 11 10 00 20 40 12 86 07 46 97 96 64 48 94 39
63 60 64 93 29 16 50 53 44 84 40 21 95 25 63 43 65 17 70 82

37 08 92 00 48 61 19 69 04 46 26 45 74 77 74 51 92 43 37 29
42 05 08 23 41 15 47 44 52 66 95 27 07 99 53 59 36 78 38 48
22 23 20 64 13 94 55 72 85 73 67 89 75 43 87 54 62 24 44 31
28 70 72 58 15 42 48 11 62 13 97 34 40 87 21 16 86 84 87 67
07 20 73 17 90 23 52 37 83 17 73 20 88 98 37 68 93 59 14 16

65 39 45 95 93 42 58 26 05 27 04 49 35 24 94 75 24 63 38 24
82 39 61 01 18 33 21 15 94 66 00 54 99 76 54 64 05 18 81 59
91 19 04 25 92 91 97 74 59 73 35 96 31 53 07 26 89 80 93 54
03 07 11 20 59 25 70 14 66 70 59 80 81 83 91 45 42 72 68 42
26 25 22 96 63 05 52 28 25 62 46 05 88 52 36 01 39 09 22 86

45 86 25 10 25 61 96 27 93 35 65 33 71 24 72 32 17 90 05 97
96 11 96 38 96 54 60 28 23 91 23 28 72 95 29 69 23 46 14 06
33 35 13 54 62 77 97 45 00 24 90 10 33 93 33 19 56 54 14 30
83 60 94 97 00 13 02 12 48 92 78 56 52 01 06 45 15 51 49 38
77 28 14 40 77 93 91 08 36 47 70 61 74 29 41 94 86 43 19 94

87 37 92 52 41 05 56 20 70 07 86 74 31 71 57 85 39 41 18 38
20 11 74 52 04 15 95 66 09 02 18 74 39 24 23 97 11 89 63 38
01 75 87 53 79 40 41 92 15 85 66 67 43 68 06 84 96 28 52 07
19 47 60 72 46 43 66 79 45 43 59 04 79 00 33 20 82 66 95 41
36 16 81 08 51 34 88 83 15 53 01 54 03 54 56 05 01 45 11 76

98 08 62 48 26 45 24 02 84 04 44 99 90 88 96 39 09 47 34 07
33 18 51 62 32 41 94 15 09 49 89 43 54 85 81 88 69 54 19 94
80 95 10 04 06 96 38 27 07 74 20 15 12 33 87 25 01 62 52 98
79 75 24 91 40 71 96 12 82 96 69 86 10 25 91 74 85 22 05 39
18 63 33 25 37 98 14 50 65 71 31 01 02 46 74 05 45 56 14 27

35 44 13 18 80 74 02 94 39 02 77 55 73 22 70 97 79 01 71 19
37 54 87 30 43 54 17 84 56 11 80 99 33 71 43 05 33 51 29 69
94 62 46 11 71 11 66 44 98 83 52 07 98 48 27 59 38 17 15 39
00 38 75 95 79 48 32 47 79 28 31 24 96 47 10 02 29 53 68 70
77 93 89 19 36 69 07 49 41 38 87 63 79 19 76 35 58 40 44 01

52 58 75 80 21 80 81 45 17 48 09 18 82 00 97 32 82 53 95 27
56 12 71 92 55 36 04 09 03 24 90 04 58 54 97 51 98 15 06 54
09 97 33 34 40 88 46 12 33 56 73 18 95 02 07 47 67 72 62 69
32 30 75 77 46 15 02 00 99 94 75 76 87 64 90 20 97 18 17 49
10 51 82 16 15 01 84 87 69 38 54 01 64 40 56 66 28 13 10 03

04 22 08 63 04 83 38 98 73 74 64 27 85 80 44 08 35 86 99 10
94 93 88 19 97 91 87 07 61 50 68 47 66 46 59 28 30 60 32 64
62 29 06 44 64 27 12 46 70 18 41 36 18 27 60 53 84 08 62 33
90 42 91 22 72 95 37 50 58 71 93 82 34 31 78 91 75 73 37 41
00 68 22 73 98 20 71 45 32 95 07 70 61 78 13 89 41 59 26 94

78 54 24 27 85 13 66 15 88 73 04 61 89 75 53 31 22 30 84 20
81 33 31 05 91 40 51 00 78 93 32 60 46 04 75 94 11 90 18 40
81 59 41 36 28 51 21 59 02 90 28 46 66 87 95 77 76 22 07 91
61 61 36 22 69 50 26 39 02 12 55 78 17 65 14 83 48 34 70 55
00 39 75 83 91 12 60 71 76 46 48 94 97 23 06 94 54 13 74 08

77 51 30 38 20 86 83 42 99 01 68 41 48 27 74 51 90 81 39 80
19 50 23 71 74 69 97 92 02 88 55 21 02 97 73 74 28 77 52 51
21 81 85 93 13 93 27 88 17 57 05 68 67 31 56 07 08 28 50 46
51 47 46 64 99 68 10 72 36 21 94 04 99 13 45 42 83 60 91 90
99 55 96 83 31 62 53 52 41 70 69 77 71 28 30 74 81 97 81 42

72 89 35 55 07 33 71 34 80 07 93 58 47 28 69 51 92 66 47 21
65 34 46 74 15 85 27 48 68 93 11 30 32 92 70 28 83 43 41 37
31 85 33 84 52 84 13 38 96 40 44 03 55 21 66 73 85 27 00 91
08 00 74 54 49 56 73 21 62 34 17 39 59 61 31 10 12 39 16 22
43 86 07 28 34 65 13 85 68 06 87 64 88 52 61 34 31 36 58 61

58 30 32 98 22 93 17 49 39 72 38 00 10 21 76 81 71 91 17 11
73 51 59 04 00 71 14 84 36 43 37 40 29 63 97 01 30 47 75 86
61 22 26 05 61 62 32 71 84 23 97 12 54 03 48 87 08 33 14 17
85 49 65 75 60 81 60 41 88 80 21 82 64 11 34 47 14 33 40 72
45 87 52 10 69 85 64 44 72 77 73 13 54 27 42 95 71 90 94 35

71 60 29 25 37 74 21 96 40 49 65 58 44 96 98 07 63 87 79 29
56 27 11 00 86 47 32 46 26 05 40 03 09 74 38 60 52 88 34 41
21 81 53 92 50 75 23 76 20 47 15 50 12 95 78 83 59 63 56 55
64 63 88 59 02 49 13 90 64 41 03 85 65 45 52 10 85 06 27 46
85 79 47 42 96 08 78 98 81 56 64 69 11 92 02 39 82 09 89 52

03 06 11 80 72 96 20 74 41 56 23 82 19 95 30 04 71 36 69 04
07 95 41 98 14 59 17 52 06 95 05 53 35 21 39 61 21 20 64 55
06 95 89 29 83 05 12 80 97 19 77 43 35 37 83 92 30 15 04 98
99 59 91 05 07 13 49 90 63 19 53 07 57 18 39 06 41 01 93 62
43 62 26 31 47 64 42 18 08 14 43 80 00 93 91 31 02 47 31 67

59 58 00 64 78 75 56 97 88 00 88 83 55 44 86 23 76 80 61 56
38 50 80 73 41 23 79 34 87 63 90 82 29 70 22 17 71 90 42 07
30 69 27 06 68 94 68 81 61 27 56 19 68 00 91 82 06 76 34 00
65 44 39 56 59 18 28 82 74 37 49 63 22 40 41 08 33 76 56 76
27 26 75 02 64 13 19 27 22 94 07 47 74 46 06 17 98 54 89 11

04 11 10 84 08 91 30 70 69 91 19 07 22 42 10 36 69 95 37 28
95 93 44 99 53 68 43 49 46 88 84 47 31 36 22 62 12 69 84 08
05 46 26 92 00 48 90 81 58 77 54 74 52 45 91 35 70 00 47 54
96 29 99 08 36 06 91 34 51 97 42 67 27 86 01 11 88 30 95 28
97 34 13 03 58 10 45 51 60 19 14 21 03 37 12 91 34 23 78 21

28 82 53 57 93 28 97 66 62 52 12 88 39 73 43 65 &2 76 11 84
12 84 38 25 90 09 81 59 31 46 21 77 83 09 76 38 80 73 69 61
83 82 45 26 92 54 13 05 51 60 19 52 35 95 t5 65 12 25 96 59
63 01 19 89 01 14 97 44 03 44 67 24 55 26 70 35 58 31 65 63
88 32 58 08 51 43 66 77 08 83 60 58 44 73 77 07 50 03 79 92

04 28 50 13 92 17 97 41 50 77 90 71 22 67 69 53 85 34 13 77
31 64 94 20 96 63 28 10 20 23 08 81 64 74 49 24 63 73 87 36
86 28 36 82 58 69 57 21 37 98 16 43 59 15 29 83 08 01 24 51
79 24 68 66 86 76 46 33 42 22 26 65 59 08 02 16 44 42 43 34
45 13 42 65 29 26 76 08 36 37 41 32 64 43 44 60 79 01 81 37

36 06 69 48 50 58 83 87 38 59 49 36 47 33 31 96 24 04 36 42
74 38 48 93 42 52 62 30 79 92 12 36 91 86 01 03 74 28 38 73
38 99 22 28 15 07 75 95 17 77 97 37 72 75 85 51 97 23 78 67
36 15 19 90 73 27 49 37 09 39 85 13 03 25 52 54 84 65 47 59
57 17 86 57 62 11 16 17 85 76 45 81 95 29 79 65 13 00 48 60

03 99 11 04 61 93 71 61 68 94 66 08 32 46 53 84 60 95 82 32
38 55 59 55 54 32 88 65 97 80 08 35 56 08 60 29 73 54 77 62
17 54 67 37 04 92 05 24 62 15 55 12 17 92 81 59 07 60 79 36
32 64 35 28 61 95 81 90 68 31 00 91 19 89 36 76 35 59 37 79
69 57 26 87 77 39 51 03 59 05 14 06 04 06 19 29 54 96 91 16

88 61 81 91 61 24 12 26 65 91 27 69 90 64 94 14 84 54 66 72
71 29 92 38 53 61 19 63 02 31 92 96 26 17 73 41 83 95 53 82
27 95 45 89 09 30 53 22 17 04 10 27 41 22 02 39 68 52 33 09
80 86 30 05 14 03 78 89 75 99 75 86 72 07 17 74 41 65 31 66
33 56 46 07 80 48 22 86 33 79 85 78 34 76 19 53 15 26 74 33

61 95 87 71 00 90 89 97 57 54 60 36 59 46 53 35 07 53 39 49
17 26 77 09 43 78 03 87 02 67 83 79 94 24 02 56 62 33 44 42
10 06 16 88 29 55 98 66 64 85 32 96 00 74 05 36 40 98 32 35
35 20 83 33 74 87 53 90 88 23 19 32 25 38 45 57 62 05 26 06
35 66 35 29 72 16 81 86 03 11 13 22 09 47 41 07 39 93 74 08

42 61 42 92 97 01 91 82 83 16 98 95 37 32 31 37 75 15 72 60
34 99 44 13 74 70 07 11 47 36 09 95 81 80 65 88 49 29 93 82
99 38 54 16 00 11 13 30 75 86 15 91 70 62 53 30 93 44 77 44
66 49 76 86 46 78 13 86 65 59 19 64 09 94 13 22 88 84 88 93
48 50 92 39 29 27 48 24 54 76 85 24 43 51 59 78 21 28 69 93

68 98 00 53 39 15 47 04 83 55 88 65 12 25 96 03 15 21 91 21
14 45 40 45 04 20 09 49 89 77 74 84 39 34 13 22 10 97 85 08
07 48 18 38 28 73 78 80 65 33 28 59 72 04 05 94 20 52 03 80
27 49 99 87 48 60 53 04 51 28 74 02 28 46 17 82 03 71 02 68
35 90 29 13 86 44 37 21 54 86 65 74 11 40 14 87 48 13 72 20

41 84 98 45 47 46 85 05 23 26 34 67 75 83 00 74 91 06 43 45
46 35 23 30 49 69 24 89 34 60 45 30 50 75 21 61 31 83 18 55
11 08 79 62 94 14 01 33 17 92 59 74 76 72 77 76 50 33 45 13
52 70 10 83 37 56 30 38 73 15 16 52 06 96 76 11 65 49 98 93
57 27 53 68 98 81 30 44 85 81 68 65 22 73 76 92 85 25 58 66

19 32 58 15 49 20 85 77 31 56 70 28 42 43 26 79 37 59 52 20
14 41 37 09 51 15 63 38 49 24 90 41 59 36 14 33 52 12 66 65
39 66 37 75 44 92 69 44 82 97 39 90 40 21 15 59 58 94 90 67
02 18 16 81 61 77 61 31 90 19 88 15 20 00 80 20 55 49 14 09
88 44 80 35 84 38 68 83 24 86 45 13 46 35 45 59 40 47 20 59

01 15 96 32 67 10 62 24 83 91 25 16 30 18 89 70 01 41 50 21
55 82 34 76 41 86 22 53 17 04 65 25 10 76 29 37 23 93 32 95
66 82 14 15 75 49 76 70 40 37 36 81 54 36 25 18 63 73 75 09
96 27 74 82 57 50 81 60 76 16 64 39 71 16 92 05 32 78 21 62
43 94 75 16 80 43 85 25 96 93 04 51 52 56 24 95 09 66 79 46

41 20 06 73 12 71 85 71 59 57 68 97 11 14 03 83 76 16 08 73
05 87 00 11 19 92 78 42 63 40 18 47 76 56 22 14 38 70 63 45
82 44 49 90 05 04 92 17 37 01 14 70 79 39 97 51 32 19 22 46
20 24 78 17 59 45 19 72 53 32 83 74 52 25 67 72 47 20 00 08
48 46 08 55 58 15 19 11 87 82 16 93 03 33 61 05 46 65 53 06

43 25 38 41 45 60 83 32 59 83 01 29 14 13 49 20 36 80 71 26
80 85 40 92 79 43 52 90 63 18 38 34 47 43 61 41 19 63 74 80
80 08 87 70 74 88 72 25 67 36 66 16 44 94 31 66 91 93 16 78
80 89 01 80 02 94 81 33 19 00 54 15 58 34 36 35 37 25 41 31
93 12 81 84 64 74 45 79 05 61 72 84 81 18 34 79 98 26 84 16

39 52 87 24 84 82 47 42 55 93 48 54 53 52 47 18 61 91 36 74
81 61 67 87 11 53 34 24 42 76 75 12 21 17 24 74 62 77 37 07
07 58 61 69 20 82 64 12 28 20 92 90 41 31 41 32 39 21 97 63
90 76 70 42 35 13 57 41 72 00 69 90 26 37 42 78 46 42 25 01
40 18 82 81 93 29 59 38 86 27 94 97 21 15 98 62 09 53 67 87

18 61 11 92 41 34 41 48 21 57 86 88 75 50 87 19 15 20 00 23
58 31 91 59 97 63 43 97 53 63 44 98 91 68 22 36 02 40 08 67
61 19 96 79 40 67 04 90 97 70 93 39 94 55 47 94 45 87 42 84
18 62 79 08 72 79 49 50 41 46 51 16 29 02 86 54 15 83 42 43
00 44 15 89 97 91 70 43 05 52 04 73 72 10 31 75 05 19 30 29

12 30 28 07 83 32 62 46 86 91 94 01 54 68 74 32 44 41 82 77
76 37 84 16 05 65 96 17 34 88 74 10 88 82 22 88 57 07 40 15
05 04 14 98 07 20 28 83 40 60 62 88 08 78 73 95 16 05 92 21
46 97 83 54 82 59 36 29 59 38 11 74 81 21 02 80 58 04 18 67
47 66 56 43 82 99 78 29 34 78 17 94 40 56 00 60 47 80 33 43

59 82 09 61 63 64 65 42 58 43 41 14 54 28 20 66 06 74 27 92
25 70 49 10 35 01 75 51 47 50 48 96 83 86 03 54 24 49 10 30
22 30 49 03 14 72 87 71 73 34 39 28 30 41 49 30 94 55 75 89
17 71 05 96 21 06 55 40 78 50 73 95 07 95 52 69 17 03 74 03
25 85 25 89 05 57 21 63 96 18 49 85 69 93 26 08 34 58 89 75

95 04 35 26 80 46 78 05 64 87 09 97 15 94 81 37 00 62 21 86
45 54 77 08 18 59 84 99 61 69 61 45 92 16 47 87 41 71 73 98
31 73 25 72 60 47 67 00 76 54 46 37 62 53 66 94 74 64 95 80
86 99 59 03 07 94 30 47 18 03 26 82 50 55 11 12 45 99 13 14
35 84 18 57 71 08 10 55 99 87 88 11 22 14 76 14 71 37 11 81

27 76 74 35 84 85 30 18 89 77 29 49 06 97 14 73 03 54 12 07
13 02 51 43 38 54 06 61 52 43 47 72 46 67 33 47 43 14 39 05
80 21 73 62 92 98 52 59 43 35 24 43 22 48 96 43 27 75 88 74
10 87 56 20 04 90 39 16 11 05 57 41 10 63 68 53 85 63 07 43
54 12 75 73 26 23 62 91 90 87 24 47 28 87 79 30 54 02 78 86

74 69 90 93 10 60 31 14 28 24 37 30 14 26 78 45 99 04 32 42
31 04 85 66 99 49 73 97 14 84 92 00 39 80 86 76 66 87 32 09
11 46 61 60 82 78 62 65 15 94 16 45 39 46 14 39 01 49 70 66
08 67 08 47 41 66 69 21 39 86 99 83 70 05 82 81 23 24 49 87
61 73 27 54 51 44 07 12 80 91 07 36 29 77 03 76 44 74 25 37

17 37 45 20 03 70 73 77 02 14 41 46 88 51 49 45 55 41 79 94
59 20 21 19 73 02 90 23 32 50 94 55 93 75 50 49 67 85 31 19
83 01 20 98 32 25 57 17 76 28 41 61 57 03 60 64 11 45 86 60
09 50 49 64 12 90 19 37 95 68 50 27 39 31 13 41 79 48 68 61
98 52 49 78 31 65 70 40 95 14 11 39 68 05 04 90 67 00 82 89

14 92 43 96 50 95 29 40 05 56 70 48 10 69 05 25 80 72 42 60
70 31 20 56 82 66 98 63 40 99 74 47 42 07 40 06 17 09 79 65
90 85 06 46 18 80 62 05 17 90 11 43 63 80 72 60 80 85 44 48
24 78 18 96 83 55 41 18 56 67 77 53 59 98 92 80 94 04 48 93
40 90 20 50 69 95 08 30 67 83 28 10 25 78 16 19 51 69 01 20

71 52 97 89 20 72 68 20 73 85 90 72 65 71 66 98 88 40 85 83
88 30 29 80 41 21 44 34 18 08 68 98 48 36 20 89 74 79 88 82
74 41 28 11 05 01 17 62 88 38 36 42 11 64 89 18 05 95 10 61
10 40 83 62 22 80 58 27 19 44 92 63 84 03 33 67 05 41 60 67
46 75 97 16 43 13 17 75 52 92 21 03 68 28 08 77 50 19 74 27

49 38 65 44 80 23 60 42 35 54 21 78 54 11 01 91 17 81 01 74
06 31 28 89 40 15 99 56 93 21 47 45 86 48 09 98 18 98 18 51
60 94 20 03 07 11 89 79 26 74 40 43 56 80 32 96 71 75 42 44
92 32 99 89 32 78 28 44 63 47 71 20 99 20 61 39 44 89 31 36
77 93 66 35 74 31 38 45 19 24 85 56 12 96 71 58 13 71 78 20

29 42 09 04 38 36 10 17 77 56 11 65 71 38 97 95 88 95 70 67
29 65 18 42 15 39 64 16 94 57 91 33 92 25 02 92 61 38 97 19
10 70 14 13 93 84 05 44 04 55 99 39 66 36 80 67 66 76 06 31
25 72 20 85 64 47 46 80 35 77 57 64 96 32 66 24 70 07 15 94
22 75 13 65 18 43 32 13 17 70 28 97 72 38 96 76 47 96 85 62

47 64 81 38 85 70 66 99 34 06 64 28 16 18 26 18 55 56 49 37
11 94 75 62 03 19 32 42 05 04 66 84 77 04 95 32 35 00 29 85
69 18 19 68 45 38 52 51 16 00 72 46 13 32 30 21 52 95 34 24
14 00 42 31 53 69 24 90 57 47 21 03 29 10 50 13 05 81 62 18
62 34 20 75 89 08 89 90 59 85 95 36 26 70 11 06 65 11 61 36

13 17 33 31 65 78 85 11 64 99 87 06 41 30 75 49 71 29 73 80
86 71 63 87 46 26 31 37 74 63 55 38 77 26 81 58 27 56 17 64
92 68 10 22 62 78 43 86 62 76 18 39 67 35 38 89 51 41 17 88
12 47 05 65 00 15 29 27 61 39 59 52 65 21 13 15 47 25 06 69
01 09 60 08 57 55 01 85 63 74 35 82 47 17 08 12 15 08 61 24

10 40 45 54 52 34 03 06 07 26 75 21 11 02 71 36 63 36 84 24
97 58 65 47 16 50 25 94 63 45 87 19 54 60 92 26 78 76 09 39
62 22 42 34 17 73 95 97 61 45 30 34 24 02 77 11 04 97 20 49
48 13 93 67 32 46 87 43 70 88 73 46 50 93 19 58 86 93 52 20
51 24 74 43 02 60 88 35 21 09 21 43 73 67 86 49 22 67 78 37

Додаток 21

Інструкція інтерв'юера

Метою цього дослідження є вивчення соціально-економічної ситуації в регіонах України, а також діяльності підприємств пріоритетних галузей регіонів.

Дослідження передбачає опитування таких груп **експертів**:

1. **Представники обласної адміністрації.** Маються на увазі посадові особи обласної адміністрації, відповідних підрозділів (промислової політики, агрономічної політики), які добре поінформовані щодо соціально-економічної ситуації в області.

2. **Народні депутати України, представники обласної ради народних депутатів.** Народні депутати, керівники обласної ради та її підрозділів, які добре поінформовані щодо соціально-економічної ситуації в області.

3. **Директори або заступники (економісти)** великих (найбільших у регіоні) промислових та сільськогосподарських підприємств.

4. **Журналісти** регіональних та центральних газет, каналів телебачення або радіо, які спеціалізуються на соціально-економічній проблематиці і добре обізнані у питаннях, що стосуються діяльності підприємств регіону.

5. **Науковці:** економісти, соціологи та інші науковці й аналітики, які займаються економічними дослідженнями, добре обізнані з соціально-економічною ситуацією в регіоні.

6. **Представники професійних організацій та об'єднань.** Лідери (голови, керівники) регіональних осередків профспілок тощо.

7. **Інші особи,** які добре поінформовані щодо соціально-економічної ситуації в регіоні. (Зокрема слід звернути увагу на „лідерів громадської думки” – осіб, що впливають на формування громадської

думки в регіоні).

Увага! Від кожної зі структур можна опитати не більше як 2-х представників! Окремий випадок становлять підприємства – від одного підприємства можна опитати лише одного представника.

Під час заповнення анкети:

- зверніть увагу експерта, що для відповіді пропонується таблиця з надрукованими шифрами, тому необхідно обрати потрібну оцінку і обвести її кружечком;

- можна рекомендувати експерту, щоб визначення оцінок відбувалося у швидкому темпі, без тривалих розмірковувань, але обов'язково диференційовано, бажано, щоб експерт без потреби не використовував оцінки нейтрального характеру (наприклад, оцінку 0 або позицію [ВВ] – Важко Відповісти, де це передбачено).

Якщо експерт виявляє свою некомпетентність і недостатню інформованість, краще скористатися знаннями іншого, більш поінформованого експерта.

Не дозволяється в жодному разі давати експертові анкету з оцінками інших експертів, навіть як зразок.

Після заповнення експертом анкети та під час її прийому необхідно звернути увагу:

- в анкеті не повинно бути пропусків у відповідях на запитання; всі порожні клітини таблиці мають бути заповнені;

- оцінки мають бути вписані або чітко окреслені, зрозуміло для сторонньої особи;

- назви підприємств повинні бути записані розбірливо;

- на титульній сторінці анкети інтерв'юер має позначити номер групи експерта, який заповнював дану анкету.

Увага! Аналітична обробка даних на комп'ютері передбачає чіткий порядок та послідовність введення оцінок, який передбачений анкетною, а також перевірку на якість, достовірність та узгодженість експертних даних.

**Ідентифікаційні моделі студентської молоді
в сучасному українському суспільстві**

(результати опитування: жовтень-листопад 2004 р. –
травень 2005 р. – лютий 2006 р.)

		Експерти« до рев»	Студ. «до рев.»	Студенти «після рев.»	Санкт- Петер.	Студенти 2006 р.
1	Прогресивне покоління	6,6% (11)	21,7%(3)	50,4%(1)	—	44,0% (2)
2	Покоління надій	34,6% (1)	30,2%(1)	42,8%(2)	20,3(1)	44,8% (1)
3	Агресивне покоління	10,7% (7)	24,5%(2)	39,1%(3)	1,0(9)	33,6% (4)
4	Телевізійне покоління	23,7% (2)	9,4%(9)	36,4%(4)	—	39,5% (3)
5	Скептичне покоління	7,4% (9)	15,1%(4)	12,1%(5)	3,5(6)	12,7% (7)
6	Разчароване покоління	22,6% (3)	13,2%(5)	11,7%(6)	9,7(2)	21,6% (5)
7	Ошукане покоління	22,4% (4)	11,3%(7)	9,1%(7)	4,4(4)	11,2% (8)
8	Цинічне покоління	7,2% (10)	11,2%(8)	7,9%(8)	1,5(8)	8,9% (11)
9	Втрачене покоління	9,3% (8)	5,6%(10)	7,5%(9)	2,7(7)	5,9% (12)
10	Покоління примирення	10,9% (6)	3,7%(11)	5,3%(10)	3,9(5)	9,7% (10)
11	Прагматичне покоління	12,8% (5)	13,1%(6)	4,9%(11)	7,7(3)	10,4% (9)

Соціальний моніторинг здійснювався упродовж двох років у вищих навчальних закладах: Рівненському державному гуманітарному університеті, Міжнародному економіко-гуманітарному університеті ім. С.Дем'янука, Національному університеті „Острозька академія”. Всього було опитано за пропорційною вибіркою 475 респондентів. Величина похибки становила біля 4,5%. Аналіз розподілень засвідчує стабільну тенденцію збереження диспозиції покоління „надій” та „прогресивного” покоління. Водночас зберігається досить презентабельна група покоління „агресивного” характеру. Можна гіпотетично стверджувати про ескалацію соціально-психологічного напруження в молодіжному середовищі та необхідності заходів щодо його ефективного зняття. Відповідно це повинно здійснюватися в царині освіти, пізнання, спілкування та дозвілля студентської молоді.

Результати „ЕКЗИТ-ПОЛУ”

(опитування виборців при виході з виборчих дільниць 26.03.2006 р.)

Громадська організація „Незалежне Агентство Соціального Моніторингу” (НАСМ) 26 березня 2006 року проводила соціологічне опитування респондентів в Рівненській області (за виключенням м. Рівного) щодо політичних орієнтацій на виборах до Верховної Ради України.

Всього було опитано 417 респондентів, які репрезентують повною мірою всі основні соціально-демографічні характеристики жителів Рівненської області.

Отримані результати опитування жителів області при виході з виборчих дільниць можна розглядати як „контрольне вимірювання” спектру політичних орієнтацій респондентів для порівняння з офіційними результатами виборів. Величина похибки становила 2,9 %.

Респонденти визначилися відповідно до конкретних політичних блоків та політичних партій, які брали участь у виборчих перегонах:

1. „Блок Юлії Тимошенко”	- 37,5%.
2. Блок „Наша Україна”	- 28,8%.
3. Український Народний Блок Костенка і Плюща	- 11,3%.
4. Соціалістична партія України	- 5,2%.
5. Парія регіонів	- 4,2%.
6. „Народний блок Литвина”	- 3,2%.
7. Парія „Відродження”	- 2,5%.
8. Комуністична партія України	- 1,8%.
9. Партія екологічного порятунку „ЕКО+25”	- 1,6%.
10. „Блок Юрія Кармазина”	- 1,3%.
11. „Громадянський блок ПОРА-ПРП”	- 1,2%.
12. Блок НДП	- 0,9%.
13. Партія „Віче”	- 0,8%.
14. Партія Зелених України	- 0,7%.
15. Всеукраїнська парія „Нова сила”	- 0,5%.
16. Українська консервативна партія	- 0,4%.
17. Всеукраїнська об’єднання „Свобода”	- 0,3%.
18. Парія Соціального Захисту	- 0,2%.

Експертні оцінки навчально-виховного процесу РДГУ
(результати опитування деканів та членів вченої ради університету)

У листопаді 2006 року дослідницька група соціологічної лабораторії РДГУ провела опитування деканів та співробітників різних факультетів університету (2-й етап соціального моніторингу).

Мета дослідження – визначення основних тенденцій, які набувають поширення серед студентського середовища та розробка практичних рекомендацій щодо поліпшення навчально-виховного процесу ВНЗ.

Для порівняння наведемо судження викладачів і співробітників **художньо-педагогічного факультету** та **деканів факультетів** університету та їх заступників щодо проблем навчання, пізнання, спілкування тощо.

На запитання „**Що, на Вашу думку, найбільшою мірою визначає розвиток демократичних перетворень у навчальному процесі ВНЗ?**” були отримані такі відповіді:

1. Розширення прав ВНЗ у формуванні змісту навчання (навчальних програм, планів, курсів)	– 38,4% (декани – 42,0 %)
2. Лібералізація навчального процесу за встановленням права вибору студентами предметів навчальних курсів	– 30,7% (декани – 30,0%)
3. Збільшення самостійності викладача щодо вибору форм, методів і змісту навчання	– 36,5% (декани – 41,0%)
4. Право вибору студентами викладача	– 21,1% (декани – 20,0%)
5. Невтручання органів управління освітою в навчально-виховний процес	– 19,2% (декани – 20,0%)
6. Вільне відвідування лекційних занять студентами за умови самостійного відпрацювання пропущених занять	– 7,6% (декани – 40,0%)
7. Зменшення лекційного навантаження для студентів	– 3,8% (декани – 20,0%)
8. Збільшення практичних та семінарських занять	– 26,9% (декани – 14,0%)
9. Налагодження повномасштабної самостійної роботи студентів у ВНЗ	– 17,3% (декани – 60,0%)

Декани вважають, що студентів університету можна ідентифікувати з такими типологічними групами:

1. Прагматичне покоління	- 80,0%.
2. Скептичне покоління	- 40,0%.

3. Телевізійне та покоління надій	- 30,0%.
4. Розчароване покоління	- 20,0%.
5. Прогресивне, цинічне покоління	- 15,0%.

На думку деканів, для студентів університету сьогодні найважливіші такі життєві цінності:

1. Кар'єра та престижна робота	- 60,0%.
2. Матеріальний статок	- 50,0%.
3. Робота з обраного фаху	- 40,0%.
4. Кохання	- 30,0%.
5. Сім'я та міцне здоров'я	- 20,0%.
6. Чесність, порядність, високий соціальний статус, реалізація набутих знань, умінь та навичок	- 10,0%.

На думку деканів, найбільш ефективні такі форми навчально-виховного процесу РДГУ:

Наукові роботи та самостійна робота вдома.
 Проведення наукових досліджень.
 Іспити, робота в бібліотеці, спілкування з викладачами в позанавчальний час.
 Зустрічі студентів із завідувачами кафедр, деканами тощо.
 Лекції, самостійна робота з комп'ютером, опитування на семінарських та практичних заняттях, організація практики, творчі звіти.
 Заліки, участь у конференціях ВНЗ.
 Курсові роботи.
 Консультації.
 Контрольні роботи.
 Навчання за кордоном.
 Загальні зібрання студентів кафедри, факультету.
 Написання та захист рефератів.
 Опитування на лекціях.

Для вирішення навчальних проблем студентської молоді декани факультетів запропонували такі заходи:

1. Розширити державне фінансування молодіжних проблем.
2. Поглибити студентське самоврядування і спрямувати його активність в прагматичне русло.
3. Необхідно оперативно з'ясувати й вирішувати наявні проблеми.
4. Необхідно вибудовувати толерантні та ділові стосунки зі студентами.
5. Необхідно порушити питання щодо зменшення навчального навантаження викладачів за умов значних наукових досягнень викладача.
6. Необхідно практикувати розширення електронних бібліотек.
7. Необхідно створити методичні кабінети при всіх випускаючих кафедрах.
8. Потреба часу - збільшити забезпечення навчальною літературою.
9. Необхідно покращити організацію всіх видів практики.

„Корупція як соціально-психологічне явище в суспільстві”

Відповідно до ухвали вченої ради РДГУ (грудень 2005 р.), упродовж лютого 2006 року дослідницька група соціологічної лабораторії Рівненського державного гуманітарного університету провела дослідження.

Мета дослідження – вивчення громадської думки викладачів університету щодо явищ корупції та хабарництва.

На **першому** етапі дослідження передбачалося опитування експертів – викладачів та співробітників РДГУ. Відповідно **другий етап** дослідження буде здійснюватися за допомогою методу опитування студентів усіх факультетів РДГУ.

На **першому етапі** дослідження було опитано 75 експертів, які репрезентують кафедри всіх факультетів РДГУ.

Так, експерти вважають, що **корупція це**:

1. Зловживання владою, перевищення посадових повноважень з метою збагачення	- 45,0 %.
2. Кооперування влади та кримінальних структур, мафія при владі	- 29,0 %.
3. Хабарництво, продажність та підкуп посадових осіб, політичних діячів	- 28,0 %.
4. Розграбування державної та народної власності	- 24,0 %.
5. Шахрайство, нечесність	- 7,0 %.
6. Збирання викладачами хабарів від студентів	- 6,8%.
7. Спосіб додаткового заробітку для викладачів	- 2,0%.
8. Кругова порука, потурання	- 1,8%.

На думку експертів, **хабарництво** набуло **найбільшого поширення** в таких організаціях:

1. Державній автоінспекції	- 74,0%.
2. Медичних закладах	- 69,9%.
3. Приватизаційних установах та органах місцевого самоврядування	- 40,0%.
4. Податковій інспекції та міністерствах центральної виконавчої влади	- 36,0%.
5. Прокуратурі	- 31,0%.
6. Міліції	- 26,0%.
7. Вищих навчальних закладах	- 24,0%.
8. Судових організаціях	- 19,0%.
9. Верховній Раді, Адміністрації Президента	- 14,0%.
10. За місцем роботи (ВНЗ)	- 10,0%.
11. Армії, ЗМІ	- 7,0%.

12. Церкві	- 5,0%.
<u>Загалом у державі</u>	<u>- 50,0%</u>

Відповідно до контрольного запитання, „рейтинг” організацій, у яких респонденти упродовж останнього року стикалися з явищем хабарництва, залишається майже без змін. Найбільше такий спосіб вирішення проблем репрезентований у медичних закладах (50,0% респондентів), державній автоінспекції (29,0%), вищих навчальних закладах та митних органах (17,0%), за місцем роботи - всього 5,0%.

Загалом хабарництво респонденти оцінюють так:

1. Повною мірою негативно	- 52,0%.
2. Частково негативно	- 12,0%.
3. Важко сказати однозначно	- 10,0%.
4. Не відповіли	- 26,0%.

Варто зауважити, що 64,5% опитаних негативно оцінили таке явище.

Водночас 62,0% респондентів вважають, що таке явище ліквідувати неможливо, адже лише 14,0% опитаних оптимістично зауважили, що його можна ліквідувати, а 19,0% - не визначилися.

Між тим 74,0% опитаних зазначили про те, що така ситуація виникає повсякчас (необхідність давати хабар), 21,0% відповіли, що таких ситуацій не було, лише 5,0% опитаних не визначилися.

На запитання „Що, на Вашу думку, заважає сьогодні ефективно боротися з корупцією?”, експерти надали такі відповіді:

1. Високі посадовці мають багато прав дозволяти та забороняти	- 79,0%.
2. Низькі зарплати в державних службовців та викладачі	- 43,0%.
3. Погана робота правоохоронних організацій	- 21,0%.
4. Низька компетентність працівників держустанов та їхня декларативність заяв щодо боротьби з цим явищем	- 19,0%.
5. Закони не передбачають санкції за їх порушення	- 17,0%.
6. Санкції, передбачені законом, дуже м'які	- 10,0%.

Можна стверджувати, що низькі зарплати, на думку експертів (43,0%) потужно провокують таке соціально-економічне явище в державі.

На запитання „Чи існує, на Вашу думку, явище хабарництва у ВНЗ?”, експерти надали такі відповіді:

1. Так, існує	- 29,0%.
2. Не існує	- 19,0%.
3. Важко сказати однозначно	- 52,0%.

При відповіді на запитання „Якщо таке явище існує у ВНЗ”, експерти визначили ймовірний рейтинг таких „послуг”, за які потрібно платити хабар:

1. Вступ до ВНЗ	- 43,0%.
-----------------	----------

2. Складання іспитів	- 29,0%.
3. Складання заліків	- 17,0%.
4. Написання дипломних робіт	- 14,0%.
5. Написання курсових робіт	- 12,0%.
6. Складання державних екзаменів	- 7,0%.
7. Переведення з платної форми навчання на державну	- 5,0%.

Звичайно, це дослідження спрямоване насамперед на визначення умов та наявних тенденцій такого явища в нашій країні. Але відповіді експертів наводять на думку про те, що майже половина опитаних експертів (29,0+17,0=48,0%) зазначили, що хабар як плата за надану послугу передбачає витрати студентів лише під час сесії. Отже, виникає запитання, а чому студенти повинні платити за брак професійної майстерності викладачів під час складання сесії? Адже екзаменаційно-залікова сесія – це результат праці як студента, так і викладача упродовж всього семестру.

На думку експертів **хабарництво – це:**

1. Можливість поліпшення чи прискорення у вирішенні проблем	- 48,0%.
2. Плата за надану послугу	- 45,0%.
3. Вкладання коштів для ймовірного вирішення проблем у майбутньому	- 24,0%.
4. Вдячність за ефективно надану послугу	- 21,0%.
5. Негативні залишки минулих років	- 17,0%.
6. Закономірне явище ринкової економіки	- 12,0%.

Загалом хабарництво експерти оцінюють так:

1. Дуже негативно	- 40,0%.
2. Негативно	- 38,0%.
3. Важко сказати однозначно	- 22,0%.

Насамкінець варто навести судження експертів щодо найбільш ефективних заходів боротьби з хабарництвом:

1. Ухвалення нового Закону про боротьбу з корупцією	- 33,0%.
2. Уведення офіційних платних послуг у всіх галузях життєдіяльності людини	- 32,0%.
3. Проведення люстрації всіх осіб, причетних до цього	- 14,0%.
4. Проведення жорсткої атестації викладачів, введення декларування доходів працівників ВНЗ та активне упровадження програми „Чисті руки”	- 7,0%.
5. Введення декларування доходів членів сімей викладачів	- 5,0%.
6. Проведення кримінологічної експертизи всіх нормативних актів	- 2,0%.

Експерти презентували також такі побажання:

1. Поінформувати про результати досліджень у кожному підрозділі ВНЗ.

2. Підняти заробітну платню до рівня, що відповідала б сучасним цінам.
3. Забезпечити відповідальність за хабарництво в умовах, рівних для усіх суб'єктів суспільних відносин.
4. Забезпечити відповідну дію законів для всіх.
5. Чесно працювати і любити свою справу.
6. Варто вводити офіційні платні послуги в усіх галузях життєдіяльності людини.
7. Частіше проводити опитування, особливо перед і після „гарячих подій” (вибори, екзамени, конкурси, продаж державного майна).

Додаток 26

Анкета
„Корупція та хабарництво як соціальне явище”

Відповідно до наказу ректора РДГУ за №202 осн/д від 9 грудня 2005 року група соціологічної лабораторії Рівненського державного гуманітарного університету провела соціологічне дослідження.

Мета дослідження – визначити основні чинники та умови, які спричиняють негативні явища в суспільному та студентському середовищі.

Усього було опитано 223 студентів, які певною мірою репрезентують усі факультети університету.

Так, на думку опитаних студентів, **корупція – це:**

1. Зловживання владою, перевищення посадових повноважень з метою збагачення - 51,0%.
2. Хабарництво, продажність та підкуп посадових осіб - 48,0%.
3. Розграбування державної та народної власності - 17,0%.
4. Кооперування влади та кримінальних структур - 16,0%.
5. Шахрайство, нечесність - 12,0%.
6. Збирання викладачами хабарів від студентів для вирішення власних проблем - 8,0%.
7. Організований спосіб додаткового заробітку для викладачів - 5,0%.
8. Кругова порука, потурання - 3,0%.

Загалом щодо визначення хабарництва як соціально-негативного явища студенти запропонували такі варіативні судження.

Хабарництво – це:

1. Можливість поліпшення чи прискорення вирішення проблем - 69,0%.
2. Плата за надану послугу - 55,0%.
3. Вкладання коштів для ймовірного вирішення проблем

- у майбутньому - 35,0%.
- 4. Вдячність за ефективно надану послугу - 32,0%.
- 5. Негативні залишки минулих років - 23,0%.
- 6. Закономірне явище ринкової економіки - 16,0%.

Респонденти зазначили, що за останні 12 місяців з таким явищем, як хабарництво, вони:

- 1. Ніколи не стикалися - 16,0%.
- 2. Майже ніколи - 23,0%.
- 3. Рідко - 35,0%.
- 4. Досить часто - 24,0%.
- 5. Дуже часто - 2,0%.

Якщо згрупувати відповіді респондентів, можна помітити, що 39,0% опитаних з таким явищем майже не знайомі, 35% опитаних стикалися дуже рідко, а 26,0% респондентів досить часто стикалися з таким явищем у своєму житті.

Досить відверті відповіді респондентів щодо оцінки ймовірних ситуацій, коли опитані були змушені давати хабар за надання їм певних послуг. Понад 77,0% опитаних ствердно відповіли, що в них були ситуації з необхідністю давати хабар, лише 23,0% респондентів відповіли категорично «ні».

Водночас 56,0% опитаних вважають, що у ВНЗ набуває поширення явище хабарництва. Кожний третій опитаний не визначився, і лише 9,0% опитаних заперечують, що таке явище існує в освітньому закладі.

На запитання «Якщо таке явище існує у ВНЗ, за які послуги, на Вашу думку, необхідно давати хабар?» були отримані такі відповіді:

- 1. Вступ до ВНЗ - 78,0%.
- 2. Складання іспитів та заліків - 69,0%.
- 3. Переведення з платної форми навчання на державну - 43,0%.
- 4. Складання державних іспитів - 29,0%.
- 5. Поїздки для навчання за кордон - 22,0%.
- 6. Написання дипломних робіт - 18,0%.
- 7. Написання курсових робіт - 17,0%.
- 8. Підготовка рефератів - 7,0%.
- 9. Надання студентові «бігунка» в деканаті - 3,0%.

Аналіз відповідей дозволяє зробити висновок про те, що потрібна дуже потужна інформаційно-виховна робота серед студентів щодо належного здійснення навчально-виховного процесу та недопущення негативних явищ серед професорсько-викладацького й студентського середовища.

У дослідженні були запропоновані контрольні запитання щодо ступеня відвертості респондентів при відповіді на запитання анкети. Респонденти вважають, що їхні відповіді:

1. Повною мірою відверті	- 76,0%.
2. Частково відверті	- 14,0%.
3. Не відповіли	- 3,0%.
4. Частково не відверті	- 1,0%.
5. Повною мірою не відверті	- 6,0%.

У дослідженні визначався **ступінь довіри** до результатів соціологічних досліджень, які проводяться у ВНЗ.

Результатам дослідження респонденти:

1. Довіряють	- 35,0%.
2. Не довіряють	- 12,0%.
3. Однозначно не відповіли	- 53,0%.

Таким чином проведене соціологічне дослідження дозволяє стверджувати про важливість виховної роботи як серед студентів, так і в середовищі викладацького складу РДГУ та унеможливлення ними порушень морально-етичної поведінки.

Додаток 27

Соціальні орієнтації та настанови студентської молоді

Відповідно до укладеної угоди щодо співпраці Інституту соціальних досліджень Рівненського державного гуманітарного університету з іншими установами, зокрема з Рівненською обласною бібліотекою для юнацтва та з метою визначення існуючих бар'єрів у формуванні професійно-кваліфікаційного потенціалу студентської молоді було проведено соціологічне дослідження (1 етап – травень - червень 2006 року).

У дослідженні брали участь студенти чотирьох вищих навчальних закладів – Національного університету „Львівська Політехніка”, Дрогобицького державного педагогічного університету імені І.Я.Франка, Національного університету „Острозька академія” та Рівненського державного гуманітарного університету. У проведенні анкетування студентів ВНЗ брали участь працівники Рівненської обласної бібліотеки для юнацтва.

Усього було опитано 517 респондентів. У формуванні вибіркової сукупності використовувалися елементи районування та квотного відбору одиниць аналізу. Величина статистичної похибки становить 4,3%, тому отримані результати можна вважати достатньо репрезентативними.

Насамперед у дослідженні визначалися проблеми, які сьогодні турбують студентів чотирьох вищих навчальних закладів. Зокрема респонденти зазначили, що їх турбує найбільше:

Таблиця 1

1. Невпевненість у майбутньому	- 72,6%.
2. Проблеми працевлаштування	- 60,9%.
3. Матеріальне становище	- 46,6%.
4. Стан власного здоров'я	- 42,1%.
5. Моральний стан суспільства	- 34,0%.
6. Нестабільність економічної ситуації	- 32,7%.
7. Брак належних коштів для життя	- 29,1%.
8. Рівень власної професійної підготовки	- 24,6%.
9. Зубожіння населення	- 21,9%.
10. Пошуки сенсу життя	- 12,1%.
11. Організація дозвілля за місцем проживання	- 8,9%.
12. Проблеми продовження навчання	- 7,1%.
13. Труднощі особистого характеру	- 4,5%.

Аналіз визначених проблем свідчить про те, що в студентському середовищі домінують, на жаль, настрої непевненості, які мотивовані складнощами майбутнього працевлаштування, незадовільного матеріального становища, стану здоров'я й морального занепаду українського суспільства. Варто зазначити, що ієрархія проблем, які турбують студентську молодь, досить подібна серед представників різних вищих навчальних закладів.

Між тим, кожний четвертий опитаний (24,6%) незадоволений рівнем професійної підготовки, що свідчить про існуючі проблеми у здійсненні навчально-виховного процесу в освітніх закладах.

Респонденти запропонували власний портрет „ідеального” спеціаліста гуманітарної галузі з визначеним рейтингом необхідних сьогодні знань, умінь та навичок:

Таблиця 2

Ідеальний фахівець повинен:

1. Мати глибокі фахові знання	- 65,9%.
2. Володіти навиками спілкування	- 54,3%.
3. Вільно володіти іноземними мовами	- 47,1%.
4. Бути високо культурною людиною	- 43,0%.
5. Добре володіти комп'ютером	- 42,1%.
6. Творчо ставитися до справи	- 35,8%.
7. Уміти себе репрезентувати	- 25,6%.
8. Бути відповідальним за справу	- 24,6%.
9. Бути ініціативним	- 21,0%.
10. Брати активну участь у науковому пошукові	- 13,9%.
11. Бути патріотом країни	- 12,0%.
12. Добре орієнтуватися в ринкових відносинах	- 6,3%.

У дослідженні була здійснена спроба щодо визначення рис, яким сьогодні надає перевагу студентська молодь:

Таблиця 3

1. Ініціативність	- 42,6%.
2. Упевненість у собі	- 39,4%.
3. Невпевненість у собі	- 30,9%.
4. Вимогливість до себе	- 29,1%.
5. Культура поведінки	- 21,1%.
6. Романтизм	- 20,2%.
7. Гідність	- 19,7%.
8. Самокритичність	- 18,4%.
9. Працелюбність	- 14,3%.
10. Ерудованість	- 13,4%.
11. Правдивість	- 9,8%.
12. Досконале володіння професійними знаннями	- 8,1%.
13. Духовність	- 7,6%.
14. Компетентність	- 7,2%.
15. Прагматизм	- 6,7%.

Аналіз відповідей респондентів свідчить про певну амбівалентність диспозиції впевненості (39,4%) та неувпевненості опитаних у собі (30,9%). Безперечно, така суперечність соціально-психологічного самопочуття в студентському середовищі викликає ескалацію напруження й відповідного дискомфорту. Відповідно в освітньому закладі виникає потреба значного поліпшення професійної та соціокультурної підготовки студентів, адже позицію духовності (7,6%) та компетентності (7,2%) й прагматизму (6,7%) опитані віднесли на периферію рейтингу рис, якими повинна володіти сучасна студентська молодь.

Певним поясненням мотивації щодо реалізації надій та сподівань молоді слугують судження опитаних, які при вирішенні власних проблем розраховують насамперед:

Таблиця 4

1. На підтримку батьків	- 72,2%.
2. На власні можливості та сили	- 60,9%.
3. На везіння	- 44,8%.
4. На допомогу з-за кордону	- 7,6%.
5. На державні організації	- 5,4%.
6. На громадські недержавні організації	- 3,6%.
7. На підтримку соціальних служб для молоді	- 3,1%.

Аналіз результатів опитування свідчить про наявність тенденції патерналізму при вирішенні молоддю власних проблем.

Таблиця 5

Між тим опитані вважають, що для досягнення успіху їм потрібно насамперед:

1. Упевненість у собі	- 61,4%.
-----------------------	----------

2. Комунікбельність	- 56,5%.
3. Працелюбність	- 56,0%.
4. Активність, ініціатива	- 48,4%.
5. Рішучість	- 47,1%.
6. Сила волі	- 39,0%.
7. Винахідливість	- 32,7%.
8. Безцеремонність	- 7,6%.
9. Прагматизм	- 6,3%.
10. Наявність „подвійної моралі”	- 3,6%.

Як свідчать результати проведеного дослідження, потребують вирішення такі проблеми:

1. Поглибленого формування національної та професійної ідентичності студентської молоді.
2. Систематизації проектування виховної роботи з поетапною діагностикою її ефективності.
3. Інтеграції розвиваючих, розважальних і рекреаційних заходів та оптимізації художньо-творчої діяльності студентської молоді.
4. Налагодження постійного зворотного зв'язку між викладацьким та студентськими колективами й проведення експертизи ефективності здійснення навчально-виховного процесу.

Додаток 28

**„Кредитно-модульна система:
проблеми та перспективи впровадження”**

Упродовж травня-червня 2006 року Інститут соціальних досліджень здійснив соціологічне дослідження в Національному університеті „Острозька академія”.

Мета дослідження – вивчення проблем навчання, пізнання та спілкування студентської молоді державного ВНЗ у контексті впровадження кредитно-модульної системи. Усього було опитано 199 студентів.

На запитання **„Що, на Ваш погляд, заважає Вам здобути професійні знання, вміння та навички і стати фахівцем своєї справи?”** були отримані такі відповіді:

1. Невпевненість у майбутньому працевлаштуванні за обраних фахом	- 39,4%.
2. Брак вільного часу для більш ґрунтовної підготовки до занять	- 34,3%.
3. Недоліки у проведенні викладачами семінарських (практичних) занять	-16,2%.
4. Недостатня кількість професійно зорієнтованих предметів	- 12,1%.
5. Відсутність літературних джерел з фахових предметів,	

- незадовільні умови для самостійної роботи - 9,1%.
- 6. Неадекватна оцінка викладачами Вашого рівня знань, умінь та навичок, недостатня кількість методичних розробок викладачів у бібліотеці ВНЗ - 5,0%.
- 7. Рівень проведення лекцій викладачами ВНЗ - 4,0%.
- 8. Малі можливості працювати на комп'ютері - 2,0%.
- 9. Власні лінощі - 44,4%.

Водночас респонденти визначили **бар'єри, які існують у здобутті**

грунтовних знань у ВНЗ:

- 1. Високий обсяг навчального матеріалу - 48,5%.
- 2. Великі вимоги до студентів - 26,3%.
- 3. Власні лінощі - 23,2%.
- 4. Нецікавий стиль проведення лекцій - 18,2%.
- 5. Брак необхідної літератури з предмету в бібліотеці ВНЗ - 16,2%.
- 6. Невідповідна оцінка рівня знань студентів з окремих предметів - 15,1%.
- 7. Семінари (практичні) заняття проводяться формально, не вимагається самостійність при обговоренні проблем тощо - 13,1%.
- 8. Відсутність технічних засобів навчання та їх використання - 11,1%.
- 9. Неможливість у повному обсязі конспектувати на лекціях навчальний матеріал у зв'язку зі швидким темпом заняття - 8,1%.
- 10. Брак коштів - 5,0%.
- 11. Наявність штучної дистанції між викладачем та студентами - 4,0%.
- 12. Недостатня вимогливість викладачів до здобуття знань студентами - 3,0%.

Респонденти оцінили рівень проведення навчально-виховного процесу за 5-бальною шкалою:

- 1. Дуже добрий - 17,2%.
- 2. Добрий - 54,5%.
- 3. Важко сказати однозначно - 11,1%.
- 4. Задовільно - 7,1%.

На запитання, „**Що, на Вашу думку, насамперед спричиняє пропуски навчальних занять студентами?**” були отримані такі відповіді:

- 1. Байдужість самих студентів до здобуття належної фахової підготовки - 49,5%.
- 2. Нецікавий стиль проведення лекцій, семінарських та практичних занять - 35,3%.
- 3. Загальна невпевненість студентів у майбутньому працевлаштуванні, недостатня вимогливість викладачів до студентів - 12,1%.
- 4. Байдужість викладачів до рівня знань, умінь та навичок студентів, відсутність належного контролю з боку деканату за пропусками

- занять студентами - 9,1%.
- 5. Відсутність зв'язку навчального матеріалу з професійною практикою - 2,5%.

У дослідженні вивчалися питання, які репрезентують рівень упровадження кредитно-модульної системи (КМС) в українській вищій освіті. Респонденти зазначили, що ця справа насамперед пов'язана:

- 1. З метою вдосконалення організації навчального процесу - 31,3%.
- 2. Це - копіювання західної системи навчання - 27,3%.
- 3. З метою поліпшити якість навчання - 26,3%.
- 4. З проблемою конвертованості диплома - 22,2%.
- 5. Підвищити відвідування занять студентами - 20,2%.
- 6. Зі вступом України до ЄС - 19,2%.
- 7. Ускладнити життя студентам - 7,1%.
- 8. Це – данина моді - 4,0%.

Респонденти також визначили власний рівень поінформованості з основними положеннями та вимогами КМС:

- 1. Уявлення про КМС є непевними, поверховими - 45,4%.
- 2. Мають чітке уявлення про основні положення та вимоги КМС - 38,4%.
- 3. Майже нічого не знають про КМС - 11,1%.

Опитані визначили зміни, які відбулися в результаті переходу до КМС:

Рівень викладання:

- 1. Зріс - 15,1%.
- 2. Без змін - 36,4%.
- 3. Знизився - 1,0%.

Рівень вимогливості викладачів:

- 1. Зріс - 38,4%.
- 2. Без змін - 25,2%.
- 3. Знизився - 10,1%.

Цікавість навчального процесу:

- 1. Зросла - 19,2%.
- 2. Без змін - 41,4%.
- 3. Знизилася - 11,1%.

Рівень навантаження:

- 1. Зріс - 67,7%.
- 2. Без змін - 7,1%.
- 3. Знизився - 3,0%.

Водночас були отримані відповіді на запитання „На Вашу думку, чи мають місце в нашому університеті такі факти“:

- 1. Низького рівня подачі навчального матеріалу - 23,2%.
- 2. Недоброзичливого ставлення викладачів до студентів - 17,2%.

3. Неналежного рівня організації самостійної роботи студентів - 13,1%.

Для поліпшення упровадження КМС респонденти запропонували такі заходи:

1. Краще інформувати студентів - 39,4%.
2. Полегшити доступ до комп'ютерів - 27,3%.
3. Провести заняття, присвячені КМС та краще інформувати і викладачів про КМС - 19,2%.
4. Конкретизувати оцінювання - 18,2%.
5. Підготувати інструкцію щодо упровадження КМС на конкретному факультеті - 14,1%.
6. Пристосувати до українського менталітету - 12,1%.
7. Уніфікувати оцінювання з усіх предметів - 5,0%.

Загалом ставлення студентів до упровадження КМС:

1. Безперечно позитивне - 4,0%.
2. Позитивне - 44,4%.
3. Нейтральне - 37,4%.
4. Негативне - 5,0%.

Більшість друзів респондентів відноситься до КМС:

1. Позитивно - 23,2%.
2. Нейтрально - 36,4%.
3. Негативно - 16,2%.

Отже, можна зробити висновок про потребу більш широкого висвітлення питання упровадження КМС в університеті як серед студентів, так і серед викладачів.

Додаток 29
„Феноменологія мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ: проблеми, пошуки, перспективи”

Упродовж жовтня-листопада 2006 року Інститут соціальних досліджень здійснив наукову розвідку в царині мотивації навчання студентів **художньо-педагогічного факультету** РДГУ. Всього було опитано 197 студентів різних курсів та спеціальностей.

У дослідженні вивчалися та аналізувалися чинники, які, на думку студентів, певною мірою стримують їхню активність щодо здобуття знань, умінь та навичок майбутньої професійної діяльності.

Так, на запитання **„Що, на Ваш погляд, заважає Вам здобути професійні знання, уміння та навички і стати фахівцем своєї справи?”** респонденти надали такі відповіді:

1. Брак вільного часу для більш ґрунтовної підготовки до занять - 50,9%.

2. Невпевненість у майбутньому працевлаштуванні за обраним фахом	- 47,0%.
3. Малі можливості працювати на комп'ютері	- 43,1%.
4. Відсутність літературних джерел з фахових предметів	- 41,2%.
5. Особисті лінощі	- 41,1%.
6. Недоліки у проведенні викладачами семінарських (практичних) занять	- 15,7%.
7. Недостатня кількість методичних розробок викладачів у бібліотеці ВНЗ	- 13,7%.
8. Незадовільні умови для самостійної роботи	- 11,7%.
9. Недостатня кількість професійно зорієнтованих предметів	- 9,8%.
10. Неадекватна оцінка викладачами Вашого рівня знань, умінь та навичок	- 9,4%.
11. Рівень проведення лекцій викладачами ВНЗ	- 5,8%.

У дослідженні були визначені проблеми, які, на думку опитаних, уповільнюють процеси здобуття фахової підготовки. Це зокрема такі: брак вільного часу (50,9%), недостатні можливості праці на ПК (43,1%), непевненість у майбутньому працевлаштування за обраним фахом (47,0%) тощо.

Респонденти відзначили також існування додаткових труднощів при здійсненні навчально-виховного процесу ВНЗ. До **негараздів** вони віднесли такі:

1. Брак необхідної літератури з предмета в бібліотеці ВНЗ	- 52,9%.
2. Високий обсяг навчального матеріалу	- 41,2%.
3. Не встигають конспектувати на лекціях навчальний матеріал	- 33,3%.
4. Нецікавий стиль проведення лекцій	- 23,5%.
5. Заважають власні лінощі	- 21,6%.
6. Великі вимоги до студентів	- 21,5%.
7. Відсутність технічних засобів навчання та їх використання	- 17,6%.
8. Наявність штучної дистанції між викладачем та студентами	- 13,7%.
9. Брак коштів	- 13,5%.
10. Невідповідна оцінка рівня знань студентів з окремих предметів	- 11,7%.
11. Семінари (практичні) заняття проводяться формально, не вимагається самостійність при обговоренні проблем тощо	- 7,8%.

Тим часом респонденти оцінили **рівень** організації навчально-виховного процесу на факультеті за 5-бальною шкалою:

1. Дуже добре	- 11,7%.
2. Добре	- 50,9%.
3. Задовільно	- 5,9%.

У дослідженні вивчалися питання **ефективності елементів** педагогічної майстерності викладачів. Респонденти визначили ієрархію

потенціалу окремих елементів педагогічного процесу (у таблиці з лівого боку репрезентована ієрархія елементів):

8. Новизна та проблемність під час проведення лекцій _____	3,47 балів
2. Компетентність викладачів з питань предмета _____	4,27 балів
6. Послідовність та аргументованість у викладі матеріалу _____	3,96 балів
5. Використання нових джерел викладачами на лекціях _____	3,98 балів
12. Використання інноваційних форм викладання (ТЗН, проблемні ситуації, соціологічні опитування тощо) _____	3,08 балів
3. Зовнішність та імідж викладачів _____	4,08 балів
10. Наявність штучної „дистанції” між викладачами та студентами _____	3,35 балів
4. Рівень читання лекційного матеріалу _____	4,0 балів
7. Можливість конспектувати навчальний матеріал _____	3,88 балів
1. Педагогічна майстерність викладачів _____	4,43 балів
16. Штучні бар’єри при складанні заліків та іспитів (вимоги хабара) _____	1,39 балів
11. Кількість літератури з предметів _____	3,17 балів
8. Активність студентської аудиторії на заняттях _____	3,47 балів
14. Можливості вивчення комп’ютера _____	1,9 балів
10. Об’єктивність оцінювання знань студентів _____	3,35 балів
9. Розклад навчальних занять _____	3,41 балів
13. Умови проживання в гуртожитку _____	2,43 балів
15. Організація дозвілля в гуртожитку _____	1,7 балів

Опитані визначили найголовніші чинники, які провокують **пропуски** навчальних занять:

1. Байдужість самих студентів до здобуття належної фахової підготовки	- 80,4%.
2. Нецікавий стиль проведення лекцій, семінарських та практичних занять	- 47,1%.
3. Відсутність зв’язку навчального матеріалу з професійною практикою	- 21,5%.
4. Відсутність належного контролю з боку деканату за пропусками занять студентами	- 19,6%.
5. Байдужість викладачів до рівня знань, умінь та навичок студентів	- 17,6%.
6. Загальна невпевненість студентів у майбутньому працевлаштуванні	- 15,7%.
7. Недостатня вимогливість викладачів до студентів	- 7,8%.

На думку опитаних, упровадження кредитно-модульної системи (КМС) в українській вищій освіті пов’язане насамперед:

1. Зі вступом України до ЄС	- 49,0%.
2. З метою поліпшити якість навчання	- 39,2%.
3. З метою удосконалити організацію навчального процесу	- 37,2%.
4. Це копіювання західної системи з метою підвищити відвідування занять студентами	- 35,3%.
5. Для ускладнення життя студентів	- 25,5%.
6. З можливістю конвертованості диплома	- 17,6%.
7. З намаганням підтримати інновації	- 9,8%.

На запитання „**Наскільки Ви знайомі з основними положеннями та вимогами КМС?**” респонденти надали такі відповіді:

1. Я маю чітке уявлення про основні положення та вимоги КМС	- 23,5%.
2. Мої уявлення про КМС є непевними, поверховими	- 58,8%.
3. Я майже нічого не знаю про КМС	- 3,7%.

У дослідженні вивчалися проблеми впровадження КМС на факультеті. На думку респондентів, у результаті впровадження КМС відбулися такі зміни:

Рівень викладання:

1. Зріс	- 9,8%.
2. Без змін	- 19,0%.
3. Знизився	- 2,0%.

Вимогливість викладачів:

1. Зросла	- 43,1%.
2. Без змін	- 21,6%.
3. Знизилася	- 5,8%.

Цікавість навчального процесу:

1. Зросла	- 17,6%.
2. Без змін	- 31,4%.
3. Знизилася	- 9,8%.

Рівень навантаження:

1. Зріс	- 66,6%.
2. Без змін	- 25,5%.
3. Знизився	- 1,9%.

На думку респондентів, на факультеті трапляться випадки:

1. Недобррозичливого ставлення викладачів до студентів	- 29,4%.
2. Неналежного рівня організації самостійної роботи студентів	- 15,7%.
3. Низького рівня репрезентації навчального матеріалу	- 9,8%.
4. Прорахунки у здійсненні виховного процесу серед студентів	- 1,9%.

Опитані студенти художньо-педагогічного факультету презентували такі побажання щодо впровадження кредитно-модульної системи навчання:

1. Полегшити доступ до комп'ютерів - 49,1%.
2. Поліпшити інформування студентів про КМС - 39,2%.
3. Конкретизувати оцінювання - 35,3%.
4. Підготувати інструкцію щодо впровадження КМС на кафедрі - 27,4%.
5. Провести додаткові заняття, присвячені впровадженню КМС - 25,5%.
6. Краще інформувати викладачів про КМС - 15,7%.
7. Уніфікувати оцінювання з усіх предметів - 15,3%.
8. Пристосувати систему КМС до українського менталітету - 5,8%.

Загалом респонденти визначились щодо впровадження КМС на ХП факультеті так:

1. Позитивно - 15,7%.
2. Нейтрально - 43,1%.
3. Негативно - 31,4%.
4. Безперечно негативно - 5,8%.

Водночас більшість друзів опитаних відносяться до впровадження КМС:

1. Позитивно - 1,9%.
2. Нейтрально - 23,5%.
3. Негативно - 19,6%.

Респонденти надали оцінку рисам, які були презентовані на заняттях викладачами ВНЗ (за 5-бальною шкалою):

1. Професіоналізм _____ 4,4 бала
2. Інтелігентність _____ 4,3 бали
3. Вимогливість до студентів _____ 4,27 бала
4. Вимогливість до себе _____ 4,2 бала
5. Широка поглядів, ерудованість _____ 4,0 бала
6. Майстерність _____ 3,98 бала
7. Компетентність _____ 3,9 бала
8. Уміння аргументовано переконувати _____ 3,8 бала
9. Енергійність, ентузіазм _____ 3,69 бала
10. Новаторство _____ 3,6 бала
11. Демократичність _____ 3,57 бала
12. Ініціативність _____ 3,5 бала
13. Авторитаризм _____ 3,3 бала
14. Самокритичність _____ 2,8 бала
15. Романтизм _____ 2,7 бала
16. Схильність до осудження інших викладачів _____ 2,3 бала
17. Схильність до пліток про інших викладачів _____ 1,5 бала

На думку респондентів, практика відрахування студентів із ВНЗ за академічну заборгованість – це:

1. Справа безперспективна - 35,3%.
2. Професійна неспроможність викладачів - 25,5%.

3. Єдиний спосіб вплинути на успішність студента - 13,7%
3. Таку практику потрібно поширювати та поглиблювати - 3,9%.

Водночас на запитання „Які заходи, на Вашу думку, найбільш ефективні щодо поліпшення відвідування й успішності студентів?” були отримані такі відповіді:

1. Варто з'ясувати, чому студенти не відвідують окремих заняттях - 64,7%.
2. Варто такі проблеми розглядати всім разом на зібраннях колективу факультету - 35,3%.
3. Потрібно запровадити „рейтинг” предметів, які найбільше пропускають студенти та репрезентувати результати аналізу на засіданнях ректорату - 33,3%.
4. Потрібно систематично проводити опитування студентів щодо рівня організації навчального процесу та робити відповідні висновки - 27,4%.
5. Потрібно викликати батьків студентів до університету - 13,7%.
6. За пропуски занять студентів потрібно без роздумів відраховувати - 3,9%.

На запитання „Що, на Вашу думку, потрібно зробити, щоб зменшити академічну заборгованість студентів факультету?” були отримані такі відповіді:

1. Справа заборгованості – це проблема і викладача, і студента, тому варто оперативно робити з цього висновки - 60,8%.
2. Єдиний вихід – систематичний контроль за виконанням завдань студентами упродовж семестру відповідно до вимог КМС - 17,6%.
3. Заборонити в деканаті видавати „бігунки” для перездачі заліків та іспитів - 11,7%..

Додаток 30

**„Мотивація навчання студентів:
проблеми, пошуки, перспективи”**

Упродовж жовтня - листопада 2006 року дослідницька група Інституту соціальних досліджень провела соціологічне дослідження.

Мета дослідження – вивчення проблем навчання, пізнання та спілкування студентської молоді. У дослідженні також вивчалися проблеми упровадження КМС в навчально-виховний процес. Усього було опитано 175 респондентів відповідно до вимог квотної вибірки. Дисперсія вибірки щодо генеральної сукупності становить 4,5%.

Так, на запитання „Що, на Ваш погляд, заважає Вам здобути професійні знання, уміння та навички і стати фахівцем своєї справи?” були отримані такі відповіді:

- Особисті лінощі - 65,4%.

- Невпевненість у майбутньому працевлаштуванні за обраним фахом - 58,0%.
- Брак вільного часу для більш ґрунтовної підготовки до занять - 38,0%.
- Низький рівень мотивації студентів до навчання - 24,7%.
- Малі можливості працювати на комп'ютері - 23,4%.
- Недостатня кількість професійно зорієнтованих предметів - 18,5%.
- Неадекватна оцінка викладачами рівня знань, умінь та навичок студентів - 14,8%.
- Відсутність літературних джерел з фахових предметів - 14,4%.
- Незадовільні умови для самостійної роботи - 12,3%.
- Рівень проведення лекцій викладачами університету - 11,1%.
- Недостатня кількість методичних розробок викладачів у бібліотеці університету - 6,2%.

Варто зауважити, що в минулих роках позиція „Особисті лінощі” у дослідженнях охоплювала близько 24,0% опитаних. Беззаперечно, нинішня соціально-економічна ситуація в країні, неувпненість у майбутньому працевлаштуванні (58,0%) та низька мотивація студентів (24,7%) провокує такі настрої в студентському середовищі. Досить суперечлива оцінка респондентами позиції „малі можливості працювати на ПК – 23,4%”. Водночас такі розподілення відповідей повинні слугувати колективові університету для розгляду та аналізу.

У дослідженні вивчалися питання ефективності елементів педагогічного процесу університету. Респонденти визначили таку їх ієрархію:

1) Педагогічна майстерність викладачів_____	4,02 бала
2) Послідовність та аргументованість у викладі матеріалу_____	3,98 бала
3) Зовнішність та імідж викладачів_____	3,94 бала
4) Можливість конспектувати навчальний матеріал_____	3,87 бала
5) Компетентність викладачів з питань предмета_____	3,86 бала
6) Рівень читання лекційного матеріалу_____	3,75 бала
7) Використання нових джерел викладачами на лекціях_____	3,53 бала
8) Розклад навчальних занять_____	3,51 бала
9) Новизна та проблемність під час проведення лекцій_____	3,43 бала
10) Об'єктивність оцінювання знань студентів_____	3,47 бала
11) Активність студентської аудиторії на заняттях_____	3,45 бала
12) Наявність літератури з предметів_____	3,44 бала
13) Можливості вивчення комп'ютера_____	3,43 бала
14) Наявність штучної „дистанції” між викладачами та студентами_____	3,38 бала
15) Використання інноваційних форм викладання (ГЗН, проблемні ситуації, тренінги, опитування тощо)_____	3,12 бала
16) Умови проживання у гуртожитку_____	2,98 бала
17) Штучні бар'єри при складанні залків та іспитів_____	2,32 бала
18) Організація дозвілля в гуртожитку_____	2,20 бала

У дослідженні також вивчалися чинники, які спонукають студентів пропускати заняття:

1. Нецікавий стиль проведення лекцій, семінарських та практичних занять	- 51,0%.
2. Байдужість самих студентів до здобуття належної фахової підготовки	- 49,0%.
3. Відсутність належного контролю щодо пропусків занять студентами	- 37,0%.
4. Відсутність зв'язку навчального матеріалу з професійною практикою	- 31,0%.
5. Байдужість викладачів до рівня знань, умінь та навичок студентів	- 19,0%
6. Недостатня вимогливість викладачів до студентів	- 16,0%.
7. Загальна невпевненість студентів у майбутньому працевлаштуванні	- 15,5%.

Можна стверджувати, що існують негаразди навчально-виховного процесу на факультеті, невідповідний рівень лекцій та практичних занять та тісна кореляція між педагогічним процесом та низькою мотивацією самих студентів.

Одним із завдань дослідження було визначення бар'єрів щодо впровадження КМС в університеті. Респонденти висловили власні судження щодо впровадження інноваційної технології – КМС на факультеті.

На запитання „**Чим покликане, на Вашу думку, впровадження кредитно-модульної системи (КМС) в українській вищій освіті?**” були отримані такі відповіді:

1. Це - копіювання західної системи	- 33,5%.
2. З проблемою конвертованості диплома	- 33,0%.
3. З метою поліпшити якість навчання	- 25,0%.
4. Зі вступом України до ЄС	- 14,0%.
5. Підвищити відвідування занять студентами	- 12,0%.
6. Це – данина моді	- 11,0%.
7. Ускладнити життя студентам	- 10,3%.
8. З метою вдосконалення організації навчального процесу	- 10,0%.

На думку респондентів, процес впровадження системи КМС у навчально-виховний процес вплинув на:

Рівень викладання:

1. Зріс	- 1,2%.
2. Без змін	- 43,2%.

Водночас, на думку опитаних, рівень вимогливості викладачів:

1. Зріс	- 35,8%.
2. Без змін	- 28,4%.

На думку респондентів, цікавість навчального процесу:

1. Зросла	- 9,8%.
2. Без змін	- 43,2%.

Між тим, рівень навантаження:

1. Зріс	- 51,8%.
2. Без змін	- 12,3%.
3. Знизився	- 2,5%.

Респонденти висловили пропозиції щодо впровадження кредитно-модульної системи навчання в університеті:

1. Полегшити доступ до комп'ютерів	- 29,6%.
2. Конкретизувати оцінювання	- 28,4%.
3. Пристосувати до українського менталітету	- 25,9%.
4. Краще інформувати студентів про КМС	- 23,5%.
5. Підготувати інструкцію щодо впровадження КМС на кафедрах	- 14,8%.
6. Уніфікувати оцінювання з усіх предметів	- 13,6%.
7. Провести тренінги, присвячені впровадженню КМС	- 9,8%.

Звіт про проведення соціологічного дослідження

З метою вивчення проблем навчально-виховного процесу, Інститутом соціальних досліджень у листопаді 2006 року було проведено соціологічне дослідження „Феноменологія мотивації навчальної діяльності студентів ВНЗ: проблеми, пошуки, перспективи”. Дослідження здійснювалося на різних факультетах: художньо-педагогічному, педагогічному, ДКМ тощо. Зокрема на факультеті ДКМ проводилося опитування студентів 4-х курсів. Так, на думку студентів 4-го курсу, існують такі бар'єри, які заважають здобути професійні знання, уміння та навички і стати фахівцем своєї справи.

Таблиця 1

• Власні лінощі	- 69,0%.
• Нецікавий стиль проведення лекцій	- 67,0%.
• Невпевненість у майбутньому працевлаштуванні за обраним фахом	- 65,0%
• Брак вільного часу для більш ґрунтовної підготовки до занять	- 50,0%.
• Високий обсяг навчального матеріалу	- 48,0%.
• Недостатня кількість професійно зорієнтованих предметів	- 40,0%.
• Брак необхідної літератури з предмету в бібліотеці ВНЗ	- 35,0%.
• Великі вимоги до студентів	- 31,0%.
• Рівень проведення інших занять викладачами	- 29,0%.
• Неадекватна оцінка викладачами Вашого рівня знань, умінь та навичок	- 25,0%.
• Відсутність літературних джерел з фахових предметів	- 23,0%.

Водночас студенти оцінили рівень проведення навчально-виховного процесу на факультеті так:

Таблиця 2

1. Добрий	- 46,0%.
2. Задовільний	- 13,0%.
3. Незадовільний	- 10,0%.
4. Важко сказати однозначно	- 31,0%.

З метою перевірки надійності отриманої інформації у дослідженні використовувалася методика «контрольних» запитань. Так, опитані вважають, що мотивація пропусків базується на таких елементах:

Таблиця 3

1. Нецікавий стиль проведення лекцій, семінарських та практичних занять	- 37,0%.
---	----------

2. Байдужість самих студентів до здобуття належної фахової підготовки	- 31,0%.
3. Загальна невпевненість студентів у майбутньому працевлаштуванні	- 20,0%.
4. Відсутність зв'язку навчального матеріалу з професійною практикою	- 19,0%.
5. Байдужість викладачів до рівня знань, умінь та навичок студентів	- 14,0%.
6. Відсутність належного контролю з боку деканату за пропусками занять	- 37,0%.

Аналіз відповідей студентів дозволяє зробити висновки щодо ієрархії бар'єрів, які, на думку студентів, заважають їм продуктивніше працювати та реалізовувати власний потенціал.

Помітна тенденція продукування серед студентів настроїв невпевненості та власної байдужості до процесів здобуття знань, умінь та навичок. Тому можна гіпотетично стверджувати таке:

1. Низька мотивація базується на нечіткому уявленні студентів про особливості майбутньої професійної діяльності.
2. Брак потужної мотивації також пов'язаний з недостатнім рівнем проведення лекцій та інших занять викладачами.
3. Помітна тенденція великої завантаженості студентів і відсутності цілісного бачення загального навантаження студентів з різних предметів.
4. Велике навантаження продукує розгублення та не мотивує до процесу поглиблення власної ерудиції студентів.
5. Залишається недослідженим феномен навчання «платників» та «державників» з точки зору вибору професії самим студентом.
6. Особливої уваги потребує аналіз наявності відповідних джерел для забезпечення навчально-виховного процесу.
7. У зв'язку з упровадженням КМС потребує подальших досліджень проблема мотивації студентів.

Звичайно, результати цього дослідження є лише свідченням про існуючі негаразди та тенденції, які набувають поширення серед студентського колективу. Такі негаразди варто розглядати у системі елементів педагогічного процесу:

*студент – викладач – навчально - виховний процес – практика –
працевлаштування*

Звичайно, усі визначені елементи потребують поглибленого аналізу та унеможливлення надлишкового соціально-психологічного напруження в студентському середовищі.

Анкета**Інститут соціальних досліджень****Шановний добродію (добродійко)!**

Дослідницька група звертається до Вас із проханням дати відповіді на запитання анкети.

Мета дослідження – вивчення проблем морально-етичного виховання молоді та розробка практичних рекомендацій щодо їх вирішення.

Результати опитування мають конфіденційний характер і не підлягають розголошенню, тому розраховуємо на відвертість та принциповість Ваших відповідей.

Будь ласка, не пропускайте без відповіді жодне запитання, підкресліть варіант, що відповідає Вашій думці. У залишеному місці Ви можете записати власні судження та пропозиції стосовно вирішення молодіжних проблем.

Заздалегідь дякуємо за допомогу в дослідженні!

1. Які життєві цінності, на Вашу думку, сьогодні найважливіші для молоді? (Підкресліть, будь ласка, найважливіші відповіді)

1. Чесність і порядність.
 2. Висока освіченість.
 3. Міцне здоров'я.
 4. Престижна професія.
 5. Хороші і надійні друзі.
 6. Високий соціальний статус у суспільстві.
 7. Робота за фахом.
 8. Віра в Бога і виконання християнських заповідей.
 9. Бути корисним суспільству.
 10. Почуття власної безпеки.
 11. Воля і сильний характер.
 12. Матеріальний статок.
 13. Бути висококультурною людиною.
 14. Здійснити кар'єру.
 15. Сім'я.
 16. Багата і сильна держава.
 17. Бути патріотом власної країни.
 18. Реалізувати набуті знання, уміння та навички.
 19. Які ще? Напишіть, будь ласка _____
-

2. **Що, на Вашу думку, має найбільший вплив на формування духовно-творчого потенціалу молоді (на світогляд, мораль, ерудицію, здібності, вчинки тощо)**
1. Сім'я.
 2. Релігійна громада.
 3. Література.
 4. Друзі та приятелі.
 5. Навчальні заклади.
 6. Засоби масової інформації (телебачення, радіо тощо).
 7. Громадські організації.
 8. Вчителі (викладачі).
 9. Творчі заняття в час дозвілля.
 10. Що ще? Напишіть: _____
3. **Як, на Вашу думку, можна назвати сучасне молоде покоління? (Виберіть, будь ласка, не більше 3 варіантів)**
1. Скептичне покоління.
 2. Покоління надій.
 3. Прагматичне покоління.
 4. Розчароване покоління.
 5. Ошукане покоління.
 6. Покоління примирення.
 7. Прогресивне покоління.
 8. Втрачене покоління.
 9. Мрійливе покоління.
 10. Цинічне покоління.
 11. Агресивне покоління.
 12. Телевізійне покоління.
 13. Романтичне покоління.
 14. Що ще? Напишіть _____
4. **Які цінності, на Ваш погляд, набувають сьогодні найбільшого поширення в молодіжному середовищі? (Виберіть та підкресліть, будь ласка, не менше 3-5 варіантів)**
1. Престижна робота.
 2. Власне здоров'я.
 3. Високий соціальний статус.
 4. Глибокі знання, уміння й навички.
 5. Хороші житлові умови.
 6. Морально-етичні цінності.
 7. Престижна освіта.
 8. Кар'єра.
 9. Національна гідність.
 10. Висока духовність.

11. Кохання.
 12. Добробут власної сім'ї.
 13. Хороші та надійні друзі.
 14. Патріотизм.
 15. Високий рівень загальної культури.
5. **Чи вважаєте Ви себе віруючою людиною?**
 1. Віруючий, завжди був і залишаюся.
 2. Був невіруючим, став віруючим.
 3. Став невіруючим, був віруючим.
 4. Не визначився.
 6. **До якої конфесії Ви належите?**
 1. УПЦ КП. 2. УПЦ МП. 3. УГКЦ. 4. УРКЦ. 5. Іслам.
 6. Новітні релігійні течії. 7. Буддизм. 8. Іудаїзм. 9. УАКПЦ. 10. Протестантизм (*напря́м*) _____
 7. **Чи впливає ця громада на Ваше духовно-релігійне зростання?**
 1. Повною мірою впливає. 3. Не впливає.
 2. Частково впливає. 4. Важко відповісти.
 8. **Чи толерантно Ви ставитесь до інших релігій (конфесій)?**
 1. Так, повною мірою. 2. Нейтрально. 3. Ні, повною мірою.
 9. **Чи задоволені Ви рівнем задоволення власних релігійних потреб?**
 1. Повною мірою задоволений.
 2. Частково задоволений.
 3. Частково не задоволений.
 4. Не задоволений.
 5. Важко відповісти однозначно.
 10. **Які перешкоди існують у задоволенні Ваших релігійних потреб?**
 1. Непорозуміння між віруючими різних конфесій.
 2. Відсутність духовних лідерів.
 3. Відсутність культових споруд.
 4. Некомпетентність дій місцевої влади.
 5. Немає перешкод.
 6. Важко відповісти однозначно.
 11. **Чи довіряєте Ви священику?**
 1. Повною мірою довіряю.
 2. Скоріше довіряю, ніж не довіряю.
 3. Важко сказати.
 4. Скоріше не довіряю, ніж довіряю.
 5. Не довіряю.
 12. **Які взаємовідносини, на Вашу думку, домінують між віруючими різних конфесій за місцем Вашого проживання?**
 1. Добрі. 2. Задовільні. 3. Незадовільні. 4. Конфліктні.
 13. **Як Ви оцінюєте роль релігії і Церкви в житті України?**

1. Позитивно.
 2. Скоріше позитивно, ніж негативно.
 3. Важко сказати.
 4. Скоріше негативно, ніж позитивно.
 5. Негативно.
- 14. Що, на Вашу думку, стало основою для роз'єднання українського православ'я на початку 90-х років?**
1. Створення УПЦ КП було продовженням історичної традиції.
 2. Намагання проводити богослужіння українською мовою.
 3. Бажання відокремитись від Росії на всіх рівнях суспільного життя.
 4. Що ще? Напишіть _____
- 15. Чи прагнуть представники УПЦ КП і УПЦ МП до об'єднання?**
1. Лише УПЦ КП.
 2. Лише УПЦ МП.
 3. І УПЦ КП і УПЦ МП.
 4. Жодна не прагне.
- 16. Яким є розкол в церкві?**
1. Суто політичний.
 2. Суто догматичний.
 3. І політичний, і догматичний.
 4. Важко відповісти.
- 17. Чи потрібно взагалі прагнути до об'єднання православної церкви?**
1. Так. 2. Ні. 3. Важко сказати.
- 18. Яка Церква, на Вашу думку, приділяє найбільшу увагу духовному відродженню України?**
1. УПЦ КП.
 2. УПЦ МП.
 3. УРКЦ.
 4. УГКЦ.
 5. УАКПЦ.
 6. Протестанська.
 7. Інша _____.
 8. Важко відповісти.
 9. Усі Церкви.
- 19. Які особистісні риси, на Вашу думку, найнеобхідніші сьогодні для самореалізації молоді? (Виберіть усі слушні варіанти)**
1. Працелюбність.
 2. Сила волі.
 3. Ініціативність.
 4. Упевненість у собі.
 5. Рішучість.

6. Прагматизм.
7. Винахідливість.
8. Комунікабельність (уміння спілкуватися).
9. Духовність.
10. Високий рівень культури.
11. Наявність „подвійної” моралі (одне говорити, а інше робити).
12. Інші, напишіть _____

20. Чи задоволені Ви власним життям?

1. Повною мірою задоволений.
2. Частково задоволений.
3. Важко сказати.
4. Частково не задоволений.
5. Повною мірою не задоволений.

21. Які проблеми Вас найбільше бентежать?

1. Зростання злочинності.
2. Погіршення соціально-економічної ситуації.
3. Невизначеність суспільно-політичної ситуації в країні.
4. Падіння моралі в суспільстві.
5. Втрата віри в Бога.
6. Занепад національної культури.
7. Погіршення екології.
8. Непомірне збагачення „нових українців”.
9. Загроза військового конфлікту.
10. Зростання агресивності в суспільстві.
11. Проблеми працевлаштування молоді.
12. Проблеми здоров'я молоді.
13. Проблеми поширення наркоманії, алкоголізму тощо.
14. Загроза міжконфесійних конфліктів.
15. Які ще? Напишіть _____

22. На кого або на що Ви покладаетесь у майбутньому?

1. На батьків.
2. На власні сили.
3. На національно-культурне відродження.
4. На Церкву.
5. На Президента.
6. На особисту віру в Бога.
7. На допомогу з-за кордону.
8. На державні установи та організації.
9. На політичну партію та її лідерів.
10. На везіння.
11. Ні на що не розраховую.
12. Інше, напишіть _____

23. Як Ви вважаєте, збільшилася, зменшилася чи залишилася без змін соціально-психологічна напруженість (агресивність суджень, конфліктність молоді) у суспільстві?

1. Зменшилася.
2. Збільшилася.
3. Залишилася без змін.
4. Важко відповісти.

23. Ваша стать? 1 – чоловіча, 2 – жіноча.

24. Ваш вік? _____ років.

25. Ваш соціальний статус? _____.

26. Чи довіряєте Ви результатам соціологічних досліджень?

1. Довіряю.
2. Не довіряю.
3. Важко сказати напевно.

27. Які проблеми, на Ваш погляд, потребують соціологічних досліджень?

1. _____
2. _____
3. _____

28. Ваші пропозиції щодо поліпшення морально-етичного виховання молоді: _____

ГЛОСАРІЙ

Авторитарність – соціально-психологічна характеристика особистості, яка відображає її спрямованість щодо підпорядкування або нав'язування своєму впливу у взаємодії та спілкуванні з іншими індивідами.

Агресія – гнів, ворожість, ненависть. Може мати експресивний або імпульсивний характер. У масових соціальних явищах (терор, геноцид, расові, ідеологічні зіткнення) супроводжується зараженням та взаємною індукцією, стереотипним уявленням у створенні „образу ворога”.

Адаптація – пристосування людини до соціального середовища, яке залежить від структури потреб та мотивів особистості. Важливим елементом адаптації є прийняття індивідом соціальної ролі, тобто віднесення адаптації соціальної до найголовнішого механізму соціалізації особистості.

Адаптація культурна – діалектично суперечливий, нерозривний процес пристосування суспільства, окремих його членів до умов природного і соціального середовища за допомогою механізмів та цінностей культури. Процес взаємодії суспільства і природи – складний, багатоаспектний, багаторівневий. У цій взаємодії проміжним, коригуючим механізмом є культура, завдяки якій спільність зберігає свою цілісність, унікальність, визначеність. Через культуру відбувається передача духовної спадщини від покоління до покоління, отже, забезпечується існування даного етносу в часі.

Акультурація – процес взаємовпливу культур, внаслідок чого здійснюється культурний контакт, засвоюються технології, зразки, цінності чужої культури, що в свою чергу змінюються та адаптуються до нових вимог.

Амбівалентність соціальна – несумісність норм, цінностей, оцінок, почуттів, станів свідомості соціального суб'єкта (індивіда, групи), що характеризується подвійним, суперечливим його ставленням до явищ, подій, фактів, процесів.

Анкета – (від франц. enquete – розслідування) – упорядкований за змістом і формою перелік питань та висловлювань, утілених у вигляді опитувального листа чи опитувальника.

Аномія – стан суспільства, в якому більша частина його членів негативно або нейтрально ставиться до існуючих цінностей та норм. Теорію аномії розробляли Е.Дюркгейм та Р.Мертон. Унаслідок аномії між індивідами може відбуватися адаптація за допомогою конформізму або

виникає девіація (новаторство, ритуалізм, ретритизм, бунт тощо).

Антропосоціогенез – процес формування фізичного типу людини разом з її становленням як суб'єкта суспільних відносин та доцільної перетворювальної діяльності творця культури.

Аудиторія – порівняно стала сукупність індивідів, сформована в процесі їх взаємодії з певним джерелом інформації на основі спільності інформаційних потреб та інтересів. Аудиторія – один із суб'єктів масової комунікації (включаючи театральну публіку та відвідувачів музеїв).

Валідність соціологічної інформації – ступінь відсутності в інформації теоретичних помилок, пов'язаних із хибними початковими теоретичними засадами при розробці методики дослідження, з відповідністю між кількісною моделлю та емпіричною системою, що вивчається тощо. Інформацію вважають валідною, якщо дослідник вимірює саме ту властивість об'єкта, яка й має бути виміряна.

Взаємодія групова – відносини між людьми, групами, які базуються на матеріально-економічному становищі, функціональними соціальними статусами та ролями, спільністю інтересів, рівнем та характером освіти, віком і т.п. За характером відносин вони можуть бути нейтральними, дружніми, конфліктними (нейтралітет, співпраця, боротьба тощо).

Вибірка – процес формування вибіркової сукупності. Цей процес, незалежно від того, чи використовується схема одноступеневого або багатоступеневого відбору, характеризується такими ознаками: 1) кількість етапів відбору; 2) тип обраних об'єктів репрезентації на проміжних ступенях відбору; 3) спосіб районування обраних на проміжних ступенях відбору об'єктів репрезентації; 4) спосіб відбору об'єктів репрезентації і одиниць спостереження на кожному етапі; 5) обсяг вибіркової сукупності (кількість одиниць спостереження). Вибірка являє собою мікромодель генеральної сукупності.

Вимірювання – процедура позначення числами за певними правилами ознак чи властивостей об'єкта, який вивчається, в результаті чого множинна кількість різних характеристик здобуває чисельне вираження та репрезентує інтенсивність прояву відповідної якості об'єкта.

Віково-рольові очікування (експектації) – норми і вимоги соціального оточення, які висуваються перед людиною на тому чи іншому її віковому етапі і які полягають в очікуванні від неї освоєння певних ролей, що відповідають даному віковому і соціальному статусові.

Вікова структура населення – співвідношення чисельності різних вікових груп, які становлять базу для розрахунків демографічного, соціального та економічного характеру. У статистиці найчастіше використовується класифікація Б.Ц.Урланіса: 0-2 роки – „ясельний” вік; 3-6 років – дошкільний вік дитинства; 7-15 років – шкільний вік дитинства;

16-24 роки – юність; 25-44 роки – зрілість; 45-59 – повна зрілість; 60-69 років – літній вік; 70-79 років – рання старість; 80-89 років – повна старість; 90 і більше – глибока старість. Для вивчення взаємозв'язку зростання населення та його вікової структури може слугувати класифікація шведського демографа Г.Сундберга, яка складається з трьох вікових груп: 1. Діти – 0-14 років; 2. Батьки – 15-49; 3. Прабатьки – 50 років і більше. Кожному типу вікової структури Г.Сундберг визначив відповідну піраміду певної конфігурації: прогресивна, стаціонарна, регресивна. Для характеристики вікових параметрів та порівняльного аналізу вираховується середній, медіанний та модальний вік населення.

Гендер – поняття рольових соціальних очікувань представників різної статі одна від одної. Гендер на відміну від поняття статі стосується не суто фізіологічних властивостей, за якими різняться чоловіки та жінки, а соціально сформованих рис, притаманних „жіночості” (femininity) та „мужності” (masculinity). У комплексному вивченні гендерних нерівностей важливим є питання гендеру та стратифікації, визначення класової позиції жінок у сучасних суспільствах, яке може мати двояке тлумачення: жінки як іманентна частина певного соціального класу або як належні до крос-класових гендерних угруповань.

Генеральна сукупність – це множина об'єктів, які мають яку-небудь спільну, чітко визначену характеристику, що вказує на їх належність до даної системи і вивчається у межах соціологічного дослідження і територіально-часових межах.

Герменевтика – теорія тлумачення рукописних і друканих текстів, насамперед давніх. Замість терміна „герменевтика” часто використовують поняття інтерпретація.

Громадська думка – особливий стан масової свідомості – почуття, настрої, судження, ідеї, погляди та інші вияви соціальних ставлень суб'єктів різних соціальних спільностей аж до нації включно. Громадська думка є особливою соціокультурною складовою духовного життя людей, що відображає велике розмаїття і водночас цілісність суспільної свідомості, її спрямованість на буденність через оціночне ставлення людей до дійсності. Суспільна сутність громадської думки виявляється в оцінках соціальних явищ, подій та процесів з позиції інтересів певної спільності. Саме тому в ній домінують ті оцінки, які поділяються суб'єктом громадської думки незалежно від їх істинності чи хибності. Загалом рівень вивчення і врахування громадської думки є показником рівня демократичного суспільства.

Група експертна (управлінська) – офіційно організований колектив фахівців-управлінців, створений для дослідження чітко сформульованої проблеми і вироблення рекомендацій для прийняття управлінських рішень відповідними органами влади різних рівнів. Склад

групи експертів визначається характером і структурою проблеми і має міждисциплінарний характер (спеціалісти з різних галузей соціальної практики). З ускладненням процесу суспільної життєдіяльності, з трансформацією соціально-економічних відносин, прогнозуванням наслідків перехідного періоду держави, з ефективним використанням різноманітної інформації зростає потреба у створенні проблемно-орієнтованих управлінських груп.

Групи соціального ризику – група людей, яка може здійснювати негативні дії та представляти загрозу життю суспільству. Традиційні групи ризику – алкоголіки, наркомани, повії, бомжі, спосіб життя яких характеризується як прояв хвороби суспільства.

Девіація (відхилення поведінки) – способи поведінки, мислення, дій особистості, які не відповідають існуючим у даному суспільстві нормативним моделям та цінностям (наприклад злочинність, проституція, самогубство, наркоманія). Разом з тим, девіація може відбуватися у формі надзвичайно індивідуалізованого мислення, поведінки. Позитивна девіація може здійснюватися в різних формах індивідуальної та колективної творчості, самосвідомості, політичних дій (опозиція, вільнодумство, свобода творчості тощо).

Деліквентність (від лат. delictum – провина, порушення) – сукупність протиправних вчинків чи злочинів, які не відповідають формально зафіксованим юридичним нормам, виконання яких гарантовано державою. Деліквентність – різновид девіантної поведінки, за яку несуть карну відповідальність. На відміну від деліквентності девіантність – різноманітні вчинки або дії, які є відхиленням від загально прийнятих, неформальних норм та правил поведінки. Їх виконання не гарантується правовими аспектами держави, позаяк вони закріплені традиціями, звичаями, етикетом, манерами, тобто своєрідними конвенціями чи виробленими досвідом установками між людьми, що є правильною, пристойною поведінкою.

Диспозиція – фіксовані соціальним досвідом людини її схильності до певного сприйняття умов діяльності й до певних дій за даних умов; форми психологічної готовності людини до тієї чи іншої спрямованості її соціальної активності в певних ситуаціях, внутрішні психологічні регулятори цієї спрямованості – ціннісні орієнтації та соціальні установки усіх рівнів узагальнення та конкретності (переконавання, інтереси, прагнення, нахили, бажання, потяги та ін.).

Диспозиційна концепція – запропонована російським соціологом В.О.Ядовим. Згідно з Д.к., саморегуляція соціальної поведінки людини забезпечується ієрархічно організованою системою особистісних диспозицій, які є продуктом попереднього досвіду, що фіксує звичні способи задоволення потреб суб'єкта у звичних соціальних умовах.

Найвищі диспозиції – ціннісні орієнтації на життєві цілі та засоби їх досягнення, загальна спрямованість інтересів особистості; диспозиції середнього рівня – це узагальнені соціальні установки та різноманітні соціальні об'єкти; диспозиції нижчого рівня – ситуативні установки як схильності до певного сприйняття безпосередньої поведінкової ситуації та до певної поведінки за даних обставин.

Дистанція – характеристика близької відстані між різними соціальними групами або відчуженості. Існує відстань між групами – соціальна, економічна, політична, культурна тощо.

Диференціація соціальна – процес і стан розшарування (подрібнення) певної соціальної цілісності (соціуму, спільноти, системи) на складові частки чи елементи (індивіди, групи). Вона може виступати як процес подрібнення певного соціуму в ході його змін, розвитку, коли поступово поглиблюється членування цілого на його порівняно самостійні частки і коли цей процес перевершує поєднання часток, елементів у межах соціуму.

Діагностика соціальна – комплексний процес вивчення причинно-наслідкових зв'язків та взаємовідносин у суспільстві з метою визначення проблем функціонування та розвитку соціальних об'єктів та процесів. У широкому розумінні Д.с. збігається з такими поняттями, як „дослідження”, „соціальна характеристика”, „типологізація”. Феномен об'єктивної оцінки у соціодіагностиці досить часто виступає у формі дихотомії, коли всі досліджувані явища, прикмети, процеси та стани діагностуються шляхом розчленування їх об'єктивної суспільної значущості на дві полярні оцінки – як щось позитивне, корисне, важливе і потрібне для всіх і як щось негативне, шкідливе і непотрібне (прогресивне – реакційне; суспільно корисне й суспільно шкідливе, норма і аномія, нормальне й аномальне, соціальне здоров'я і соціальна патологія (соціопатія), функціональне й дисфункціональне, конструктивне й деструктивне, легітимне і нелегітимне, нормативно-законне й девіантне, моральне й аморальне тощо). Діагностика за таким дихотомічним принципом приваблює простотою й категоричністю висновку, але вона матиме сенс за умови об'єктивності, самокритичності й відповідальності дослідника.

Дія соціальна – будь-яка акція, вчинена соціальним суб'єктом з метою забезпечення своїх інтересів та потреб у даній соціокультурній ситуації. Інше тлумачення Д.с. – поведінка діючого суб'єкта, орієнтована на інших суб'єктів і взаємодію з ними. Д.с. розрізняються за мірою впливу на відтворення і розвиток суспільних відносин (репродуктивні, креативні, деструктивні); залежно від типу проблем, що розв'язуються (політичні, економічні, екологічні та ін.); за способом здійснення (реформаторські, революційні); за ступенем раціональності

(ефективні, традиційні, раціональні); за типом орієнтації (інструментальні, комунікативні); за ступенем мотивування (глибоко мотивовані, свідомо сплановані) тощо.

Експеримент соціальний – метод отримання інформації про зміну соціального об'єкта в результаті цілеспрямованого впливу на нього контрольованими чинниками (змінними). Його проведення пов'язане з пошуком причинно-наслідкових відносин досліджуваних явищ. Суть Е.с., його спрямованість на доведення або спростування гіпотез дослідження збігається з природничо-науковим експериментом. Цінність інформації, отриманої в результаті проведення Е.с., у тому, що вона не просто описує об'єкт, а й дає змогу пояснити наявність і розвиток певних зв'язків, відносин, процесів. Е.с. розрізняють за: а) способом уведення незалежної змінної; б) характером логічної структури доведення гіпотези; в) методом відбору контрольної групи; г) рівнем вимог до ситуації експерименту. Царина використання експериментального методу в соціологічних дослідженнях розширюється, але ефективність його використання безпосередньо пов'язана як з глибиною теоретичних знань про об'єкт експериментування, так і з розвитком методів і технічних засобів проведення експерименту.

Експертиза соціальна – аналітичне вивчення та оцінювання фахівцями соціальних аспектів програм, проєктів, проблем чи ситуацій, прогнозування наслідків їх реалізації, розв'язання чи зміни (ситуацій), а також розробка рекомендацій щодо запобігання чи подолання їх негативного впливу. Власне Е.с. являє собою процедуру, що складається з трьох етапів:

- 1) визначення (дослідження) рівня проблемності проєкту, ситуації шляхом висунення та перевірки гіпотез;
- 2) оцінювання проблеми (проблем) за наперед узгодженою методикою та критеріями;
- 3) представлення мотивованих оцінок, висновків та рекомендацій щодо експертизи проблеми (проблем).

Експертизу проводить група (колегія) експертів – група спеціалістів різних галузей чи довірених осіб.

Електоральна поведінка (від лат. *elector* – виборець) – сукупність дій, що виражають політичні орієнтації виборців щодо делегування їх повноважень представницьким органам влади, виявляється в участі або неучасті електорату (сукупності виборців) у голосуванні.

Життя суспільне – реальний, органічно цілісний процес існування, розвитку і взаємодії соціальних суб'єктів (осіб, спільнот, суспільств), що відбувається в конкретно-історичних умовах і характеризується певною системою форм діяльності, відносин, спілкування і духовного освоєння та перетворення дійсності людиною.

Життєві плани – основні цілі, ідеї, мрії, орієнтації на вибір життєвого шляху. Розрізняються індивідуальні (фізичні, творчі, соматичні) та суспільні (сімейні, соціальні, політичні).

Закони соціальні – стійкі, суттєві, необхідні відношення між явищами в суспільстві, в економічній, соціальній та інших галузях життєдіяльності особистості, групи, спільноти.

Ідентифікація соціальна – пізнавальний спосіб установлення тотожності, подільності речей, процесів, явищ, осіб, що означає розумові операції з зовнішніми стосовно суб'єкта, який пізнає, об'єктами. Ідентифікацією називають також і процеси, що пов'язані зі сферою самосвідомості, самопізнання особи: ототожнення себе з іншими, уявлення іншої людини як продовження самого себе, перенесення себе на місце іншого. Особливою проблемою є ідентифікація і самоідентифікація особи із спільністю, зокрема з етнічною.

Ієрархія соціальна – структурна побудова суспільства або окремих спільнот за рівневою ознакою з послідовним підпорядкуванням нижчих рівнів (щаблів) вищим.

Індекс – агрегований кількісний показник, який узагальнює первинну соціологічну інформацію, отриману під час вимірювання за допомогою однієї чи кількох шкал. Соціологічний індекс, з одного боку, є засобом агрегування, утиснення, представлення її у вигляді, зручному для опису та інтерпретації, а з другого – це засіб переходу від теоретичного до емпіричного рівня дослідження, засіб конструювання емпіричного індикатора деякого теоретичного поняття.

Інститут соціальний – форма організації і засіб здійснення спільної діяльності людей, що забезпечує стабільне функціонування суспільних відносин. За допомогою соціальних норм, правил, принципів і санкцій, що регулюють різні сфери суспільної діяльності, І.с. (держава, право, політичні партії, армія, церква, школа, сім'я, мораль, освіта тощо) виконують організаційні, регулятивні, управлінські та виховні функції в суспільстві.

Інтерес соціальний – вираження соціальних потреб суб'єкта (індивіда, групи, класу, нації, народу) через його місце (статус) у системі соціальних відносин та взаємодій з приводу умов та засобів задоволення цих потреб. Як і соціальна потреба, І.с. містить у собі внутрішню необхідність, завдяки якій він набуває енергії спонукальної сили. Ця необхідність передається йому від потреби, що є його основою.

Інформація соціальна – сукупність знань, суджень, свідчень та повідомлень, які формуються та відтворюються в суспільстві для регулювання соціальної взаємодії, суспільних відносин. Основні властивості І.с.: кількість, цінність, зміст, правдивість, адекватність, достовірність, точність, оперативність, надійність.

Крос-фільтр – технічний прийом, що застосовується в бланках інтерв'ю й виконується інтерв'юером під час опитування з метою виокремлення тих чи інших груп респондентів. Процедура крос-фільтру полягає в тому, що відповіді респондента на кілька запитань інтерв'юер зводить до купи, фіксуючи їх у спеціальній таблиці. У ній залежно від співвідношення відповідей подаються вказівки щодо переходу до певних запитань. За функцією крос-фільтр є подібним до запитання-фільтру.

Культура елітарна – сукупність артефактів, що належать до класичних взірців витончених мистецтв, музики, літератури, призначених для культурної еліти суспільства.

Культура масова – особливий спосіб буття культури, що продукується і відтворюється за допомогою дії засобів масової комунікації, які культивують спрямованість на стандартизацію системи домінуючих матеріальних і духовних цінностей, типів соціальної поведінки, уявлень, думок тощо. Головною ознакою К.м. є вторинна (на відміну від історично сталої) система культурних цінностей, призначених для масового споживання.

Культура організаційна – специфічне поєднання цінностей, відносин, норм, звичок, традицій, форм поведінки і ритуалів, які існують в організаціях.

Культура соціальна – особлива здатність особи, завдяки якій вона адаптується в суспільстві, утримується в структурах його соціальної організації, забезпечує собі статусне просування та реалізацію свого діяльнісного потенціалу, інтеграцію в спільноту.

Культура соціологічна – рівень професійної майстерності, наукових досягнень соціологів країни чи школи, яким визначається і гарантується стандарт якості соціологічних досліджень, надійність їх результатів, авторських висновків і прогнозів, а також авторитет та імідж соціологів і соціології в суспільстві.

Лідерство – складова соціально-психологічного механізму інтеграції групової діяльності, завдяки якому особа або кілька осіб, виконуючи провідну роль, спрямовують діяльність групи як у виробничій, так і позавиробничій сферах; вплив авторитету (офіційного чи неофіційного) індивіда на поведінку членів групи або первинного колективу в цілому. Цей вплив здійснюється на основі групових цінностей та норм у межах міжособистісних відносин, що склалися в колективі.

Маска рольова – стереотипна модель поведінки у типовій для даної ролі ситуації. З часом зразки рольової поведінки відпрацьовуються до високого ступеня автоматизму, стають звичкою. Коли така звичка виникає стосовно визначених рольовими вимогами і приписами форм взаємодії з іншими людьми, вона отримує назву рольової маски. Виникаючи здебільшого несамохіть, маска може „вмикатися” і

використовуватися особою цілком свідомо як наслідок оцінки (хибною чи адекватною) ситуації за рольовим сценарієм. Здатність довільно маніпулювати масками породжує в суб'єкта ролі ілюзію, начебто маска є чимось стороннім стосовно його „Я”, посередником між ним і рольовими партнерами. Насправді ж маска здійснює неабиякий зворотний вплив на особистість за рахунок механізму інтеріоризації, переведення „зовнішнього у внутрішнє”. Значна відчуженість „Я” від маски загрожує особі внутрішнім конфліктом, що веде до відмови від даної маски чи навіть ролі в цілому або до зміни „образу Я”.

Ментальність – полісемантичне поняття для позначення усталеного ладу людського мислення, що не обмежується сферою усвідомленого і сягає значною мірою в несвідоме.

Мобільність соціальна – процес руху індивідів між ієрархічно або іншим чином організованими елементами соціальної структури: класами, прошарками, групами, статусами, позиціями. За напрямом вирізняють вертикальну, висхідну або нисхідну: посадове просування, підвищення кваліфікації чи, навпаки, декваліфікація, перехід у групи та прошарки, які займають нижчі позиції у статусній ієрархії, а також горизонтальну М.с. – рух поміж однорідними у соціальному відношенні групами, статусами, робочими місцями.

Мода – домінуюча у певній соціальній спільноті сукупність звичок, смаків, стандартів поведінки, а також зразків предметів споживання, що, з одного боку, відповідають цим звичкам і смакам, а з другого – визначають їх характер.

Модель – абстрактне подання теорії, її операціоналізація, яку можна перевірити емпіричним шляхом. Важливою у побудові моделі є її перевірка на відповідність. Наприклад, у спробі зрозуміти соціальну стратифікацію можна побудувати модель, яка поєднує таку змінну, як прибуток з іншими змінними: освітою, престижем професії, статтю, расовою приналежністю.

Напруженість соціальна – стан, який виникає в суспільстві внаслідок дії дестабілізуючих факторів і виявляється у зростанні негативних соціальних настроїв та деструктивної поведінки, що таїть у собі небезпеку соціального „вибуху”, руйнування певних соціальних структур чи всього суспільства.

Паблік рілейшнз – особливий напрям діяльності державних органів, корпорацій, політичних та інших організацій, пов'язаний з формуванням сприятливої громадської думки про себе.

Правильність соціологічної інформації – відсутність систематичних помилок, пов'язаних з інструментом дослідження. Оцінка правильності соціологічної інформації проводиться шляхом висунення гіпотез щодо можливих систематичних помилок вимірювання та

наступної їх перевірки. Наприклад, чи не пов'язаний даний розподіл опитуваних щодо ознаки, котра вивчається, з тим, що респонденти використовують лише частину шкали? Чи впливає порядок ознайомлення респондента з переліком проблем з подальшим їх ранжуванням за певним критерієм? Чи впливає оцінка респондентами першої професії в списку всіх професій на оцінку престижу кожної? Проведення пілотажних досліджень та методичних експериментів є одним з основних видів перевірки таких гіпотез. Наприклад, вивчення розподілу відповідей опитаних у пілотажному дослідженні дає змогу виявити „непрацюючі” градації відповідей, опитування про престиж професій двох еквівалентних частин вибіркової сукупності респондентів за допомогою двох списків, які відрізняються порядком друку найменувань професій, уможливило контроль зсувів інформації за рахунок місця в списку; порівняння даних, отриманих інтерв'юерами-чоловіками, з даними, отриманими інтерв'юерами-жінками, дає змогу виявити систематичні помилки (артефакти), пов'язані з впливом статі інтерв'юера на характер відповідей респондентів.

Престиж соціальний – співвідносна оцінка соціальної ваги різних об'єктів, явищ, яку поділяють члени певного суспільства, групи на підставі прийнятої системи цінностей. Рейтинги соціального престижу широко використовуються наукою для дослідження ціннісної системи певних суспільств, спільнот тощо.

Проблема дослідження – проблемна ситуація, пов'язана із суперечністю між соціальною дійсністю і її теоретичним осмисленням, яка потребує для свого пізнання і розв'язання певних методів, процедур та прийомів дослідження. Вона виражається через питання чи комплекс питань, що становлять теоретичний чи практичний інтерес, але відповідь на них міститься в наявному соціологічному знанні. Часто це недостатня обізнаність з реальною соціальною ситуацією, в інших випадках – виявлення процесів та явищ, що не мають відповідних алгоритмів описування, пояснення, прогнозування тощо.

Пілотажне (пробне) дослідження – здійснюється для перевірки надійності методик та процедур основного дослідження, схеми його організації і проведення і передусім йому. У процесі пілотажного дослідження відпрацьовується найбільш оптимальний варіант методики організації і проведення соціологічного дослідження, збирання інформації, який потім апробується в умовах, максимально наближених до умов основного польового дослідження.

Програма соціологічного дослідження – головний документ дослідження, в якому відображаються його загальна концепція та ідеологія.

Простір соціальний – фундаментальна умова діяльності та спілкування людей у суспільстві: ставлення людей до природи, що

передбачає певну локалізацію історичних форм суспільства в географічному просторі природи, і рівень організації міжсуб'єктних, власне соціальних зв'язків, де просторовий момент співвідноситься з певними соціальними системами, характеризує упорядкованість множини соціальних подій та відносин, їх взаємокоординацію та субординацію, насиченість діяльністю та комунікацією.

Ранжування – один з методів вивчення переваг. Метод полягає в тому, що респондент безпосередньо в процесі опитування впорядковує об'єкти із запропонованої дослідником сукупності, відзначаючи ранги об'єктів в анкеті або впорядковуючи картки з назвами об'єктів.

Репрезентативність – властивість вибіркової сукупності відтворювати максимальну кількість основних характеристик генеральної сукупності. Свідченням репрезентативності вибірки є те, що з деякою похибкою можна розподіли ознак, що вивчаються у вибірковій сукупності, ототожнити з їх дійсними розподілами у генеральній сукупності або, скориставшись мовою статистики, знайти оцінку параметрів генеральної сукупності. У цьому випадку вибірка виступає мікромоделлю генеральної сукупності.

Респондент (від лат. responder – відповідати, відкликатися) – особа, яка в процесі опитування виступає як джерело інформації.

Робочий план дослідження – документ, у якому відображені головні процедури та етапи соціологічного дослідження. У ньому зафіксовані терміни здійснення, виконавці та матеріальне забезпечення. Як правило, у соціологічних дослідженнях близько 30% часу відведено на розробку концепції, програми та апробування методик, 20% – на збирання інформації („польовий” етап роботи), 40% – на обробку та аналіз даних і 10% – на підготовку підсумкових документів. Ці пропорції можуть змінюватися залежно від типу дослідження та міри опрацьованості проблеми.

Роль соціальна – нормативний різновид поведінки індивіда, який займає певну соціальну позицію (у суспільстві, групі, організації) і виконує відповідні їй функції. Соціальна роль – це очікувана поведінка у відповідності до соціального статусу.

Соціалізація – процес засвоєння індивідом знань, норм і цінностей, включення його до системи соціальних зв'язків і відносин, необхідних для його становлення і життєдіяльності в даному суспільстві. Соціалізація характеризується двома важливими моментами: засвоєнням соціального досвіду та його „перерозподілом” до рівня особистісних установок і орієнтацій.

Соціальна робота – професійна діяльність, спрямована на підтримку і надання соціальних послуг будь-якій людині чи групам людей. Соціальний працівник виступає посередником у різних сферах

соціальної допомоги сім'ї, дітям, молоді, людям похилого віку, інвалідам і хворим, а також у всіх видах загальної соціальної підтримки населення.

Соціальний показник – якісна і кількісна характеристика соціальних об'єктів, процесів і явищ.

Соціальні відносини – особливий тип суспільних відносин, що виникають між індивідами як членами спільнот і виступають одним із способів вияву, трансформації і реалізації соціальності (спільності, близькості, відчуженості, толерантності, конфліктності, партнерства, розподілу функціональної залежності, обміну діями, діяльності тощо) у суспільстві.

Статус соціальний – становище індивіда або групи в соціальному просторі стосовно інших індивідів і груп, яке визначається за соціально значущими для даної суспільної системи критеріями (економічними, політичними, соціально-правовими, професійно-кваліфікаційними тощо). Розрізняється успадкований і досягнутий соціальний статус.

Суїцид – індивідуальне або групове самогубство, вчинене окремою людиною чи певною спільнотою з різних причин і мотивів свідомо умисним або імпульсивним чином у стані афекту.

Тести – метод вимірювання й оцінки різних психічних якостей і станів індивіда.

Технологія соціальна – упорядкована сукупність процедур та операцій, за допомогою яких реалізується певний соціальний проект або конкретна цілерациональна ідея перетворення соціальної реальності.

Точність соціологічної інформації – відсутність випадкових помилок, пов'язаних з інструментом вимірювання. Теоретичним показником величини випадкової помилки є дисперсія розподілу відповідей щодо дійсного значення ознаки.

Успіх життєвий – комплекс уявлень, сформований на ґрунті суспільних вимог (норм, цінностей, стандартів) очікувань та визнання актуальних і потенційних індивідуальних досягнень, які оцінюються як високі, престижні, взірцеві у стратифікованому суспільстві. Цей комплекс слугує критерієм оцінок, які саме результати діяльності індивідів соціально винагороджуються, до чого варто прямувати, чим слід пишатися.

Фокус-групова динаміка – термін, що описує процес розвитку фокус-групової дискусії. Розвиток дискусії має змістовний і рольовий аспекти. Змістовний аспект пов'язаний з тим, що фокус-групові інтерв'ю зазвичай присвячені дослідженню однієї проблеми, обговорення якої відбувається від загальних до більш конкретних питань з поступовим розширенням кількості сторін об'єкта, котрі розглядаються. Подібне обговорення часто завершується тим, що респонденти створюють синтетичні моделі об'єкта. Важливою особливістю Ф.г.д. є те, що в ній

немає елемента прийняття рішення щодо проблеми, яка досліджується. Мета дискусії полягає не в прийнятті рішення, а у всебічному розгляді об'єкта крізь призму індивідуального досвіду, настанов та очікувань респондентів.

Фокусовані групові інтерв'ю – якісний метод збору інформації, що ґрунтується не на чергуванні запитань інтерв'юера та відповідей респондента, а на дискусії між самими респондентами з приводу проблеми, яка вивчається. У таких дискусіях беруть участь 6-12 респондентів, не знайомих один з одним. Ф.г.і. спрямовані на здобуття якісної інформації щодо думок, очікувань людей крізь призму їхнього індивідуального досвіду.

Час соціальний – фундаментальна форма соціально-історичного існування людей і умова їх діяльності. Такі зовнішні, метричні характеристики часу, як тривалість, послідовність, повторюваність, одномоментність, різномоментність, ритм, можуть застосовуватись однаковою мірою до великих та малих масштабів життя соціального.

Якісний аналіз документів – логічна інтерпретація текстів з метою їх соціологічного вивчення відповідно до теми дослідження. Традиційний аналіз документів допомагає збагнути суть документа, з'ясувати головний задум і основні ідеї його творця, а також приналежні йому логічні зв'язки та суперечності, передбачити очікуваний автором ефект повідомлення в соціокультурному середовищі. Зовнішній аналіз – вивчити зміст документального джерела, реконструювати соціальний зміст, моделі, образи соціальної реальності, соціальних відносин та взаємодій, котрі він репрезентує.

Якість життя – інтегральна характеристика всієї сукупності видів, форм, сфер життєдіяльності людей певного суспільства, зумовлених рівнем його виробництва, економічними відносинами, політичним устроєм та системою цінностей. До показників якості життя можна віднести стан здоров'я людей, тривалість життя, соціальну, правову й екологічну безпеку (захищеність) усіх громадян країни, демократичні свободи, свободу вибору видів діяльності і самої діяльності, комфортність, забезпеченість надійною інформацією і засобами інформації, стабільність економічного розвитку, ступінь чи міру переходу від системи найманої праці до системи повної забезпеченості заняттями, суттєву перевагу інтелектуальної праці над фізичною, рівень розвиненості соціальної інфраструктури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Айвазян С.А., Бежаева З.И., Староверов О.В. Классификация многомерных наблюдений. – М.: Статистика, 1974.
2. Анализ нечисловой информации в социологических исследованиях. – М.: Наука, 1985.
3. Андреенков В.Г., Сотникова Г.Н. Телефонное интервью. – М.: Наука, 1989.
4. Батыгин Г.С. Обоснование научного вывода в социологических исследованиях. – М.: 1987.
5. Бердяев Н.А. Смысл истории. – М.: Мысль, 1990. – 176 с.
6. Большой толковый социологический словарь (COLLINS). – М.: BERE-AST, 1999. – Т.2.
7. Большой энциклопедический словарь / Под ред. А.М.Прохорова. – М.: Большая Рос.энциклопедия, 1998.
8. Бутенко И.А. Анкетный опрос как общение социолога с респондентом. – М.: Наука, 1989. – 176 с.
9. Вербець В.В. Методологія та методика соціологічних досліджень. – Острог, 2001. – 185 с.;
10. Вербець В.В. Соціально-педагогічний моніторинг у вузі: методологія, методика, організація: Монографія. – Рівне: РДГУ, 2002. – 309 с.
11. Вербець В.В. Соціологія: теоретичні та методичні аспекти: Навч. метод. посіб./ Рівне:РДГУ, 2005. – 202 с.
12. Вербець В.В. Педагогічна діагностика формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді: Монографія. – Острог-Рівне: РДГУ, 2005. – 383 с.
13. Волков И.П. Социометрические методы в социально-психологических исследованиях. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1970.
14. Волович В.И. Надежность информации в социологическом исследовании. Проблемы методологии и методики. – К.: Наук. Думка, 1974. – 135 с.
15. Воронов Ю.П. Методы сбора информации в социологическом исследовании. – М.: Статистика, 1974. – 158 с.
16. Воронцов А.В., Громов И.А. Проект программы курса «Социология» для педагогических вузов // Социологические исследования. – 1992. – №9. – С.30-39.
17. Гласс Дж., Стэнли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии. – М.: Прогресс, 1976.

18. Головаха Е.И., Панина Н.В. Социальное безумие. История, теория и современная практика. – К., 1994.
19. Гордон Л.А., Клопов Э.В. Человек после работы. – М., 1972.
20. Городяненко В.Г. Социологический практикум: Учебно-методическое пособие. – К.: «Академия», 1999. – 160 с.
21. Гречихин В.Л. Лекции по методике и технике социологических исследований. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 232 с.
22. Грушин Б.А. Мнение о мире и мир мнений. Проблемы методологии исследования общественного мнения. – М.: Политиздат, 1967. – 400 с.
23. Давыдюк Г.П. Прикладная социология. – Минск, Вышейш. шк., 1979. – 224 с.
24. Докторов Б.З. О надежности измерения в социологических исследованиях. – Л.: Наука, 1979. – 127 с.
25. Дэвид Г. Метод парных сравнений. – М.: Статистика, 1978. – 142 с.
26. Дрейпер Н., Смит Г. Прикладной регрессионный анализ. – М.: Статистика, 1973. – 128 с.
27. Евланов Л.Г. Кутузов В.А. Экспертные оценки в управлении. – М.: Экономика, 1978.
28. Елисеева И.И. Статистические методы измерения связей. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – 134 с.
29. Иберла К. Факторный анализ. – Статистика, 1980. – 398 с.
30. Иконникова С.Н. Молодежь: Социологический и социально-психологический анализ. – Л., 1974.
31. Иконникова С.Н. Диалог о культуре. – Л., 1987.
32. Ионин Л.М. Георг Зиммель – социолог / Критический очерк. – М.: Наука, 1981. – 128 с.
33. Жабский М.И. Принципы стандартизованного интервью // Социол. исслед. – 1985. – №3.
34. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології (від античності до початку ХХ століття). – К., 1993.
35. Заславская Т.И. Роль социологии в ускорении развития общества // Социологические исследования. – 1987. – № 2.
36. Здравомыслов А.Г. Методология и процедура социологических исследований. – М.: Мысль, 1969. – 205 с.
37. Ионин Л.Г. Основания социокультурного анализа: Учеб. Пособие. – М.: Мысль, 1996.
38. Как провести социологическое исследование / Под ред. М.К.Горшкова, Ф.Э.Шереги. – М.: Политиздат, 1990.
39. Кенделл М. Ранговые корреляции. – М.: Статистика, 1975. – 212 с.
40. Клигер С.А., Косолапов М.С., Толстова Ю.Н. Шкалирование при сборе и анализе социологической информации. – М.: Наука, 1978. – 112 с.
41. Кокрен У. Методы выборочного исследования. – М.: Прогресс, 1976.

42. Кракович Д., Сердюк А. Интервьюирование в социологическом исследовании. Учеб.пособие. – К. РНПСЦ КМА, 1992. – 27 с.
43. Краткий словарь по социологии. – М.: Политиздат, 1989. – 479 с.
44. Крейденко В.С. Библиотечные исследования: научные основы. Учеб.пособие. – М.: Книга, 1983. – 140 с.
45. Куприян А.П. Проблема эксперимента в системе общественной практики. – М.: Наука, 1981.
46. Лекции по методике конкретных социальных исследований. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 202 с.
47. Логика социологического исследования. – М.: Наука, 1987.
48. Лукашевич Н.П., Туленков Н.В. Введение в социологию: Учеб.-метод.пособие. – К.: МАУП, 1996.
49. Лукашевич Н.П., Туленков Н.В. Социология: Учеб. Пособие. – К.: МАУП, 1998.
50. Малахов В.А. Группировка социологической информации // Социол. исслед. – 1989. – №2.
51. Маркин Б.Г. Анализ качественных признаков и структур. – М.: Статистика, 1980.
52. Массовая информация в промышленном городе. Опыт комплексного социологического исследования. – М.: Политиздат, 1980. – 446 с.
53. Математические методы анализа и интерпретации социологических данных. – М.: Наука, 1989.
54. Математические методы в социальных науках / Под ред. П.Лазарфельда, Н.Генри. – М.: Прогресс, 1973.
55. Математическое моделирование в социологии (методы и задачи) / Под ред. Ф.М.Бородкина, В.Г.Миркина. – М.: Мысль, 1977.
56. Мацковский М.С., Ермаков О.В. Методические вопросы переработки социологической информации. – М.: Мысль, 1977.
57. Методичні рекомендації до вивчення теми „Методологія і методика соціологічних досліджень”. / Укл. В.П.Савельев. – К.: НМК ВО Мінвузу УРСР, 1990. – 18 с.
58. Методические указания по организации выборки в социологическом исследовании / Сост.Н.Н.Чурилов. – К.: КИНХ, 1990. – 20 с.
59. Методика и техника статистической обработки первичной социологической информации. – М.: Наука, 1968.
60. Методы сбора информации в социологических исследованиях / Под ред. В.Г.Андреевкова, О.М.Масловой. – М.: Наука, 1990. – Кн.1-2.
61. Методы социальной психологии. – Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 175 с.
62. Михайлова Л.И. Социология культуры: Учеб.пособие. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 232 с.

63. Михайлов С. Эмпирическое социологическое исследование. – М.: Прогресс, 1975. – 383 с.
64. Молчанов В.И. Системный анализ социологической информации. – М.: Наука, 1981.
65. Морено Дж. Социометрия. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958.
66. Налимов В.В. Теория эксперимента. – М.: Наука, 1971.
67. Ноэль Э. Массовые опросы. Введение в методику демокопии. – М.: Прогресс. – 380 с.
68. Осипов Г.В., Андреев Э.П. Измерение в социологии. – М.: Наука, 1980.
69. Паниотто В.И. Качество социологической информации (методы оценки и процедура обеспечения). – К.: Наук. думка, 1986.
70. Паниотто В.И., Максименко В.С. Количественные методы в социологических исследованиях. – К.: Наук. думка, 1982. – 272 с.
71. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження: Курс лекцій. – К.: Наук. думка, 1996. – 232 с.
72. Панкова Л.А., Петровский А.М., Шнейдерман М.В. Организация экспертизы и анализ экспертной информации. – М.: Наука, 1984.
73. Перебенесюк В.П., Бекешкіна І. Е. Соціальні конфлікти і молодь. – К.: Наукова думка, 1994. – 108 с.
74. Петренко Е.С., Ярошенко Т.М. Социально-демографические показатели в социологических исследованиях. – М.: Статистика, 1979. – 166 с.
75. Піча В.М., Вовканич С.Й., Маковецький В.М. Як підготувати, провести і узагальнити результати соціологічних досліджень. – Львів, 1996. – 34 с.
76. Погорілий О.І. Соціологічна думка ХХ століття. Посібник. – К.: Либідь, 1996. – 222 с.
77. Погорельый А.И. Критика современной социологии культуры. – К.: Вища школа, 1987.– 159с.
78. Погосян Г.А. Метод интервью и достоверность социологической информации. – Ереван: Изд-во АН Арм.ССР, 1985.
79. Полторак В.А. Социология. Основы социологии труда и управления. – К., 1992.
80. Попова І.М. Соціологія. Пропедевтичний курс: – К.: ТанDEM, 1996. – 270 с.
81. Практикум по социологии. – М.: Изд-во МГУ, 1992.
82. Пэнто Р., Гравитц М. Методы социальных наук. – М.: Прогресс, 1972. – 607 с.
83. Рабочая книга социолога. – М.: Наука, 1983. – 477 с.
84. Развитие сельских поселений (Лингвистический метод типологического анализа социальных объектов) / Под ред. Т.И.Заславской, И.Б.Мучника. – М.: Статистика, 1977.

85. Рузавин В.И. Методы научного исследования. – М.: Наука, 1980.
86. Рукавишников В.О., Паниотто В.И., Чурилов Н.Н. Опросы населения. – М.: Финансы и статистика, 1984. – 208 с.
87. Ручка А.А. Ценностный подход в системе социологического знания / АН Украины, Ин-тут философии. – К.: Наукова думка, 1987. – 156 с.
88. Ручка А.А., Танчер В.В. Очерки социологической мысли / АН Украины, Ин-тут социологии. – К.: Наукова думка, 1992. – 262 с.
89. Саганенко Г.И. Надежность результатов социологических исследований. – Л., Наука, 1983. – 189 с.
90. Система социологического знания / Сост. Г.В.Щекин. – К.: МАУП, 1998.
91. Словарь прикладной социологии. – Минск: Изд-во Минского ун-та, 1984. – 317 с.
92. Слуцкий Е.Г. Организация и проведение социологических исследований. – Л., 1981. – 168 с.
93. Современная западная социология: Словарь. – М.: Политиздат, 1990.
94. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – 297 с.
95. Соціальна експертиза в Україні: методологія, методика, досвід впровадження / За ред. Ю.І.Саєнка. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 2000. – 194 с.
96. Соціологічна думка України. Навч. посібник / М.В.Захарченко, В.Ф.Бурлачук, М.О.Молчанов та ін. – К.: Заповіт, 1996. – 424 с.
97. Социологическая информация в ЭВМ. – Л. – Наука, 1983.
98. Социологический справочник / Под ред. В.И.Воловича. – К.: Политиздат Украины, 1990. – 382 с.
99. Социологический энциклопедический словарь / Под ред. Г.В.Осипова. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1998.
100. Соціологія: Короткий енциклопедичний словник / За ред. В.І.Воловича. – К.: Укр.центр.духовної культури, 1998.
101. Социология: Наука об обществе: Учеб. пособие / Под ред. В.П.Андрущенко, Н.И.Горлача. – Харьков: Рубикон, 1996.
102. Социология. – М.: Мысль, 1990. – 477 с.
103. Социология сегодня: Проблемы и перспективы. – М.: Наука, 1993.
104. Стандартизация показателей в социологическом исследовании. – М.: Наука, 1981.
105. Статистические методы анализа информации в социологических исследованиях. – М.: Наука, 1979.
106. Сурмин Ю.П. Социальный эксперимент (очерки методологии): Моногр. – К.: Выща шк., 1992.
107. Сурмин Ю.П., Туленков Н.В. Методология и методы социологических исследований: Учеб.пособие. – К.: МАУП, 2000. – 304 с.

108. Тарасенко В.И. Социология потребления: методологические проблемы. – К.: Наукова думка, 1993. – 164 с.
109. Татарова А.Н. Методология анализа данных в социологии (введение): Учеб.пособие. – М.: Изд-во МГУ, 1998.
110. Типология и классификация в социологических исследованиях. – М.: Наука, 1982.
111. Тихомирова С.Б. Основи соціології. – К., 1996. – 310 с.
112. Толстова Ю.Н. Логика математического анализа социологических данных. – М.: Наука, 1991.
113. Тощенко Ж.Т. Социология. – М.: Прометей, 1998.
114. Черниш Н.Й. Соціологія. Курс лекцій. Конспект. Вип.6. – Львів, 1996. – 74 с.
115. Чурилов Н.Н. Труднодоступные единицы наблюдения – источники систематических ошибок // Социологические исследования. – 1986. – № 1. – С.116-125.
116. Чурилов Н.Н. Проектирование выборочного социологического исследования (некоторые методологические и методические проблемы). – К.: Наук. думка, 1986. – 183 с.
117. Шляпентох В.Э. Проблемы достоверности статистической информации в социологических исследованиях. – М.: Статистика, 1973. – 144 с.
118. Шубкин В.Н. Социологические анкеты. – М.: Мысль, 1970.
119. Щепанский Ян. Элементарные понятия социологии. Пер с польск. – М., 1969.
120. Экспертные оценки в социологических исследованиях. / С.Б. Крымский, Б.Б.Жилин, В.И.Паниотто и др. – К.: Наук. думка, 1990. – 320 с.
121. Ядов В.А. Базовое интервью // Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. – Л.: Наука, 1979. – С.209-216.
122. Ядов В.А. Размышления о предмете социологии / Социологические исследования. – 1990. – № 2.
123. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. – М.: Наука, 1987. – 248 с.
124. Ядов В.А. Социологические методы исследования клубной работы. – М.: ВНИИЦ НТ и КИР МК. – 1986. – 95 с.
125. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. – М.: Наука, 1998.
126. Яковенко Ю.И., Паниотто В.И. Почтовый опрос в социологическом исследовании. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 139 с.
127. Якуба О.О. Соціологія. – Харків, 1998.

Навчально-методичне видання

**МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ
ТА ПРОВЕДЕННЯ
СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**
Навчальний посібник

Вербець В.В.

Редактор .
Комп'ютерна верстка та макет *Кравчук В.Ю.*

Підписано до друку __. __. 2008 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 12,05. Наклад 300 примірників.
Замовлення №

В 31 **Вербець В.В. Методика організації та проведення
соціологічного дослідження:** Навчально-методичний посібник. –
Друге вид. доп. і перероб. – Березно, 2008. – 231 с.

Віддруковано засобами оперативної поліграфії
редакційно-видавничого відділу

УДК 303.42(075.8)

ББК 60.5